FOLLOMINNE

ÅRBOK 2009

FOLLO HISTORIELAG

FOLLOMINNE

Årbok 2009

Nr. 47

Redaktør:
Øystein Retvedt

Follominnes redaksjon og Follo Historielag takker spesielt forfatterne for deres bidrag til årboka for 2009. Takk også til andre som har bidratt med opplysninger og illustrasjoner. Videre takkes Marianne Jakset i Goffin Reklame, Valdres Trykkeri og tilsatte ved Follo Museum for utmerket samarbeid.

Omslagsbilde foran:
I februar 1929 innbrakte Johs. Mikkelsen til Universitetets Oldsakssamling 8 flintstykker fra jordet ved Sørli på Stunner i Ski ca 170 m o h. I 1996 åpnet en utstilling av noen av funnene i Ski Rådhus. I kulturminneåret 1997 ble Stunner valgt til Ski kommunes kulturminne. I kulturminneåret 2009 var Ski Historielags markering av steinalderboplassen turorienteringspost i samarbeid mellom Skautravern, Oppegård historielag, Ski historielag og Follo historielag. (Foto: Follominne)

Omslagsbilde bak:
Et av blyglassvinduene i koret i Nordby kirke. (Foto: Sigvalde Neerland)

Utgitt av Follo Historielag, Belsjøveien 17, 1440 Drøbak
Sats og sideutforming: Goffin Reklame. Drøbak
Produksjon: Valdres Trykkeri, Fagernes
ISBN 978-82-90377-33-0
© Follo Historielag, Drøbak 2009

Innhold

Dekknavn ”Faktum” – Gerd ”Mosse” Santesson, 1903–1943
Inger Andersen 5

”Min adresse er nu Aas Station”
En svermers vandringer i Follo
Anne Berit Klungsøyr. 17

Kråkstad kommunale kino
Dagfinn W. Jakobsen 27

”Et pragtfuldt, men uhyggeblandet skue”
Ljansbruket og brannen på Stubljan i 1913
Sven Lindblad 34

Nordby kirke og familien Jørgen Brochmann
Aase Weydahl-Ottesen 60

Kort beskrivelse av min underjordiske virksomhet
Reidar Fladmark 71

Om hjemmefronthytta i Garder
Harald Kjølberg 78

Skogly feriekoloni
Et ”dagliglivets kulturminne” som nær har gått i glemselen
Egil Wenger 80

Italiaoksetunge ved den gamle skiftestallen på Ski stasjon,
samt litt om andre planter på stasjonsområdet
Anders Often og Frida Mørch 84

Gamle Vollebæk i Ås – En jorddelingsstudie
Johan Thunæs 91

Handelsborger og tukthusfange
– Mads Andreas Selvig i Hølen og hans sørgelige skjebne
Ingvar Dahl 112

Kampen for å få kirke på Langhus
Jens Døvik og Alf B. Godager 134

– og hvordan gikk det med Andreas Gundersen?
Historien om en gårdsgutt på Bjørnebekk i Ås
Sten Høyendahl 144

Follo historielag rundet 60 år 155

Kulturminneåret 2009 i Follo-skauene
Elin Aas og Egil Wenger 161

Follo Museum
Der fortid møter framtid –og tanke blir til ettertanke
Årsrapport 2008 168

Follo Historielag
Årsberetning for 2008 185

Forfattere i Follominne 2009 190

Dekknavn ”Faktum”

Gerd ”Mosse” Santesson, 1903–1943

Av Inger Andersen

Sommeren 2007 samarbeidet Svensk-Norsk Kultursenter i Furudal, Dalarne, og Föreningen Mälsåkers Framtid om en utstilling kalt ”Den glömda arméen” – om de norske polititroppene i Sverige under okkupasjonen. Utstillingen ble satt opp i det gamle barokkslottet Mälsåker, på Selaön i Mälaren, i Strängnäs kommune. Dette slottet ble i 1943 kjøpt med penger fra den norske legasjonen i Stockholm, på vegne av regjeringen i London. Offisielt sto Jon Leirfall som eier – han hadde agronom-utdanning. Stedet ble benyttet til trening av de norske polititroppene, og området kunne huse 2000 mann. Sentral i arbeidet med utstillingen var Anders Johansson. Han ga ut en bok med samme tittel som utstillingen i 2005, norsk utgave kom i 2007. Et besøk på slottet anbefales, om man er i området!

Sommeren etter ble utstillingen supplert med utstilling om den illegale avisen Håndslag: ”Ett Håndslag till Norge”. Den ble høytidelig åpnet 21.mai 2008, og NRK P2 sendte i sitt program ”Museum” 8. juni et innslag derfra, blant annet et intervju med Kåre Santesson, sønnen til ”vår” hovedperson, Gerd Santesson. Hun var sentral i avisens tilblivelse, og har tilknytning til Follo, mer spesifikt, til Nordby.

I Nordby ligger gården Gårdmannsbråten, husmannsplass under Østre Nordby frem til midten av 1800-tallet, da den ble frikjøpt. Den ble i 1908 kjøpt av ingeniøren Carl Wilhelm Søderberg. I 1933 trakk han seg tilbake fra Elkem, etter 20 års ansettelse, og flyttet ut til gården. Søderberg var utdannet i Kristiania og i Hannover i Tyskland. Som mange sikkert kjenner til, er hans navn for alltid knyttet til Søderberg-elektroden, som ble patentert i 1918. Den siste Søderberg-elektroden i Norge ble slått av på Hydros anlegg på Karmøy den 13.3.2009 klokken 9.01.

Gerd Santesson. (Privat foto gjengitt i Rune Bokholms bok «Føre... Under.... Efter...»)

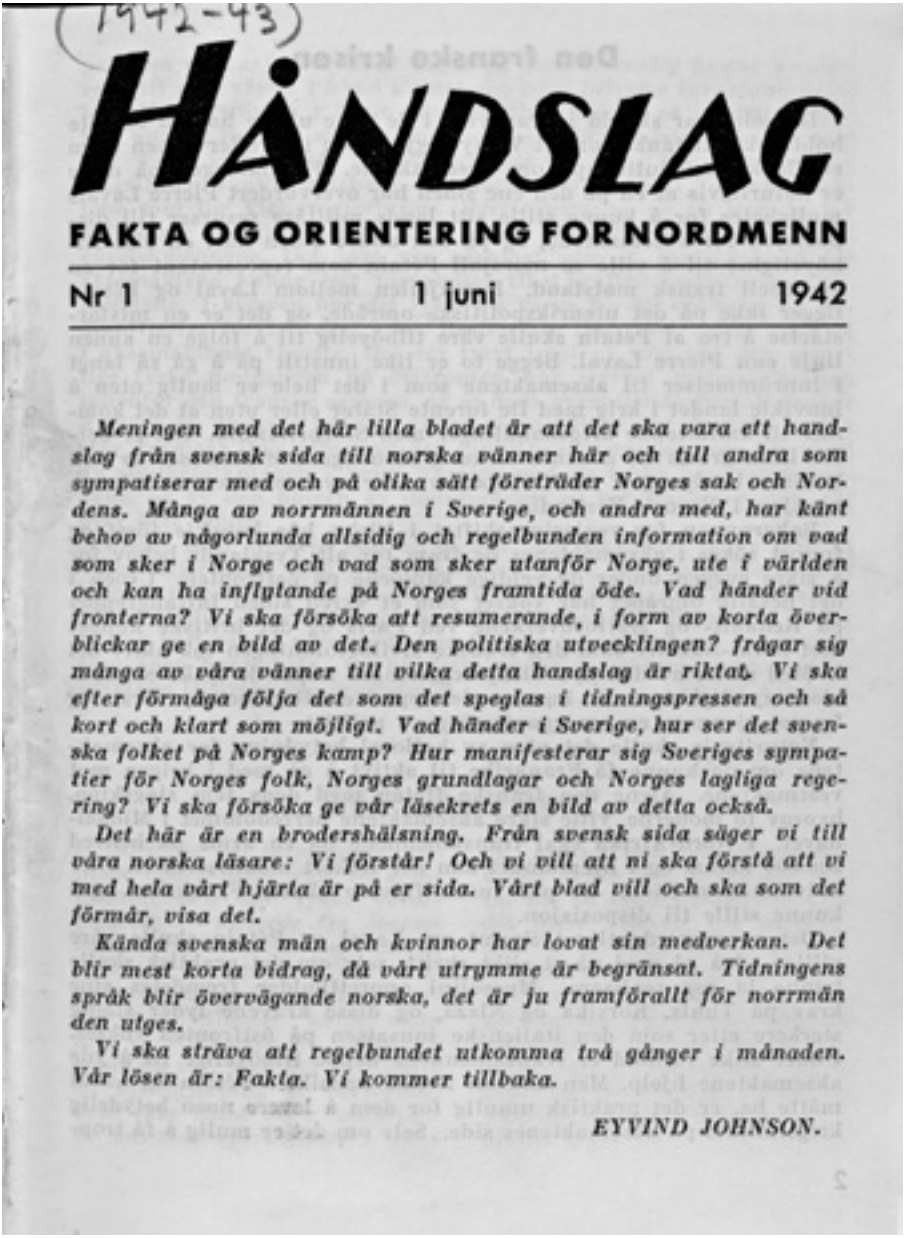

(1942-43)

HÅNDSLAG

FAKTA OG ORIENTERING FOR NORDMENN

Nr 1 **1 juni** **1942**

Meningen med det här lilla bladet är att det ska vara ett handslag från svensk sida till norska vänner här och till andra som sympatiserar med och på olika sätt företräder Norges sak och Nordens. Många av norrmännen i Sverige, och andra med, har känt behov av någorlunda allsidig och regelbunden information om vad som sker i Norge och vad som sker utanför Norge, ute i världen och kan ha inflytande på Norges framtida öde. Vad händer vid fronterna? Vi ska försöka att resumerande, i form av korta överblickar ge en bild av det. Den politiska utvecklingen? frågar sig många av våra vänner till vilka detta handslag är riktat. Vi ska efter förmåga följa det som det speglas i tidningspressen och så kort och klart som möjligt. Vad händer i Sverige, hur ser det svenska folket på Norges kamp? Hur manifesterar sig Sveriges sympatier för Norges folk, Norges grundlagar och Norges lagliga regering? Vi ska försöka ge vår läsekrets en bild av detta också.

Det här är en brodershälsning. Från svensk sida säger vi till våra norska läsare: Vi förstår! Och vi vill att ni ska förstå att vi med hela vårt hjärta är på er sida. Vårt blad vill och ska som det förmår, visa det.

Kända svenska män och kvinnor har lovat sin medverkan. Det blir mest korta bidrag, då vårt utrymme är begränsat. Tidningens språk blir övervägande norska, det är ju framförallt för norrmän den utges.

Vi ska sträva att regelbundet utkomma två gånger i månaden. Vår lösen är: Fakta. Vi kommer tillbaka.

EYVIND JOHNSON.

Håndslags første førsteside med Eyvind Johnsons programerklæring.
(Foto: Nasjonalbiblioteket, Kartsamlingen)

Søderberg giftet seg i Stockholm i 1900, med Svea Valborg Charlotta (Lotta) Morell, en svensk sangerinne som hadde vært på gjestespill i Kristiania noen tid tidligere. Da var hun innkvartert i Sveaborg på Ljan, en praktfull sveitservilla tilhørende C.W. Søderbergs pappa. Senior, som var så smått senil, forelsket seg hodestups i den unge damen, dro til Stockholm til hennes pappa for å fri – han hadde glemt at han var gift – og ble selvsagt kastet ut! I mellomtiden hadde de to unge funnet hverandre, familielegenden sier hun forførte den unge mannen… Uansett, ekteskap ble det. I 1902 oppholdt de seg i Italia, der Søderberg fulgte opp sin store interesse for fiolinbygging. I 1903 fikk de datteren Gerd, som fikk kjælenavnet Mosse. Den lille familien bodde først i Jøssingfjord, der Søderberg var ansatt på smelteverket. Imidlertid gjorde fruen revolt – der ville hun ikke bo! – og det fortelles at Søderberg dro til Kristiania, fant en gård til salgs, tok en drosje ut til gården, og etter en time var kjøpet gjort.

Gerd og Olle på Gårdmannsbråten i 1926.
(Foto: Akershus fylkesmuseum)

Dermed var Lotta og datteren klare til å bli jorddyrkere i Nordby! Noe senere kom det nødvendigvis forpakter til, og da smelteverket hadde gått konkurs, flyttet familien til Kristiania, og reiste ut til gården i Nordby i ferier og helger. En praktfull hage ble etter hvert anlagt. Deres omgangskrets inkluderte kunstnere og kulturpersonligheter, blant annet var daværende riksantikvar Harry Fett gjest ved Gerds bryllup. Gerd studerte

ved Universitetet i Oslo, og videre fiolinbygging ved Bauhausschule i Weimar. Som profesjonell fiolinbygger ble hun ansatt ved et verksted i Stockholm. Og så møtte hun den unge arkitekten og kunstneren Olle (eg. Olof Harder) Santesson. Vielsen fant sted i Nordby kirke 6. september 1927, og bryllupsmiddag ble holdt på Gårdmannsbråten. Olle kom også fra "det gode borgerskap", hans far Henrik Santesson var advokat, häradshövding og Nobelstiftelsens første administrerende direktør.

De to bosatte seg i Stockholm. I 1928 fikk paret sønnen Kåre, som har arbeidet innenfor teater og film i Sverige, som skuespiller og regissør. Den lille familien og deres venner gjorde reiser i Europa, og opplevde blant annet at en av deres beste venner og medreisende ble drept av falangister i Spania i 1936. Gjennom kontakter fra studietiden i Weimar, var Gerd også tidlig klar over Hitlers internering av landsmenn kort etter maktovertakelsen i 1933. Gerd og Olle og deres venner hadde gjort erfaringer som trakk dem mot venstresiden, selv om de ikke var partipolitisk aktive. Under den finske vinterkrigen deltok de likevel helhjertet i innsamlingsarbeidet til fordel for Finland, og de tok også til seg et finsk krigsbarn. Gerd hadde skaffet seg utdanning som ambulansesjåfør, og var klar for å innrulleres som svensk frivillig. Freden i mars 1940 satte en stopper for det, men så kom noe for Gerd enda mer alvorlig: Invasjonen av Norge 9. april 1940.

Hun hadde vokst opp og gått på skole i Norge, og hun hadde sine foreldre her. Hun hadde sin store bekjentskapskrets fra skole- og studietiden her, og hun var ganske sikker på at mange av dem ville delta i det motstandsarbeidet som hun regnet med ville komme. Dertil må hun ha hatt en intens aversjon for alt som smakte av undertrykking og totalitær maktbruk. Så hva kunne hun gjøre for å hjelpe sine landsmenn? I denne perioden var det ikke lett å organisere slikt arbeid, Sverige var offisielt nøytralt, og mange i maktapparatet der var tyskvennlige. I 1940 ble den delen av den svenske straffeloven som omhandlet politisk eller militær etterretningsvirksomhet skjerpet, med en minimumsstraff på to år. Uansett ville hennes arbeid utvilsomt falle inn under den kategorien. Og Stockholm krydde dessuten av personer med skjulte agendaer…

Imidlertid hadde hennes mor fått leddgikt, noe som gjorde henne mer eller mindre invalid, og med en legeerklæring om at moren var døende, fikk Gerd og den elve år gamle linluggen Kåre innreisetillatelse. Dette fikk de hele fire ganger. Gerds kusine Ingrid var gift med Sveriges utenriksminister Günther, tidligere Sveriges ambassadør til Norge, en kontakt hun sikkert benyttet for det den var verdt. Hun oppsøkte også en eks-forlovede i Oslo, som nå var høyt ansett NS-medlem. At hun hadde studert i Tyskland, som sin berømte far, kan også ha hjulpet. Hun gjorde altså fire "lovlige" reiser til Norge, somrene 1940, -41, -42 og -43, og hvor mange illegale, er det ingen som vet. I hennes etterlatte papirer ligger det en oversikt som kan tolkes som en slags reiseregning:

Utgifter

Bilen 12 turer	600,-	
Sv. siden	250,-	4 turer
N. siden	175,-	4 t + ekstra

(dette beløpet er så streket over, og beløpet rettet til:)

	1025,-	
	Fått 325,-	
	700,-	
	xxxxxxxxxxx	
Bil	2,50	
Bærer	1,75	
Bill.	42,50	
Bil	12,-	
Div.	6,25	
	65,-	
Fått	50,-	300,-
Rest	15,- + 15,-	
	xxxxxxxxx	

300,- hver 1. i mnd næste gang 1/7.

Hvem som betalte ut de 300.- pr. måned, vet vi ikke, men det var neppe legasjonen, siden disse turene nok måtte gjøres uavhengig av den.

Gerd var, som andre i hennes situasjon, svært nøye på å tillintetgjøre brev og andre dokumenter, men fra de to siste årene finnes fortsatt en god del – pakket ned i esker hos sønnen Kåre. Hennes brå død høsten 1943 er vel årsak til det. Vi vet altså lite om hvem hun først kontaktet og hvordan kurérvirksomheten startet.

I september 1941 måtte alle radioapparater leveres inn, og selv om mange greide å gjemme bort radioer, ble det vanskelig å få nyhetene utenfra distribuert. Dette ble nok et vendepunkt for henne.Hun må ha møtt et utrolig antall mennesker, for tilbake i Sverige skrev hun en rapport på 9 sider, som ble sendt til den norske legasjonen i Stockholm. Hun forteller om forholdene for fanger på Grini og Møllergata 19, om tortur, om mangel på matvarer, klær, skotøy og medisiner, om nazifiseringen av rettsvesen, skolevesen, kirke, og ikke minst om sensur og mangel på informasjon. Hun nevner et friluftsmøte på Ski, der sjefen for Quislings Politidepartement, Jonas Lie, skulle holde tale. For å få tilhørere, ble hans håndlangere sendt ut rundt omkring på Ski for å samle opp folk de fant. Disse ble tvunget til å være tilhørere under trussel om arrestasjon. Og hun forteller om henrettelsene av Rolf Wikstrøm og Viggo Hansteen. Hun forteller også om en kjent forretningsmann, som ble torturert nesten til døde. Hun navngir ham ikke, men dette var Lauritz Sand. Hun fikk utgitt en pamflett på 15 sider, til den nette pris av 25 øre. Den kom i begynnelsen av 1942, og inneholder sannsynligvis mye av det samme som – eller hele – rapporten. I forordet

skriver hun: ”Om vi ger Sveriges folk del av vad som händer i Norges fängelser, kan vi säkert i någon mån hjälpa vårt broderfolk: det gör ändå någon nytta att innför världen avslöja omänskligheten. Det är det första och elementära. Därför är det en plikt för oss svenskar att sprida sanningen om Quislings Norge. Det är också nödvändigt, om vi vill att vårt land efter denna mörka tid ska kunna stå med bibehållen heder inför eftervärlden och om vi sedan ska kunna se våra norska bröder i ögonen. Det är slutligen en viktig del av vår egen frihetsberedskap, att vi klargör för oss vad en nazistisk ockupation innebär.” Svenske aviser var svært forsiktige med å ta inn noe om de virkelige forholdene i Norge de to første årene av okkupasjonen, og det var også pressesensur.

Gerds arbeid for at svenske aviser skulle skrive om forholdene i okkupasjonsmaktens fengsler, blant annet bruken av tortur, fikk utenriksminister Günther til å si til henne: ”Men snälla Mosse, det där kan ju inte vara sant, kom ihåg att tyskarna är ett kulturfolk”. Men omtrent på samme tid skal han også ha sagt: ”Tyvärr är det nog riktigt , allt vad som sägs. De uppgifter som vi ha tyda icke blott därpå, utan också på att mycket värre saker än detta har hänt”. Begge disse episodene kom i forbindelse med arrestasjonen og behandlingen av universitetets rektor D. A. Seip.

Likevel fikk hun enkelte aviser til å bruke den informasjonen hun kom med, med det resultat at 17 svenske aviser ble beslaglagt, da de samtidig publiserte disse opplysningene. Sammen med Amelie Posse, som hun kjente fra den antifascistiske gruppen ”Tisdagsklubben”, arrangerte hun et møte for svenske journalister, der blant andre stortingsmann Carl Wright og advokat Diderik Cappelen fortalte om sine erfaringer med fengsling og tortur. Disse personene hadde unnsloppet ved en velorganisert og farefull aksjon, og var brakt i sikkerhet over grensen.

Hun startet et intenst arbeid med å få i gang et lite tidsskrift, ”Håndslag”. Mye skulle skaffes – penger, trykkeutstyr med mer. Hennes mann Olle fikk ansvar for design av tittelen, og for layout før det gikk til trykking. Hun skrev et brev til Trygve Lie i regjeringen i London, datert 11.mai 1942, der hun la fram planene for Håndslag. Planene ble bifalt. Det skulle offisielt deles ut til nordmenn som kom over til Sverige, for, som det står i forordet til nr. 1 i 1942:

”Meningen med det här lilla bladet är att det ska vara ett handslag från svensk sida till norska vänner … Många av norrmännen i Sverige … har känt ett behov av någorlunda allsidig och regelbunden information om vad som sker i Norge och vad som sker utanför Norge, ute i världen och kan ha inflytande på Norges framtida öde.”

Bladet ble trykt som legalt, svensk tidsskrift for å komme forbi det første hinderet – den svenske justisministeren K.G. Westman. Å smugle noe slikt inn i Norge, ville stride mot svensk lov, men dette var hele tiden Gerds hensikt. På et møte i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidnings lokaler i Stockholm i mai 1942 ble pla-

nene lagt. Til stede her var Gerd, Ture Nerman, Eyvind Johnsson, Ragnvald Blix, Willy Brandt og nordmennene John Sannes, Jørgen Juve – ja, det er fotballspilleren – samt ekteparet Helge og Eli Krog. Den svenske forfatteren Eyvind Johnson ble ansvarlig utgiver/offisiell redaktør, men i praksis var Torolf Elster, senere NRK-sjef (og krimforfatter!) den egentlige redaktøren. Tegneren og satirikeren Ragnvald Blix, alias Stig Höök (1882–1958) var illustratør. Han tegnet fast for Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning gjennom krigen. Willy Brandt skulle bli en stor bidragsyter, men selv ikke han var tydeligvis klar over at bladet skulle smugles til Norge, for i sin selvbiografi "Frihet til venstre" som omhandler denne perioden, skriver han at han bidro med artikler til et norsk blad for distribusjon innenlands. Han bodde i Sverige, så innenlands må bety Sverige. Og svensker kunne jo abonnere på bladet!

Håndslag ble smuglet inn til Norge fra 1942 til 1945, på det meste 15–20 000 eksemplarer, A5-format, fra 16 til over 40 sider, og det utkom 65 nummer. Det ble trykt på tynt såkalt bibelpapir.

Forholdene ved den norske legasjonen var ikke alltid like gode, noe som også påvirket Gerd. Hun nevner i positive vendinger Harald Gram, sjef for det såkalte Idrettskontoret. Han var byfogd i Oslo før han måtte flykte til Sverige. Gram ble ansvarlig for å opprette en sivil sambandstjeneste, og dermed også kurérvirksomheten, og fra februar 1942 også for finansieringen av motstandsbevegelsen. Han var far til Gregers Gram, for dere som har lest bøkene eller sett filmen om Max Manus. Det var stor uenighet innad, mellom Politi- eller Rettskontoret og sjefene der, og Gram og hans krets, blant andre advokaten Annæus Schjødt (aktor under lagmannsrettens behandling av Quisling i 1945). Denne striden var en parallell til uenigheten mellom utefront og hjemmefront. Høyremannen Gram var flink til å knytte til seg folk, og var i tillegg mer imøtekommende overfor kommunistene enn det regjeringen mente var riktig. I tillegg opprettholdt fru Schjødt kontakten med en relativt aggressiv motstandsgruppe i Oslo, kalt A2.

Om Gerds lovlige reiser til Norge, vet vi sommerferien ble benyttet – Kåre skulle jo være med, for å besøke sine besteforeldre, og for å hjelpe til med å huske kodede meldinger, navn, adresser. Vel framme på gården, ble det hans jobb å skrive ned alle meldingene på papirlapper, putte dem i "syltburkar", som han sier, og gjemme dem i en steinrøys ved gården. Patriotiske Norgesglass ble brukt til dette formål! Ble man arrestert og forhørt på Victoria Terrasse eller i Møllergata 19, var det best å vite minst mulig. Så gjemmestedet var Kåres eget, men hvem som skulle ha beskjedene og hva det egentlig dreide seg om, visste han ikke. Dessuten – Gestapo ville vel være "vennligere" mot et barn…

Det hendte også at Kåre ble vekket midt på natten, for å finne riktig "syltburk". Men som Kåre sier: "Vad mamma hade för sig, när och var och hur – det fick jag inte

veta, och ville inte veta. En del handlade om att organisera ”slepp”, vapen, sprängämnen, radio, etc.; en del om att träffa folk och få rapporter, en del om att lägga upp ”linjer” över gränsen. Och framför allt – att få fram tryckeri- og dupliceringsmaterial, papper, färg, allt till de ”illegala” tidningarna. Det viktigaste av allt – information!”. Sensuren og mangelen på radioapparater førte til at informasjon utenfra ble svært viktig.

Besøket i Norge sommeren og høsten 1942 varte i sju uker. Hun ville styrke distribusjonsnettet for Håndslag, og Hans Luihn forteller følgende: ”Da britene bombet Victoria Terrasse 25.9.1942 ble en rekke Oslobeboere utkommandert til opprydningsarbeid, blant andre min far Otto Luihn og jeg. …. Da jeg sto midt i ruinene var det en dame som sto ute på gaten og stirret interessert på meg. Jeg fikk et lite sjokk, det var Gerd Santesson. Kvelden før hadde jeg besøkt henne etter oppdrag jeg hadde fått gjennom kurérpost fra Stockholm, oppgaven jeg hadde fått i samtalen med henne var at jeg skulle skaffe en hoveddistributør for Håndslag i Oslo-området. Jeg hadde ikke oppgitt mitt navn til henne, bare et dekknavn. Jeg overdro oppdraget til Adolf Wichstrøm, en motstandsmann som alltid var villig til å ta på seg en oppgave.” Distribusjon av illegale aviser var som kjent ikke ufarlig. I følge Hans Luihn, som har utgitt flere bøker om temaet illegal presse, ble over 4000 personer arrestert for dette, 212 ofret livet, hvorav 62 ble henrettet og 91 omkom i konsentrasjonsleire i Tyskland. Adolf Wichstrøm ble arrestert i juni 1943, og ble sendt først til Natzweiler, deretter Dautmergen, der han døde. Skogsarbeideren Aksel Gjevert døde 17.mai 1944 etter tortur på Møllergata 19. Han ble arrestert i april sammen med arbeidskollegaen Ole Larsen. De hadde smuglet Håndslag over grensen ved Finnskog. En av de merkeligste kurerer Håndslag hadde, var den tyske offiseren Teodor Steltzer. Han hadde en høyere stilling i transportbyrået ved den tyske overkommandoen i Norge. Takket være den forhatte ordningen med permisjonstog gjennom Sverige for tyske tropper, kunne han stille opp. Hans kontaktmann i Hjemmefronten, Arvid Brodersen, fortalte at når Steltzer kom tilbake til Norge, hadde han ”halve kofferten full av norsk hjemmefrontlittaratur som bladet Håndslag trykt der borte”. Han tilhørte den tyske motstandsbevegelsen mot Hitler, ble dømt til døden høsten 1944, men unngikk henrettelse. Eli Krog hadde hovedansvaret for distribusjonen fra svensk side, og 12-14 grenselinjer fra Skagerrak til Narvik var hennes ansvar. I boka ”Norske penneknekter i eksil”, skriver en av de ledende ved det norske pressekontoret, Oddvar Aas, følgende :” I Norge inntok Håndslag en særstilling, fordi det ble redigert så nøkternt og objektivt. En ganske livlig meningsutveksling etter bladets start førte til at redaksjonen satte til side all propaganda og lot fakta tale – selv om de ikke alltid var så bekvemme.”

Det finnes brev fra hennes kontakter i Norge, mange fra ”Andreas”, ”Else” og

”Blåskjell”. Her kommer de med ønsker om hva Gerd skal sende – penger til dekning av gruppenes utgifter, trykkeriutstyr, medisiner, i tillegg til Håndslag – og tobakk!

Det var stort behov for medisinsk utstyr og mat til mennesker som lå i dekning – de hadde naturlig nok ikke rasjoneringskort. Gerd skriver i et brev til ”Else” at det er sendt av gårde en ”veldig laddning” medisiner, til en verdi av 2000 sv. kr, og da hadde hun oppnådd 40% rabatt fra leverandørene. Det beløpet må i dag tilsvare i alle fall 40.000 kr.

I hennes papirer finnes en liten håndskrevet lapp, med følgende beskjed: ”Vil De gå til Ivar Blix, Norsk Hydro, Solligt.7 og si att om det kommer en mann og hilser fra Tomas Hagen så skal han gi ham 4500 kr. Vær så snild å ødeleg dette og adressen.”

Kontakten ”Else” må hun ha kjent godt, for i et brev til Gerd forteller ”Else” at hun har besøkt Gerds foreldre på Gårdmannsbråten. Det kommer også frem at ”Else” var lege.

Brev som gikk via de forskjellige ”linjene” tok gjerne en måneds tid, og det må ha vært frustrerende.

Hun drev rovdrift på seg selv – på farten hele dagen for å tigge, be, ordne, tilrettelegge, oppsøke alt hun hadde av kontakter. Om natten skrev hun – artikler, brev, beskjeder, avskrift av artikler som skulle distribueres til diverse publikasjoner – legale som illegale. Olle slet med et blødende magesår, som ikke ville leges – ikke så merkelig kanskje. Det ble etter hvert mange som søkte henne og ba om hjelp, ikke bare folk som hadde tilknytning til hennes ”linjer”, men også mange, mange andre. Hun skaffet rasjoneringskuponger, ordnet sendinger til nordmenn i KZ-leire, ga hjelp.

Også hennes hjelpearbeid skjedde på flere fronter – dels direkte til personer og grupper, ofte familier til fengslede – dels via den svenske hjelpeorganisasjonen Norgeshjälpen, som etter hvert kom i gang. I en udatert brevkladd (høsten 1943?) til en ”Herr redaktör Ström”, sier hun: ”Refererande till vårt telefonsamtal i dag tillåter jag mig att skriftligen komma med mina önskningar. Jag vill först framföra vårt hjärtliga tack för värdefull hjälp med ”Håndslag”. De pengarna har använts till tryckning av ökad upplaga, nu 11 500 och befordringsmöjligheter för bladet. Jag har själv nyligen varit en månad i Norge och kunnat konstatera med vilken begeistring bladet blir mottaget och hur varmt de önskar att få det. Den bästa kontakt de har med yttervärlden och en utmärkt brobyggnad mellan länderna nu då så många anledningar till missljud förekommer. Under mina resor till Norge, detta var den 4de, har jag givetvis begagnat tillfället att få så många kontakter som möjligt med den illegala frontens många grenar. Jag vet att redaktören er ”en god norrmann” och går därför rakt på sak förlitande mig på Eders tystlåtenhet, särskillt när det gäller mitt namn, jag har gamla föräldrar i Oslo. Mycket tack vare Er hjälp har vi kunnat upprätta en linje till för

Håndslag och andra saker. Jag fick igår förfrågan om jag kunde skaffa bland annat en del medisiner som min mottagare i Oslo, en läkare, skrev att de för tilfället hade stor brist på. Det var Morfin, Thebaicin, lokalbedövningsmedel novocain och sprutor. Jag talade då med dr. Ustvedt vid Norges legation, som lovade hjälpa mig med ett mindre parti, men senare ringde att de inte för tillfället hade pengar att avsetta till detta. De stora medicinsändningarna som skal komma till stånd går officielt och skal komma i rätta, menade han. Jag ville bara skicka ett litet parti som jag kan skaffa genom recept av några läkarvänner. … Jag träffade i Oslo en uppoffrande människa som varje vecka skickar matpaket, sardiner, havregryn, keks, tvål o.s.v. till fångar på Grini. Hon hade postens kvitto från tusentals fångar att de hade mottagit paketen. Hon hade givetvis stora penningsvårigheter då det mesta måste skaffas på svarta börsen. Jag träffade också den som organiserar hjälpen till fångarnas familjer, även där behövdes pengar. Två olika grupper av illegala tidningar kom jag i kontakt med. De bad mycket om penningstöd. Deras tryckare måste till stor del ”leva illegalt” och att då skaffa dem mat o.s.v. var mycket dyrbart. De behövde pengar till papper, distribution e.t.c. … Jag vänder mig därför till Er i säker förvissning att ni inte låter detta brev komma för ögonen på någon ovidkommande. Jag ber att få referera till grevinnan Posse, fru Settergren, byfogd Gram, adv. Schjödt, Anders Österling.”

Sønnen Kåre erindrer at en strøm av norske flyktninger og agenter passerte hjemmet i Stockholm, og ikke minst sommerhuset ”Holken” i Åkersberga like nord for Stockholm. Huset ligger vakkert og skjermet på en odde ut mot skjærgården, og Annemarta Borgen forteller en pussig episode derfra i boken ”Deg”, der hun selv og en flygeudyktig ørn er hovedpersoner. Forfatteren Aksel Sandemose var i kontakt med Gerd, og han var ikke lett å ha med å gjøre i den perioden. Johan Borgen med fru Annemarta og døtrene Ane og Brett bodde hos Olle og Kåre fra høsten 1943 til våren 1945, og det sies at Annemarta nok gjerne ville styre husholdningen hjemme hos de to som nettopp hadde mistet hustru og mamma. For i oktober 1943 slet Gerd med bronkitt, og hun hadde lenge hatt høyt blodtrykk. Den 30. oktober skulle hun møte Olle hjemme hos et vennepar til middag. Kåre var hos sin farmor. Men da Gerd ikke kom, ringte Olle til Kåre for å høre om han hadde vært hjemom. Det hadde han ikke. Olle og og en fetter, som var lege, dro da hjem til Santessons. Dit kom også Kåre . Der fant de Mosse på sengen. Hun hadde falt om med hjerneblødning mens hun kledde seg om. Ambulanse – sykehus – død. Bladet Norges-Nytt som ble utgitt av den norske legasjonen, skrev følgende den 12. november 1943:

”I disse dager har Norge mistet to gode venner her i Sverige og Norges sak er berøvet to utrettelige forkjempere. Fru Gerd Santesson og Gustaf Stridsberg er avgått ved døden med etpar dagers mellemrum.

Gerd Santesson var norsk. Hun var ikke bare norskfødt, men hun

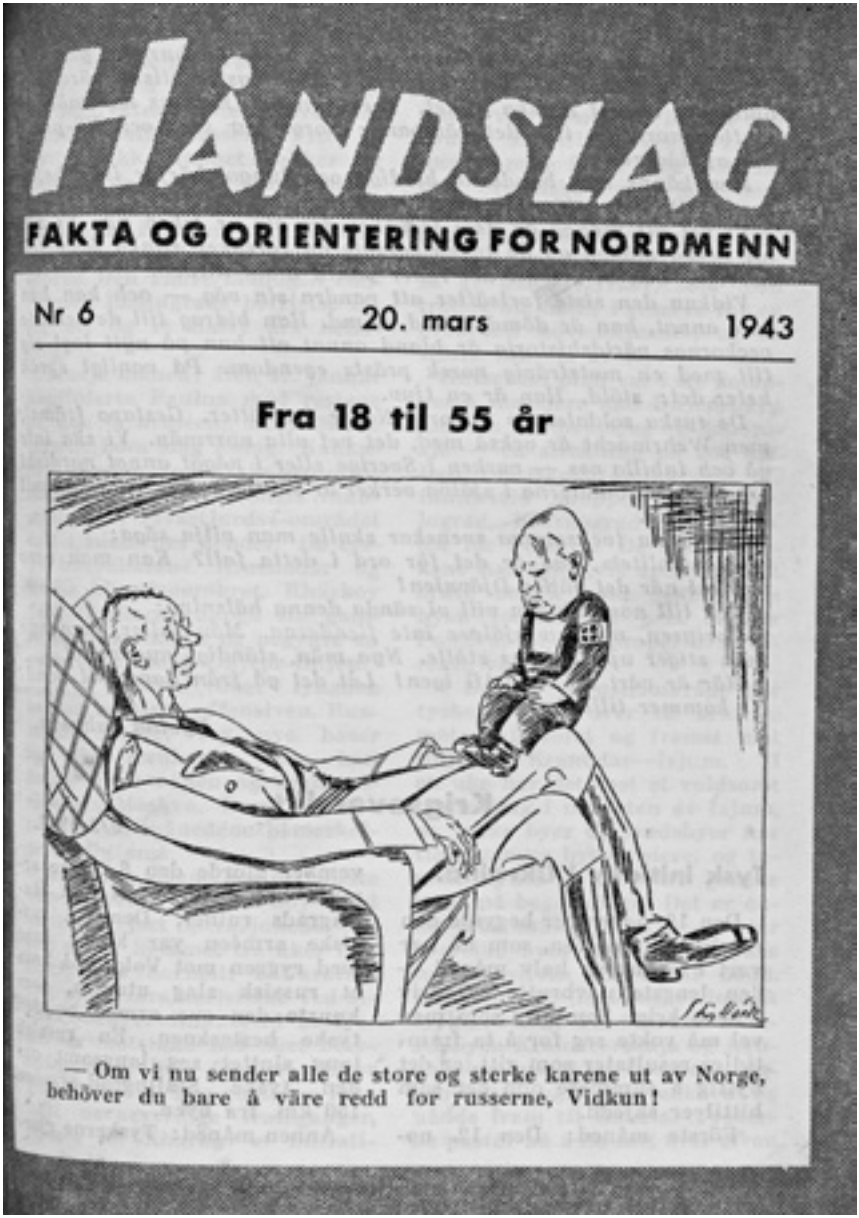

Under sitt opphold i Gøteborg under krigen benyttet den norske karikaturtegneren Ragnvald Blix merket Stig Høøk. Her er et av hans bidrag til Håndslag. (Foto: Nasjonalbiblioteket, Kartsamlingen)

tenkte og arbeidet og levet for Norge i alt hvad hun gjorde. Hun sparte seg ikke. Hennes varme hjerte slo for Norge, og hennes kloke forstand virket for vår sak – utrettelig og uselvisk. Gerd Santesson var som en brennende misjonær for sitt folk her i hennes annet fedreland, og i sin mann og sine omgivelser hade hun gode medarbeidere. Hun blev bare 40 år gammel. Fru Santesson ble bisatt fra Norra Krematoriet i Stockholm lørdag 6.november under meget stor deltagelse. Utenom familien og svenske venner, var mange norske kjenninger og venner møtt frem for å si henne en siste takk. Det var et veld av blomster i norske farver og ved båren leste byfogd Harald Gram en hilsen til Gerd Santesson fra venner i Norge – varme takkens ord som ga uttryck for hvad alle norske venner følte ved hennes bortgang."

Gerd fortalte nok aldri sine foreldre hva hun drev med, men de forsto det nok. Ifølge Eivind Pedersen, forpakter på Gårdmannsbråten fra 1938, sa hun en gang at det var slitsomt med to fedreland.

Denne kvinnen kunne ha valgt å fortsette å leve et behagelig liv, vokst opp som hun var på solsiden, med hushjelp, mye fritid og få plikter. Men hun gjorde ikke det. Hun utsatte ikke minst seg selv, men også sin familie for fare.

Gerd Santesson fikk "Haakon den 7des Frihetskors" posthumt i 1946.

Kilder:

Kåre Santesson
Bokholm, Rune. Före … Under … Efter. Stockholm, Atlantis, 2007.
Borgen, Annemarta. Deg. Oslo, Gyldendal, 1981.
Johansson, Anders. Håndslag från Sverige till Norge 1942-45. (Svensk Presshistorisk Årsbok 2008). Svensk Presshistorisk Förening 2008.
Knorring, Göran von. Utan kvinnorna hade det inte gått. Norge-Sverige 1940-1945. Svensk/norskt Kulturcenter, Furudal, 2008.
Luihn, Hans. Den frie hemmelige pressen. Nasjonalbiblioteket, Oslo, 1999.
Norsk krigshistorisk leksikon: http://www.norgeslexi.com/krigslex/krigslex.html
Norska patrioter i fängelse.Sannfärdiga uppgifter om nazisternas handlingar i vårt broderland. Stockholm, Trots allt!, 1942. 15 s. (Utgitt anonymt, skrevet av Gerd Santesson)
Aas, Oddvar. Norske penneknekter i eksil. Oslo 1980.

”Min adresse er nu Aas Station”

En svermers vandringer i Follo...

Av Anne Berit Klungsøyr

Knut Hamsun – svermeren – vandreren – med og uten sordin – han kunne også finne veien til Follo, nærmere bestemt til Oppegård, Ås og Drøbak. Alltid urolig flakkende, på kryss og tvers. Nervøs og ustadig var skreddersønnen fra Garmotreet i Lom, som var han en av sine egne romanpersoner. Hadde han da ro på seg til å skrive mens han var i Follotraktene?

På Hamsuns gjengrodde stier?

Denne underlige dikteren som skulle sette spor etter seg så mange steder, det være seg på Hamarøy, i Hardanger eller Lillesand – i Hamsuns terminologi også kjent som Fillesand! Og ikke å forglemme Kristiania, København, Helsingfors, München, Paris, Konstantinopel, New York, Minneapolis, Chicago... Hamsun var alltid på farten – fra sted til sted, fra by til by. Noen skulle han ta merke av – for bestandig. Dikteren som stadig skulle krysse sine stier. Og som tråkket opp nye, like til Russland og Tyrkia. Den som vil fotfølge vandreren Hamsun, må holde tungen rett i munnen. Også om man vil til krattskogen i Follo...

Knut Hamsun i 1895. Foto: Alvilde Torps eftf. Eier: Nasjonalbiblioteket.

En vagabond inntar verdenslitteraturen

Da Hamsun skrev *Sult* i 1890, skrev han seg samtidig inn i verdenslitteraturen. Den første norske modernistiske roman var gått i trykken. En roman som siden har beveget lesere langt utenfor Norges grenser. Deretter fulgte noen av hans beste romaner i løpet av 1890-årene, som *Mysterier* utgitt 1892, *Pan* 1894 og *Victoria* 1898, ”intet annet enn litt lyrikk” som Hamsun beskjedent uttrykte det, men av skjellsettende betydning. I løpet av 1890-årene inntar vandreren også Follo. Men først tok han toget til Ljan.

En febril erobrer på frøken Hammers Pensionat.

Året var 1895. Hamsun la siste hånd på skuepillet *Ved Rigets port*, første del av en trilogi om cand. phil. Ivar Kareno som Hamsun titulerer ham. I 1896 fulgte *Livets Spill*. Også dette et skuespill med utgangspunkt i Karenos liv og levnet. Men livets spill gjorde også sitt med Hamsun selv. Han forelsket seg – i en ung dame fra Wien. Og det var på Pensjonat Udsigten på Nordstrand at han først fikk øye på henne. Hun var kommet hjem til Kristiania for å pleie sin syke mor. Da fru Bassøe Bech døde, var noe skjedd med den sørgende datteren Bergljot Bech Göpfert. Hun ville forlate sin velstående ektefelle til fordel for en fattig dikter. Men altså en dikter som hadde markert seg sterkt, som kunne ta kampen opp mot de fire store, og som hadde ærgjerrige visjoner om å skape en ny og moderne litteratur med dybdepsykologi på programmet. Og den vakre Knut Hamsun var en dikter som skrev brennhete *Feberdigte* til henne. De ble inkludert i Hamsuns eneste diktsamling *Det vilde Kor* nesten ti år senere. Det var fra den tiden Hamsun beilet til den fjorten år yngre Bergljot Bech Göpfert på frk. Hammers Pensionat på Ljan i Kristiania, at han også først kunne observeres i Folloregionen.

Udi søden sommer...

Nærmere bestemt på Berg Sanatorium ved Årungen på Ås. Bergljot viste ham veien dit, og først møttes de her i smug. Og Hamsun må ha likt seg her. Han kunne skrive om stedet til pianistinnen Erika Nissen, forøvrig svigerinne av Jonas Lie. Den 4. august 1897 blir brevet sendt fra Aas Station:

Nej, hid faar De komme næste Gang, Fru Nissen. Her er en Skog, og her er et Hus. Et bitte, bitte lidet Hus. Og saa er her ikke et Menneske at se eller høre. Og saa suser det i Træerne. Og her er ikke ti Skridt til Vandet. Og der skriger Lommen. Alt er storartet her.

Og samme dagen, som jo også var hans fødselsdag, heter det til prestefruen Gerda Welhaven:

Og saa bor jeg saa storartet nu, saalænge det varer. Jeg har et helt lidet Hus alene, det bestaar af en bitte, bitte liden Stue, hvori jeg kan saavidt gaa ret uden Hat paa. Og Huset ligger gæmt inde i Skogen, hvor intet Menneske høres eller sees. Jeg har aldrig faaet leve slig i mit Liv før.[1]

Det måtte nok ha passet *Pans* dikter utmerket. Glahns alter ego. Og en dikter i giftetanker. Men om han nå likte seg ved Årungen, ville han likevel ikke gifte seg i kirken kneisende på den høyeste åsen like ved og som han kunne passere hver gang han tok en rask tur til stasjonen for å postlegge manuskripter eller sende brev. Det var

[1] *Næss 1995* Knut Hamsuns brev 1896-1907 *s.51 og 52*

sognepresten i Aas, Johann Storjohann, Hamsun ikke ville ha velsignelse fra, og han skriver senere om dette i et brev til Bjørnson datert Aas 25 juli og antagelig i 1900:

Jeg husked, hvor snæver og bigot og mildt dum Storjohann var, og jeg sagde , at jeg vilde ikke have Storjohann (...)[2]

Situasjonen var ikke enkel, Bergljots ekteskap var oppløst ved Kongelig Resolution, men presten Krohg-Tonning, som Hamsun hadde henvendt seg til i Gamle Aker kirke, ville ikke vie dem. Da de to elskende endelig, og etter harde skilsmisseforhandlinger for Bergljots del, ble viet av den folkelige Christopher Bruun den 16.mai 1898 i Johanneskirken i Kristiania, med forfatteren Hans Aanrud og bokhandler Christian Dybwad som forlovere, og hadde feiret sitt bryllup på Fru Byes Hotel på Egertorvet, befant de seg dagen etter, den 17. mai på vei til Oppegård og Fjeld Sanatorium der de fikk tilhold i et lite hus i vannkanten, tilbaketrukket fra andre beboere.

Victoria og Victoria...

I Follo skrev Hamsun *Aftenrøde* i 1898. Om alderdom og livets forgjengelighet -siste skuespill om Kareno. Den skjønne lille romanen *Victoria*, også den fra samme år, er inspirert av Bergljot sier Rolf Nyboe Nettum i *Norges litteraturhistorie.* Og den lille datteren, som så dagens lys i 1902, fikk hete Victoria etter romanfiguren med samme vakre navn d.e. den seirende. Og Victoria skulle vinne sin fars hjerte. (Bergljot hadde forøvrig en datter fra før. Hun flyttet etterhvert til sin far i Wien.) Samme år utga den nybakte far Knut Hamsun *Munken Vendt,* et versdrama denne gang. Den merkverdige Munken Vendt er beslektet med Glahn, en outsider og skytter og som Glahn kan møte drømmekvinnen Iselin. Munken Vendt kunne gjøre inntrykk. For eksempel på maleren Christian Skredsvig. Hans maleri fra 1905 fikk tittelen *Munken Vendt,* men er senere kjent under tittelen *Knut Hamsuns diktning.* Munken Vendt er også av mange oppfattet som en hamsunsk Peer Gyntskikkelse. En eventyrer – som Hamsun selv.

”Min Adresse er nu Aas station”...

Hamsun skriver til forleggeren Jacob Hegel i et kort brev datert *25. april, Aas St., Norge,* (antagelig 1898) og takker for et godt tilbud han har fått og legger til:
”Min Adresse er nu Aas Station.” Og fra denne adressen skriver han til stadighet flere brev; på tysk til Ernst Brausewetter, til Albert Langen på knotete engelsk av typen ”Thousands and Thousands thanks for the money.” Igjen skriver han begeistret om Berg til sin kjære Gerda Welhaven et brev datert *Berg Sanatorium, Aas Station 18. april* og formodentlig 1898:

[2] *Næss 1995* Knut Hamsuns brev 1896-1907 *s. 157*

Jeg er nu kommet hid ud til mit gamle Sted igen; her er ikke en Sjæl, her er stille og vakkert. Saa nu bør det kunne blive til noget med Arbejdet. Har De aldrig været her? Jeg har i flere Aar ikke vidst noget andet Sted.

Og han fortsetter:

Item er aldrig min Adresse Theresegade 49 Kristiania.

Til Bjørnstjerne Bjørnson kan han skrive den 19 april 1903 blant annet:

Jeg er nu kommet hid til mit gamle sted på Aas igen. Tanken er at jeg vil prøve at gøre et Stykke som kanskje Bjørn kan spille i næste Sæson?

Stykket som kanskje kan interessere Bjørn Bjørnson er sannsynligvis *Dronning Tamara* hevder Harald Næss. Hamsun har også annet på hjertet, sin lille datters ve og vel:

Jeg vilde gærne vise Dem vort Barn. Hun hedder Victoria. Jeg havde aldrig tænkt mig Muligheden af at noget kunde være saa lidet og vakkert som hun er. Men iblandt maa jeg tænke paa Deres Digt om et lidet Barn som døde for Dem; det synes at være samme Sort Øjne. Nu vil hun have saa udmærket godt af Haven i Sommer (...) [3]

Hamsun unnskylder seg fordi han takker nei til en invitasjon av hans lille familie til Aulestad denne sommeren. Det er best for Victoria å slippe den lange reisen. Men kanskje kan han selv ta en aldri så liten tur...

I eventyrland…

For eventyreren Hamsun hadde ikke bare holdt seg til og kunne heller ikke fortsette å nøye seg med eventyrlandet i Follo. Det ble ham for trangt. For smått. Han måtte fare både langt og lenger enn langt. Ferden hadde gått mot øst. Til eventyrlandet østenfor sol og vestenfor måne. Til Georgia. Var det her han møtte Dronning Tamara? Skuespillet med samme navn kom ned på papiret i 1903. Og han utga en reisebeskrivelse basert på minner og notater fra denne turen *I Æventyrland* samme år. Inntrykkene var mange og mektige. Da han nesten var fremme ved ”Sortehavet”,[4] opplever han at det golde landskapet han har reist gjennom endrer karakter der toget farer gjennom ”Kaukasiens yppigste egne”. Naturelskeren og hobbybotanikeren Hamsun blir overveldet av inntrykkene og markens grøde der øst:

Her er en vegetation så overdådig at jeg ikke har set noget lignende. Skogene synes uigjennemtrængelige og når vi stanser ved stationerne og får se litt nøiere efter står skogene i en eneste væv av slyngplanter. Her vokser kastanje, valnøtt og ek, underskogen er nøttekrat. På ryddede småflækker dyrkes mais, vin og alleslags frugter, alt står og syder og vokser og modnes på stilken, her dufter av æpler. Vi ser

[3] *Næss 1995* Knut Hamsuns brev1896-1907 *s.224*
[4] *Hamsun 1992* Samlede verker *bd. 3 s.284*

ind i dette velsignede land uten make; her er så vakkert og rikt, og vi har set det! Månen er oppe allerede før solen går ned, stjærner bryter frem i driver også her og toget svømmer ind i et sølvhav over jorden.[5]

Fra Svartskog til Kratskog?

Skrivesperren som Hamsun kunne slite med var tydeligvis over. Møtet med eventyrlandet forløste inspirasjon. Men hva med andre mer hjemlige inntrykk? Fikk han i det hele tatt forfattet noe som fikk preg av den vakre og rolige Follonaturen utenfor vinduene på Berg? Fikk Hamsuns diktning, som var en hommage til såvel det eksotiske Kaukasus som den dramatiske Nordlandssommerens evige dag, også merke av den vennlige, idylliske og kanskje litt søvnige utsikten over Årungen og omegn? Novellesamlingen *Kratskog* fra 1903 kan kanskje være en innfallsvei? Tittelen har en navnelikhet til Svartskog, som Hamsun måtte kjenne til. Egentlig er *Kratskog* en merkelig tittel om man ser nærmere på denne samlingen, de enkelte novellene har en setting fjernt fra skog og kratt som i "Erobreren", "Småbyliv", og "Solens sønn". Så kanskje er Svartskog qua Kratskog et blindspor? De fleste av disse novellene foregår langt fra Follo om man går dem nærmere etter i sømmene. Erobreren har tilhold et sted i Nordland, solens sønn liker seg i Paris eller drømmer om et sted ved Ganges bredd, men kan også befinne seg i en ikke navngitt liten by der nord hvor gradestokken kunne vise 32 kuldegrader, kjærlighetens slaver kan observeres på kafeen Maximilian. Enkelte av novellene finner sted på den andre siden av Atlanteren og langt ute på prærien. Det nærmeste man muligens kan komme noe som kunne smake av Follo er *Smaabyliv* som han ikke plasserer på kartet med noe konkret stedsnavn, men det kunne kanskje tyde på en viss likhet med Drøbak? Disse tekstene er blitt til på et tidligere tidspunkt enn utgivelsesåret opplyser Rolf Nyboe Nettum i *Norges litteraturhistorie*, men Hamsun bearbeidet dem rett før utgivelsen av samlingen.

Småbyliv i Sladrebakk?

Etter en omflakkende og hektisk tilværelse, sammen og hver for seg, i Thereses gate 49 i Kristiania og andre steder – skjønt Hamsun så stadig sitt snitt til å flykte ut til Ås – bestemte de verdensvante ektefellene seg etter å ha fått den lille datteren Victoria, for å slå seg til ro i Drøbak[6]. Et sted som altså på en del punkter ikke er ulikt miljøet man møter i novellen *Smaabyliv*, men her smaker det også litt av et Vestlandsmiljø. Stedsbeskrivelsen er likevel ikke det viktigste i denne novellen, men fremstår kun

[5] *Hamsun 1992, Samlede verker vol. 3. s. 282, 283*

[6] *Kjært barn har mange navn. Sverre Christophersen kunne skrive om vittige varianter som Drawback og Sladrebakk.*

Knut Hamsun med pipe og byggetegninger mens Maurbakken var under oppføring i 1905. Bildet er gjengitt i Venneforeningen Gamle Drøbaks bok – Drøbak – 100 år i bilder.

som en kulisse. Det er de sosiale forholdene i småbyen det dreier seg om. Sladder og skadefryd. Lykke og ulykke. Hovmot står for fall. Som når konsulen blir degradert etter å ha satt barn på en skipperkone som lengtet etter mannen sin. En historie som kunne ha utspilt seg i en hvilken som helst liten kystby... Hvordan trivdes så familien Hamsun i Drøbak? De begynte med å leie en leilighet for så å ta inn på Petersens hotell – idag bedre kjent under navnet Reenskaug. Det var husbygging som sto på programmet – med Hamsun selv som autodidakt arkitekt. Ifølge Ingar Sletten Kolloen kan Hamsun skrive om prosessen i et brev av 15.8.05 at tomten kostet 2500 kr. og var på hele syv mål med utsikt til fjorden. Han ønsket seg et praktisk hus. De flyttet inn ved juletider 1905. (Huset ligger der ennå, ved Vestbyveien, tilsynelatende med en uendret fasade.) Maurbakken kalte Hamsun stedet. Men heller ikke dette til å holde ut i lengden? For det kriblet tilsynelatende alltid i ham. Han ville bort. Til München. Men nøyer seg med pensjonat Udsigten på Nordstrand.

Livets røst

Livets røst er en novelle som også kom med i *Kratskog* og ble først trykt i tidsskriftet *Simplicissimus* som ble utgitt av den tyske Albert Langen, Bjørnstjerne Bjørnsons svigersønn. Hamsuns gripende novelle provoserte dikterhøvdingen på Aulestad til å rope om pornografi. Bjørnson om det. Novellen er mesterlig, men kanskje for noen provoserende også i vår tid. For den handler nettopp om det som tittelen røper, livets stemme og livets rett, overlevelsesevnen når døden rammer, om en ung Københavnerkvinne som tar seg en elsker mens hennes ektemann er døende – eller for å si det med Hamsun selv:

Jeg sitter en lang stund og overtænker det. En mand har en kone, hun er tredvie år yngre end han, han får en langvarig sykdom, han dør en dag. Og den unge enke puster ut.[7]

Kanskje var det i irritasjon eller sårethet over den beske kritikken fra Bjørnson at det falt Hamsun tungt for brystet at "mesteren" som han kalte ham, skulle få Nobelprisen i 1903. Skjønt han begrunner det med Bjørnsons vakling i Unionsstriden.

"Jordbrukets evangelium..."

Kanskje hadde han tatt det penere om han hadde kunnet se inn i fremtiden. Om han hadde kunnet forutse at han selv skulle få prisen i 1920. For romanen *Markens grøde*, som ble utgitt tre år før. En tittel han meget gjerne kunne ha kommet på når han så ut av vinduet sitt på Berg eller når han ruslet forbi Norges Landbrukshøyskole som var grunnlagt i 1897 (i forlengelsen av Den høiere Landbrugsskole på Aas fra 1859). De frodige markene som omgir denne undervisningsinstitusjonen som jo nettopp prediker "jordbrukets evangelium" kan ha gitt Hamsun noe å tenke på. Romanen skrev han imidlertid ikke her, men påbegynte den i Nordland der han skrev det meste av den på gården Kråkmo, alt mens han drev gården Skogheim. Og han fullførte boken lengre syd, og litt mer urbant. I Larvik. Riktignok med Bøkeskogen et stenkast unna, og fruktbare marker i Brunlanes og Tjøllings brede bygder like ved. Men settingen er som så ofte før et sted nordpå... Sier dikteren selv. Men det er også en dikters privilegium, når han skaper sitt dikteriske univers, å låne inntrykk og erfaringer både herfra og derfra. Som han kunne gjøre det mens han skulle legge siste hånd på romanen *Pan* på et værelse i en sommerhet Parisgate. Da tok han en rask tur til Kristiansandskanten, det ble for langt å reise helt til Hamarøy, men Sørlandet gjorde nytten som erstatning, det var jo i det minste et norsk landskap...

[7] *Hamsun 1992* Samlede verker *bd. 4 s.95*

Sværmere og svermere?

Høsten 1904 tok Hamsun seg en svipptur til Danmark, hvor han forøvrig kunne komme i forbindelse med en dame med røtter i Enebakk, nemlig Ragnhild Jølsen. Den unge forfatterinnen fra Follo debuterte med *Ves mor* i 1903 og hadde nettopp utgitt romanen *Rikka Gan* – modellen for Gan gård i romanen skal forøvrig være Enebakkgården Børter. Nå befant hun seg i København for å studere til billedhugger. Kanskje fordi det var vanskelig å være kvinnelig forfatter på denne tiden? Men hun ville ikke oppgi dikterdrømmen. Derfor skriver hun til Hamsun som holder til i Hornbæk utenfor den danske hovedstaden om råd med hensyn til stipendsøking. Han vegrer seg for å møte henne for han gjør "saa meget galt i kafeerne". Men Ragnhild Jølsen gir seg ikke, og etter en ny henvendelse svarer han:

Kjære frøken Jølsen,
nej det er De som er dejlig naturligvis. Jeg vilde gærne træffe Dem, jeg sidder her og forestiller mig hvordan De er, lang og skranglet og Cléohaar og magre Hænder. Og saa er De vist en Satan baade på Munden og i Øjnene og naar De gaar. Og nu vil jeg ikke tænke mere paa hvordan De er, men kunde De ikke komme til Bristol imorgen – Fredag – den 23. December 1904, saa skal jeg ved Gud i Himlen komme til København. Jeg sender Dem en Stafet om Klokkeslættet.[8]

Hamsun, som riktignok er høflig Dis, undertegner brevet likevel nokså familiært med fornavn: "Deres Knut H." Hva snakket de om denne lille julaften, dersom møtet kom i stand? Formodentlig om litteratur. De hadde dessuten mange felles oppfatninger om industrialiseringens negative konsekvenser, og de delte en pasjon for folkediktning og myter. Den unge forfatterinnen med oppvekst på storgården Ekeberg frem til hun var fjorten år, opplevde at faren gikk konkurs. Det sosiale fallet som fulgte av dette var kanskje også noe hun kunne drøfte med Hamsun, som selv hadde hatt en problematisk oppvektst. Ragnhild Jølsen og Knut Hamsun kunne nok også dele erfaringer om Follotraktene. For Ragnhild, når hun da ikke var i Køln, Roma, København eller Kristiania, var ellers ofte å finne på ulike steder i Follo, på hjemlige trakter i Enebakk, eller på besøk hos maleren Karl Dörnberger i Son, han som også malte hennes portrett, mannen som skulle bli den siste hun svermet for. Det merkelige portrettet i beksvart kan i ettertid synes som et dystert forvarsel. Den gåtefulle Ragnhild Jølsen tok livet av seg med en overdose av sovemedisin hevdes det ofte. Men Hamsun kommenterer ikke dette i sine brev.

[8] *Sitert etter Kari Christensen 1989* Portrett på mørk treplate. Ragnhild Jølsens liv og forfatterskap *s. 119*

Et viktig arbeid Hamsun ferdigstilte mens han frekventerte Folloregionen, var *Sværmere* som kom i trykken i 1904. Forlagssjef Peter Nansen (som ikke var helt fornøyd med Hamsun som dramatiker) var lykkelig, for romanforfatteren Knut Hamsun var ikke død... *Sværmere* foregår på gamle tomter, men selv om *Sværmere* kom ned på papiret på et værelse i Ås og ble fullført i Drøbak, handler det først og sist om Nordland. Det landskap som Knut Hamsun aldri kunne forlate. Det landskap som heller aldri vil slippe den leser som har forvillet seg inn i det.

Om hundrede år er ikke allting glemt...

Ektefellene Bergljot og Knut Hamsun hadde sitt å stri med. Tittelen *Stridende liv* på en novellsamling fra 1905 er kanskje en indikasjon på det. Her skriver han blant annet teksten "Udi søden sommer. En bitte liten roman". Den kan kanskje i glimt føre leseren til såvel Berg Sanatorium ved Årungen som Drøbak:

Det var godt med gjæster i pensionatet, herrer og damer om hverandre, endog nogen fra nabolandet. De fleste feilet et og andet ubetydelig, både mænd og kvinder var overanstrængt og var kommet for å hvile ut i nogen uker i den lille fiskerby ved havet (...)[9]

Nå kan man jo innvende at Drøbaksundet ikke akkurat er havet, men likevel...

I 1906 ble det skilsmisse. Hamsun skriver til Langen fra pensjonat Udsigten på Nordstrand:

Min Kone og jeg er skilt ad, - naa, det er ikke det værste; men jeg er blit skilt fra min lille Datter, det er værst. Saa kunde jeg ikke gaa tilbage i mit Hus i Drøbak alene, derfor solgte jeg det. (...) Jeg faar lille Victoria igen om 4 Aar.[10]

To år etter treffer vandreren Hamsun den 16 år yngre skuespillerinnen Marie Andersen fra Elverum. De gifter seg i 1909. Et nytt kapittel i historien om Hamsun er begynt. Nå skriver han igjen om vandreren, men det er en annen vandrer enn den unge fra nittiårsdiktningen. Det er en vandrer som spiller med sordin... Mer forsiktig, lavmælt og resignert. "Om hundrede år er allting glemt" uttrykker Hamsun i et dikt fra *Det vilde kor*. Han tok feil. Vi har ikke glemt Hamsun. Dikteren mange elsker, og dikteren som noen elsker å hate. Vi har heller ikke glemt året han ektet sin andre hustru, og som han skulle dele gode og onde dager med frem til sin død. Men da var stiene nokså gjengrodd. I alle fall dem han tråkket opp i villnisset i Follo. Et sted i krattskogen...

[9] *Hamsun 1992* Samlede verker *bd. 4 s.214*
[10] *Næss 1995* Knut Hamsuns brev 1896-1907 *s. 327*

Kilder

Aschehougs konversasjonsleksikon. (1974) Oslo: Aschehoug.
Beyer, Edvard (1974-1975): *Norges litteraturhistorie.* Oslo: Cappelen.
Christophersen, Sverre (1989): ”Dikternes Drøbak.” I: *Follominne* 1989. Kan også leses på Verneforeningen Gamle Drøbaks nettside.
Dahl, N.A. (1916): *Aas herred. Bidrag til en østlandsbygds historie.* Kra.: Grøndahl & søns boktrykkeri.
Christensen, Kari (1989): *Portrett på mørk treplate. Ragnhild Jølsens liv og forfatterskap.* Oslo: Aschehoug.
Hamsun, Knut (1992): *Samlede verker.* Oslo: Gyldendal.
Kolloen, Ingar Sletten (2003): *Hamsun. Svermeren.* Oslo: Gyldendal.
Nettum, Rolf Nyboe (1975): ”Knut Hamsun” I: *Norges litteraturhistorie*. bd. 4. redigert av Edvard Beyer. Oslo: Cappelen.
Næss, Harald S. (1995): *Knut Hamsuns brev 1896-1907*. Oslo. Gyldendal.
Sider fra Son. Ugitt av Soon og Omegns Vel. U.å.
Vik, Trygve (1971): *Ås bygdebok. Gårdshistorie.* Bd.1 Ås kommune.

Kråkstad kommunale kino

Av Dagfinn W. Jakobsen, Ski lokalhistoriske arkiv

Kråkstad kommunale kino starta opp driften høsten 1956. Tida etter krigen var en periode da nye kinoer dukka opp mange steder rundt om i landet. Midt på 50-tallet var det over 600 kinoer i drift. Oppstarten av kino i Kråkstad samfunnshus var slik sett en del av en landsomfattende trend.

24. september 1956 hadde kinostyret i Kråkstad sitt første møte. Styret bestod av fem personer; Asbjørn Akre, Leif Mathisen, Knut Nøkleby, Ingegjerd Bieltvedt og kinobestyrer Anton Klynderud. På møtet ble Nøkleby valgt til formann.

I starten hadde kinoen forestillinger søndager (kl. 17, 19 og 21) og onsdager (kl. 19 og 21). Det viste seg snart at forestillingene på onsdager kl. 21 hadde lavest besøkstall og disse ble fjernet fra programmet allerede etter en knapp måneds drift. Søndagsforestillingene kl. 21 gikk også dårlig. Et tydelig eksempel på dette ser vi søndag 3. mars 1957. Filmen *En verdensomseiling under havet* gikk både kl. 19 og 21.15. Ved den første forestillingen var det 52 barn og 121 voksne i salen. Seinere på kvelden var det bare sju voksne som løste billett! Selv om søndagsforestillingene kl. 21 gikk med underskudd, ble de beholdt ut 1957. Fra januar 1958 hadde Kråkstad kommunale kino dermed tre ukentlige forestillinger.

Kråkstad kommunale kino starta bokstavlig talt *Med bulder og brak*. Dette var en barnefilm med Helan og Halvan som ble vist søndag 28. oktober 1956. 156 barn og

Redex hadde ansvaret for kinoreklamen (Foto: Ski lokalhistoriske arkiv).

43 voksne så filmen. Billettprisen var 1 kr for barn og 2 kr for voksne og framvisningen innbrakte 242 kr i kinokassen. Senere på kvelden gikk voksenforestillingen *Skinnende dager* to ganger. I alt besøkte 236 voksne og 156 barn kinoen denne første dagen og la igjen 628 kr i billettinntekter.

I 1956 gikk hver nordmann i gjennomsnitt ti ganger på kino i året. Dette var det absolutte toppåret for kinodrift i landet og besøkstallet (35 mill.) var tre ganger så høyt som i våre dager. Kråkstad kommunale kino starta altså opp driften da konjunkturene var på topp. Inntektene fra det første driftsåret (1956–57) viste da også et overskudd på nesten 3.400 kr. Kinostyret vurderte hva overskuddet kunne brukes til. Øverst på ønskelisten var en ny framvisermaskin. Med en slik på plass kunne forestillingene gå uten pauser mellom hver filmrull. Innkjøpsprisen var på 20.000 kr så overskuddet var på langt nær stort nok til å muliggjøre en slik anskaffelse. Kinostyret ønskte også reklamelys utenfor bygningen. På styremøte 22/1-58 ble det besluttet at overskuddet skulle settes på et fond for nyanlegg ved kinoen.

Reklameinntektene for kinoen utgjorde den første tiden 3.500 kr i året. Kråkstad kommune hadde inngått en avtale med Redex reklamebyrå i Oslo et par uker før kinostyret hadde sitt første møte. Da hadde kommunen jobba ei stund med saken og innhenta tilbud fra flere reklamebyrå. Tilbudet fra Redex var utvilsomt det beste. I henhold til avtalen skulle det vises reklamefilm og strips i inntil 10 min før hver forestilling. I tillegg kunne de vise inntil 30 kinoplater. Avtalen gjaldt for et år og kunne fornyes.

Festsalen i Kråkstad samfunnshus var neppe et ideelt kinolokale. Golvet var flatt og scenen forholdsvis lav. I tillegg forhindret sceneteppet noe av sikten for publikum. Dette innebar at deler av teksten på tekstede filmer forsvant. Kinostyret henstilte derfor til styret for samfunnshuset om å få høynet sceneåpningen med 70 cm. Styret for samfunnshuset avslo imidlertid dette ønsket. De betvilte at en såpass kostbar ominnredning ville bedre kinosøkningen vesentlig. I stedet mente de at en forbedret ventilasjon i salen var mer påkrevd.

Kinostyret forsøkte hele tiden å holde utgiftene så lave som mulig. Kinobestyreren henstilte ved flere anledninger til avisene om å trykke kinoannonser på billigst vis. Og det ble vurdert nøye hvilke aviser det var nødvendig å annonsere i. Lønnsutgiftene forsøkte man også å begrense. I starten jobba to maskinister ved hver forestilling. Lønna var på kr.7,50 pr. forestilling, men ble heva til 10 kr allerede i februar 1957. I starten var det en del gratisarbeid i forbindelse med forestillingene, men utpå høsten 1957 ble det ansatt både billettør og kontrollør. Godtgjørelsen var på 6 kr for billettør og 4 kr for kontrollør pr. forestilling.

I 1958 kom det krav om lønnsforhøyelse fra de ansatte. De mente at godtgjørelsene var altfor lave, ikke minst med tanke på at arbeidet i hovedsak var lagt til helg

Flere lokale bedrifter benyttet seg av kinoreklame (Foto: Ski lokalhistoriske arkiv).

og kveldstid. Styret beslutta å ikke imøtekomme kravene. De ansatte svarte da med å levere inn en fellesoppsigelse. I oppsigelsen datert 15.juni 1958 står det blant annet: "*Da vi – betjeningen ved Kråkstad Kommunale Kino, ikke lenger finner å kunne ofre vår fritid uten tilfredsstillende lønn sier vi samtlige opp våre stillinger fra og med 15-6-58.*"[1] Bare en kinomaskinist sa seg villig til å fortsette. Oppsigelsene kom som en reaksjon på kinostyrets blanke avvisning av lønnskravene. Det ser ut som oppsigelsene fikk styret til å revurdere avslaget. Det ville selvsagt bli vanskelig å drive kino uten betjening. Og opplæring, spesielt av maskinister, ville ta noe tid. Kinomaskinistene fikk heva lønna fra 10 til 15 kr, men måtte godta at det bare var en maskinist på jobb om gangen. Kinoen ansatte spolegutter som skulle assistere maskinistene. De fikk utbetalt 5 kr pr. kjøring. Av de øvrige ansatte var det bare billettselgeren som fikk en liten lønnsøkning. Hun fikk 30 kr i tellepenger årlig. Slik sett ble altså de totale lønnskostnadene holdt omtrent på samme nivå som tidligere. Disse grepa medførte at flere av de ansatte valgte å fortsette i jobben. Bare en kinomaskinist og de to kontrollørene sluttet.

Kråkstad kommunale kino begynte etter hvert å slite økonomisk. Etter bruduljen med de ansatte i 1958 hadde lønningene økt noe, men var fremdeles holdt på et beskjedent nivå. Verre var det at reklameinntektene som i starten var på 3.500 kr årlig, ble sterkt reduserte. Redex fikk vansker med å overholde avtalen på grunn av en konkurs i selskapet Norsk Filmreklame. Dette selskapet hadde distribuert strips-

[1] *Arkiv K2-1013, Da0001.*

reklame gjennom Redex. Etter konkursen falt disse inntektene bort og Redex som hadde kontrakter med flere kinoer, kom i ei knipe. I et brev til Kråkstad kommunale kino datert 9. september 1958, tilbyr Redex kinoen 2.500 kr årlig for reklamevisninger. Styret behandla saken på møte 16.10.58, men valgte å utsette det hele. 1. oktober 1959 sa Redex opp avtalen med Kråkstad kommunale kino. Ei viktig inntektskilde falt dermed bort. Redex sa seg imidlertid villig til å inngå en ny avtale, men til sterkt redusert pris. Tilbudet fra Redex var til tross for prisreduksjonen såpass bra at kinostyret besluttet å godta det. Fra 1. oktober 1959 fikk dermed Kråkstad kommunale kino 1.500 kr året fra Redex.

Tabell 1: *Besøksstatistikk, Kråkstad kommunale kino*[2]

År	Antall forestillinger	Besøkstall	Besøkende pr. forestilling
1956 (a)	43	3.107	72
1957	170	12.263	72
1958	127	7.800	61
1959	120	6.240	52
1960	121	5.677	47
1961	118	4.134	35
1962	125	3.952	32
1963 (b)	96	2.701	28

(a) *Tall for perioden 28.10 - 31.12*

b) *Opplysninger om november og desember mangler.*

Det som imidlertid var et større problem enn reduserte reklameinntekter, var at besøkstalla gikk ned. Etter den gode starten i 1956–57, kom en markert tilbakegang i 1958. Som tabell 1 viser, fortsatte nedgangen i antall besøkende også i de følgende åra. Det siste året det er bevart statistikk for er 1963 (riktignok mangler opplysningene for november og desember). Da var besøkstalla kommet ned i 28 pr. forestilling – nesten nede i en tredjedel av det de lå på i 1957. Talla svingte forøvrig ganske kraftig i løpet av et år. Best kinosøkning var det i vinterhalvåret. Jo mørkere det var ute, desto flere søkte til kinoen. Da våren og lysere tider kom, var det mange som heller ville være ute enn inne i en mørk kinosal. Besøkstalla lå derfor jevnt over lavere i sommerhalvåret. Kråkstad kommunale kino hadde da også lang sommerlukking. Fra midten av juni til midten av august, i ca. to måneder, var kinoen stengt. Kinosøkningen både like før og like etter denne lukkinga var også jevnt over ganske lav.

[2] *Arkiv K2-1013, Rc0001.*

Tabell 2: *Best besøkte filmer ved Kråkstad kommunale kino 1956-63*[3]

	Tittel	Vist dato	Nasjonalitet	Besøkstall
1	Fjolls til fjells	2/3-58	Norsk	419
2	Lån meg din kone	22/2-59	Norsk	308
3	Støv på hjernen	15/5-60	Norsk	249
4	Bussen	25/2-62	Norsk	245
5	Bustenskjold	27/5 og 30/8-59	Norsk	243
6	Øst for Eden	11/11-56	Amerikansk	239
7	Aldri annet enn bråk	20/10-57	Norsk	234
8	Ni liv	15/5-58	Norsk	232
9	Rotløs ungdom	28/4-57	Amerikansk	228
10	Same Jakki	16/3-58	Norsk	225

Kinobesøket hang også sammen med hvilke filmer som ble vist. Blant de mest populære var norske klassikere som *Fjols til fjells, Lån meg din kone* og *Støv på hjernen.* Disse og lignende filmer trakk over 200 kinogjester på en kveld. Faktisk var hele åtte av de ti mest sette filmene ved kinoen, norske. Bare de to amerikanske filmene *Øst for Eden* og *Rotløs ungdom*, der James Dean hadde hovedrollene, kunne måle seg med disse norske filmene i popularitet. En del andre utenlandske filmer var dårligere besøkt og riktig ille var det like før jul i 1961. Da sto den franske filmen *Hele verdens Caroline (Un Caprice de Caroline Chérie)* på programmet. Bare én voksen møtte fram onsdag 20. desember kl.19.30 for å se filmen.

Sviktende publikumsinteresse var et tilbakevendende tema for styret. De var særlig opptatt av den dårlige sikten for publikum. Dette kan vi lese i møtereferatet datert 20. januar 1960: ”*Det er særlig høyden på sene-åpningen som hindrer en gunstig framvisning av film, og på vegne av de mange klager som er innkommet til styrets medlemmer tør en be om at seneåpningen snarest får en mer ideell åpning. Slik forholdet er, demper det mye på driften.*”[4] Samme problematikk hadde blitt drøftet i januar 1958 og ble gjentatt i april 1961. Det er imidlertid ingenting som tyder på at kinostyret lykkes i bestrebelsene på å bedre forholdene for publikum, og besøkstallene fortsatte å synke.

For å skape mer interesse rundt kinoen forsøkte styret andre grep. På et møte 6. februar 1963 ble følgende forslag lagt fram: ”*Kinosjefen og formannen vil foreslå at man forsøksvis deler ut noen gratisbilletter til forskjellige institusjoner som:*

[3] *Arkiv K2-1013, Rc0001.*
[4] *Arkiv K2-1013, Aa0001: side 34.*

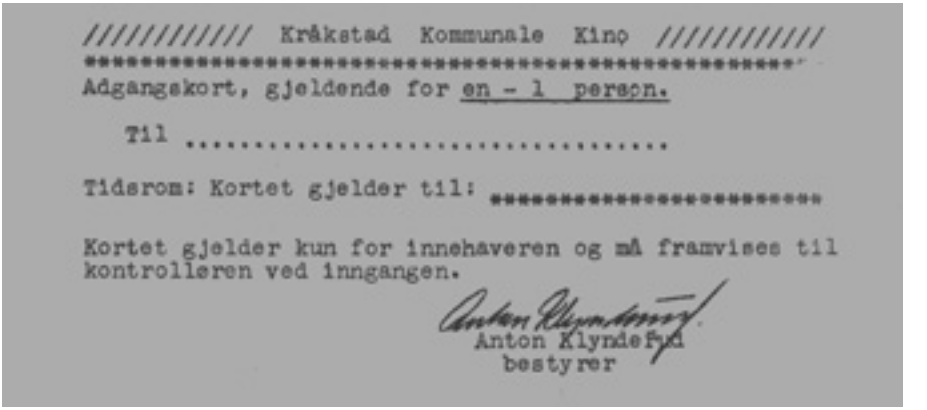

For å øke oppslutningen om kinoen ble det delt ut fribilletter (Kilde: Ski lokalhistoriske arkiv).

Opplysningsrådet, menighetsrådet, formannskap, kommunestyret, alderstrygdede, Pleiehjemmets belegning inkl betjening. Dette skjer puljevis og på omgang etter kinosjefens og formannens nærmere fordeling og slik at det passer inn i de oppsatte filmer."[5] Styret gikk enstemmig inn for dette forslaget. Det framgår ikke av noe dokument hvilket omfang denne ordningen med gratisbilletter fikk, men det ser ikke ut som den hadde noen positiv effekt. Besøkstalla for 1963, også etter 6.februar, var lavere enn året før.

Kråkstad kommunale kino var ikke den eneste kinoen i landet som slet med lave besøkstall utover på 1960-tallet. Besøkstalla ved norske kinoer falt med over 2 mill fra 1960 til 1962. Videre utover 60-tallet stupte besøkstalla fra 32,8 mill i 1962 til 19,2 mill i 1968. Hovedårsaken til denne landsomfattende nedgangsbølgen var at fjernsynet gjorde sitt inntog tidlig på 1960-tallet. I 1960 var det kun 6.500 TV-lisenser i Norge. Åtte år seinere, i 1968, var dette antallet mangedoblet. Da var det hele 662.400 TV-lisenser i landet. TV-en var på mange måter blitt allemannseie og dermed en sterk konkurrent til kinoene.

Kråkstad kommunale kino var bare i drift noen få år før den måtte innstille virksomheten. De starta opp da konjunkturene var på topp og opplevde gode besøkstall de første åra. Imidlertid begynte nedgangen tidligere for Kråkstad kommunale kino enn for kinoene på landsbasis. Allerede i 1958 begynte besøkstalla å falle. Og som tabell 1 viser, falt besøkstalla jevnt og trutt år etter år. Publikumssvikten ved Kråkstad kommunale kino begynte altså før TV-en hadde gjort sitt inntog for alvor,

[5] *Arkiv K2-1013, Aa0001: side 43.*

så forklaringen på den sviktende interessen må ligge et annet sted. Trolig hadde kinostyret rett i at publikumsforholdene i kinosalen gikk ut over driften. Den begrensede sikten og det flate golvet gjorde festsalen i samfunnshuset til et relativt dårlig kinolokale. Mye av forklaringen på publikumssvikten finner vi nok her. Veien var dessuten ikke så lang til Ski og det langt bedre kinolokalet i Rådhusteateret. Det er derfor slett ikke utenkelig at mange heller søkte dit enn til kinoen i Kråkstad. Da konkurransen fra fjernsynet tiltok utover på 1960-tallet, førte dette til en ytterligere forverring av situasjonen og det ble vanskelig å få driften til å gå i balanse.

Til tross for motgang og lave besøkstall holdt kinoen oppe driften et stykke inn på 60-tallet. Men da Kråkstad kommune ble slått sammen med Ski i 1964, tok det ikke lang tid før Kråkstad kommunale kino måtte slukke lysa for godt.

Litteratur:
Evensmo, Sigurd: *Det store tivoli,* Gyldendal, Oslo 1967.

Nettsteder:
Film og kino: http://www.filmweb.no/filmogkino/
Statistisk sentralbyrå: http://www.ssb.no/

Arkivmateriale:
Ski lokalhistoriske arkiv: Arkiv K2-1013 Kråkstad kommunale kino.

«Et pragtfuldt, men uhyggeblandet skue»

Ljansbruket og brannen på Stubljan i 1913

Av Sven Lindblad

Når man vandrer rundt i det vakre området ved Hvervenbukta, er det som om noe mangler. Den gamle lindealléen, porten inn fra Gamle Mossevei med de to portnerstuene, den praktfulle paviljongen fra 1700-tallet nede ved fjorden og parken ovenfor bygger til sammen opp en forventning. Det hele framstår som en ramme omkring en sentral bygning som ikke lenger er å se.

Fram til den brant ned en kald januarnatt i 1913, lå hovedbygningen på gården Stubljan her. Det var her eierne av Ljansbruket en gang bodde, særlig i sommerhalv-året. Bygningen på Stubljan lå i Aker, noen hundre meter fra grensen til Oppegård, men Ljansbrukets historie er ikke bare en del av Akers historie. Den har i høy grad vært en del av Oppegårds og Follos historie. Ser vi nøyere etter, finner vi de overgrodde restene av grunnmuren til hovedbygningen. Vest for disse er til og med navn på noen av brukseiere fra 1700- og begynnelsen 1800-tallet tydelig risset inn i bergveggen. Det er P. Holter, Wessel, M. G. Rosenkrantz og L. Ingier. Den rike Maren Juel var gift med tre av disse mennene, men hennes navn mangler blant eierne, til tross for at likestillingen var kommet ganske langt innenfor det samfunnslaget hun tilhørte.

Hvervenbukta sommeren 2009. (Foto: S. L.)

Paviljongen fra 1700-årene. (Foto: S. L.)

Den gamle lindealléen. (Foto: S. L.)

Portnerstuene på Stubljan. (Foto: S. L.)

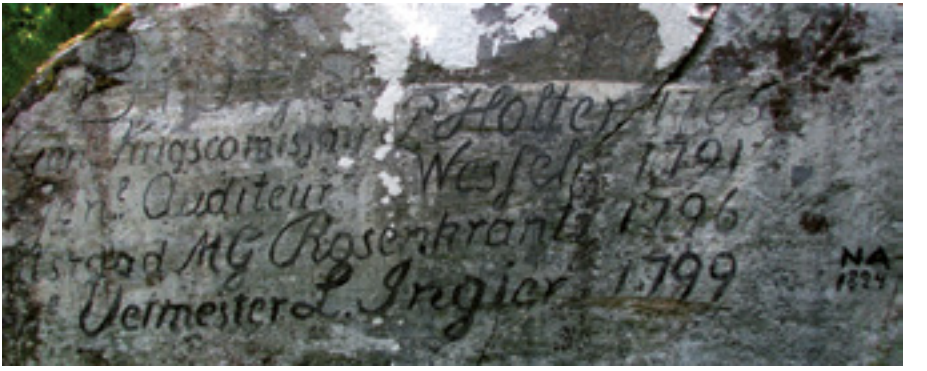

Navn på brukseiere er risset inn i bergveggen. (Foto: S. L.)

Disse menneskene var en del av en økonomisk og sosial elite som vokste fram på 1700-tallet, og som har blitt kalt Christianias handelspatrisiat. Deres enorme rikdommer var i hovedsak basert på eksport av trelast. Gjennom konsentrasjon av denne handelen og strategiske ekteskap, ble formuene holdt samlet innenfor noen få familier, som Anker og Collett. Mange av handelspatrisiatets medlemmer har blitt mest kjent for å leve et liv i luksus med overdådige selskaper, men de hadde også andre sider som ikke like ofte trekkes fram. Ikke minst hadde flere av dem betydelig innflytelse på den tidens politikk og samfunnsliv, og de ble viktige formidlere av opplysningstidens tanker i vårt land. Vi skal her se litt nærmere på Ljansbrukets eiere og den ødeleggende brannen i 1913.

De eldste sporene etter Ljan og Hvitebjørn

I boken "Hvitebjørn og Stubljan" gir Haagen Krog Steffens oss innledningsvis en oversikt over Ljansbrukets omfang og utstrekning på slutten av 1800-tallet, noen år før brannen på Stubljan. Han skriver: "Det nuværende Ljansgods, der tilsammen har en Skyld af ca. 410 Skyldmark, og er saaledes beliggende, at det danner et sammenhængende Hele, bestaar af følgende Eiendomme i Aker, Nesodden, Ski, Aas og Kraakstad Herreder: Stubljan, Øvre Ljan, Nedre Ljan, Printzdal, Fløispon, Sæter, Hvitebjørn, Greverud, Vasbotn, Ekonrud Li, Rud, Grimo, Oppegaard, Pollen, Nøstvedt, Haugom, Taraldsrud, Sjulerud og Brun. Det er dog først siden Slutten af forrige Aarhundrede, at Godset har faaet denne Udstrækning; men Oprindelsen til en Sammenknytning af Eiendommene paa begge sider af Ljanselven og Gjersøelven er imidlertid meget gammel, og kan forfølges næsten 400 Aar tilbage i Tiden".

Gårdsnavnet Ljan nevnes første gang i i "Biskop Eysteins Jordebog" fra slutten 1300-tallet. Her kan vi lese om "Skularud vider Lioon j Oslo herade" og under Klemenskirken i Oslo nevnes "Hællorud jnnan Lioon". Selve gården omtales også under Klemenskirken og har følgende innførsel i jordeboken: "Lioon xiij aura bol. øystasta garden swa at h. m^{s}. bool. fek kirkian af Sacristia. en .ix. aura bol gaf Gunnor Halkiæls kona". Det skal bety at Klemenskirken hadde 13 øresbol i Østre Ljan. 9 øresbol hadde kirken fått av Gunvor, kona til Halkjell. Han må ha eid en større part i Østre Ljan som nå lå øde, og enken ga sannsynligvis denne parten til Klemenskirken på sine eldre dager for at det skulle holdes sjelemesse for henne og Halkjell på årsdagen for deres død.

Navnet Ljan har sin opprinnelse i Ljanselva. Det gammelnorske navnet på Ljanselva var trolig Ljorn, med genitivsformen Ljarnar. "Om Elvenavnets Oprindelse og Betydning kan jeg ikke udtale nogen Mening", skrev navnegranskeren Oluf Rygh. Navnet Ljan ble først brukt som betegnelse på godset omkring 1680. Før den tid ble det kalt Hvitebjørnsbruket etter gården Hvitebjørn. Den var den viktigste av gårdene

omkring Gjersjøelva, og elva var tidligere oppkalt etter Hvitebjørn. Gården ligger på nordre Svartskog i Oppegård. Det underlige navnet Hvitebjørn betyr "isbjørn". Det har vært hevdet at navnet kan ha framkommet som et motstykke til Ljan-navnet i gammel tid, dersom Ljan ved en misforståelse ble tolket som leon eller ljon, altså «løve». En annen teori som er noe mer sannsynlig, er at navnet kommer av en hvit fjellklippe på sjøsiden som i sin tid ble brukt som sjømerke.

Henrik Krummedike la grunnen til bruket

Den første som med sikkerhet var eier av Hvitebjørn, var Ingjerd Trondsdatter som ga gården til klosteret på Hovedøya en gang før 1529. Til gjengjeld fikk hun et "Liiffsbreeff" av abbeden på Hovedøya slik at hun hadde noe å leve av resten av livet. Gården er omtalt som en ødegård med «tolff Skillinge Pendinges Skyld». Ved et makeskifte med Henrik Krummedike datert 10. april 1529, byttet klosteret Hvitebjørn mot Klemetsrud i Røyken. Henrik Krummedike var den tidens mektigste adelsmann i vårt land. Han var høvedsmann på Akershus festning og trolig sin tids største godssamler i Danmark-Norge. Det var han som la grunnen til det som senere skulle bli Ljansbruket.

Ved et makeskifte datert 8. september 1529 byttet han også til seg ødegården Vassbonn med tilhørende skog. Hvitebjørn og Vassbonn lå på hver sin side av Gjersjøelva, og han sikret seg dermed fallrettighetene i elva, hvor det var en «sagemølle», som var den tidens betegnelse på en oppgangssag. Den var plassert «paa then Stroem som løber millom baade Ødegaardene». Denne sagen må ha vært en av de første i sitt slag i vårt land, og den var begynnelsen til utbyggingen som etter hvert skulle komme ved Gjersjøelva. Historikeren Arild Huitfeldt skrev at i 1530 fikk kongen kunnskap om at "en konstelig Tømmermand skulle være kommen til Norge, hvilcken bøgde der først Sauger, som driffues met Vand vdi Stæden de tilforn skar met Flom Sauger oc met Haanden. Da hand kom ned, kiende Mester Johann Friess hannom, at det var Pauli Anderssons Søn af Suerrige, Huilchen Kunst hand haffde lert udi Behemen".

Esge Bille, Hans Pedersøn og Fredrik Hanssøn Litle

I 1530 døde Henrik Krummedike, og det var datteren Sophie Henriksdatter Krummedike som arvet rikdommene. Hun var gift med Esge Bille som var riksråd og lensherre på Bergenhus. Han hadde store rikdommer, og disse økte nå ytterligere. Den 5. april 1535 inngikk han makeskifte hvor han overtok gården Snekkestad i Våle ved Tønsberg mot at den nedbrente Mariakirkens gods i Oslo fikk Hvitebjørn og Vassbonn. Etter reformasjonen i 1537 ble kirkens og klostrenes gods lagt inn under Kronen som dermed ble eier av Hvitebjørn, Vassbonn og den nærliggende gården

Kullebunden. Men ved et makeskifte i 1602 ble Hvitebjørn, Vassbonn, Kullebunden og noen andre gårder langs "Hvitebjørnselven" overført fra Kronen til Hans Pedersøn som tilhørte den danske slekten Litle. Han var en mektig mann som eide mye jordegods, og i 1592 hadde han blitt Norges rikskansler. Av skjøtet fra 17. september 1602 framgår det at det nå var to sagbruk ved Hvitebjørn. I november samme år døde imidlertid Hans Pedersøn. Rikskanslerens eldste sønn Fredrik Hanssøn Litle arvet det meste, men han begikk et drap og måtte tjene fire år i utlandet som straff. Han døde ugift i 1616.

Gunde Lange, Hans Lange og Hannibal Sehested

Hele arven gikk nå til søsteren Anne som var gift med en rik adelsmann som het Gunde Lange. Han kom til å eie Hvitebjørnsbruket i mange år. Lange utvidet eiendommen ved kjøp av gårdene Ormerud og Ekornrud, og han oppgraderte sagbruket ved den daværende Hvitebjørnselva. Samtidig lå han i strid med minst en av naboeiendommene om rettighetene til elva. Gunde Lange døde omkring 1645, og mye av hans gods tilfalt sønnen Hans Lange. I 1647 solgte han bruket til sin kones onkel, den kjente Hannibal Sehested som var riksråd, stattholder i Norge og svigersønn til kong Christian IV. Foruten Hvitebjørn, hvor det var to sager, kjøpte Hannibal Sehested gårdene Kollebottn, Vassbonn, Ormerud og Ekornrud. Men ved et makeskifte i 1648 overtok Kronen Hvitebjørn og de fire andre gårdene som Hannibal Sehested hadde kjøpt av Hans Lange. Etter dette var Hvitebjørngodset krongods i 19 år.

Hans Veit og Michael von Opitz

I 1667 kom bruket igjen på private hender, idet det ble overtatt av tyskeren Hans Veit ved Eidsvold Verk. Han het muligens Vorsatz til etternavn. Samme år ble Hvitebjørnsgodset overdratt fra ham til svigerfaren, oberst Michael von Opitz som var kommandant på Akershus. Et portrett av ham hang senere på Stubljan. Ifølge Haagen Krog Steffens skal obersten ikke ha vært "nogen foragter af Bordets Glæder og han har ganske vist ikke været mindre dygtig til at svinge Pokalerne ved Drikkebordet, end til at drage sit drabelige Sværd i Striden". Allerede i 1667 forpaktet von Opitz bort bruket til trelasthandler Peder Pedersøn Müller som kjøpe det to år senere ved skjøte datert 12. februar 1669. Hvitebjørnsgodset ble i hans familie i lang tid.

Peder Müller samlet Hvitebjørn og Stubljan

Peder Pedersøn Müller hadde tidlig skaffet seg eiendommer rundt Bunnefjorden. Han hadde en beskjeden bakgrunn som skredder og omvandrende skreppekremmer, men slo seg stort opp på handel med trelast. Han ble en av Christianias rikeste menn. Müller var gift første gang med Karen Olsdatter Gjerdrum. De fikk ti barn. Da Peder

Müller ble enkemann, giftet han seg på nytt i 1694 med enken Sidsel Rasmusdatter. Hun hadde blant annet arvet gården Stubljan i Aker herred. Stubljan het opprinnelig Søndre Ljan og ble lagt øde under svartedauden, på samme måte som de andre tre Ljan-gårdene. Det ser ut til å ha vært en mann ved navn Christopher Nilssøn Stub som gjenreiste Søndre Ljan etter ødegårdstida. Det skjedde seinest i 1620-årene, og gården fikk navnet Stubljan etter ham. På den tiden var det ingen sager som tilhørte Stubljan.

Ved ekteskapet mellom Peder Müller og Sidsel Rasmusdatter ble eiendommene Stubljan og Hvitebjørn samlet i året 1694. Haagen Krog Steffens skriver: "Det var et smukt Komplex af Eiendomme Peder Pedersøn Müller lidt efter lidt havde samlet sig omkring Bundefjorden. Foruden de ovennævnte to store Gaarde Hvitebjørn og Stubljan med de underliggende Vasbotn, Kollebond, Ekornrud og Ormerud, eiede han desuden i Nærheden Gaardene Store Printsdal, Lerdal, Fløisbond, Midtsjø og Taraldsrud og paa den anden Side af Fjorden paa Nesodden, Agnor, Solberg, Løes, Sørby, halve Grøstad samt Kurud og Nesodden Kirke. I Aker eiede han desuden ½ Grorud og ½ Amerud, samt Ulsholt og Aarevold, foruden en Mængde Jordegods i Skedsmo, Næs og Aas".

Müller satset på å skaffe seg så mye tømmer som mulig fra egne skoger, og han gikk systematisk inn for å samle seg eiendommer omkring Bunnefjorden. Godsdriften var i stor grad basert på å hugge tømmer i egne skoger, sage tømmeret med egne sager og skipe ut planker og bord fra egen havn ved munningen av Gjersøelva. Lise Henriksen skriver: «For de store trelasteksportørene som Peder Müller gjaldt det fremfor alt å sikre seg tilgang på tømmer, og det var ikke uvanlig at de kjøpte gårder bare for skogens skyld, og solgte dem igjen etter omfattende hogst. Svestad på Nesodden fikk skogen fullstendig uthogd etter at Peder Müller hadde forpaktet den noen år».

I Peder Müllers tid var det en betydelig bygningsmasse med et relativt kostbart innbo på Stubljan. Hovedbygningen var i én etasje, og den ble trolig oppført av Müller. Det var ikke fullt så mye rikdom samlet på Hvitebjørn, men også denne gården var utstyrt med et betydelig innbo. Müller døde som rådmann i Christiania i april 1714. Etter en høytidelig begravelse, ble kisten ført til Nesodden kirke som hadde tilhørt ham. Der ble den plassert i et eget gravkapell sammen med hans avdøde ektefeller. Dette gravkapellet ble revet i 1870, og de døde ble begravet på kirkegården, mens kistene ble satt på loftet i kirken. Müller hadde ønsket å unngå at godset ble splittet opp på mange arvinger. Han ville heller ikke at den eldste sønnen Ole Müller skulle overta, for han hadde flere ganger måttet hjelpe Ole ut av økonomiske vanskeligheter. Ole Müller fraskrev seg sin odelsrett i 1707, og det ble isteden sønnen Antoni Müller som overtok det aller meste.

Antoni Müller

Haagen Krog Steffens kan opplyse at Peder Müller opprettet et testamente datert 27. november 1708 ”hvori han bestemte, at Antoni Müller for en samlet Taxt af 8.949 Rdlr. paa Skiftet efter ham skulde erholde udlagt Hvitebjørn med to Sage, 3 Par Kværne og Sagmesterpladse og underliggende Gaarde, Sandbugten, Vasbonden, Ekornrud, Kollebond, Ormsund, Kollebondsbraaten og Kantorbraaten, Stubbeljan, Agnor, Solberg, Blankmyren, Loes, Sørby, Grøstad, Røer, Kurud, Ris, Mitsjø, Taraldsrud, Store Printsdal, Lerdal, Fløispon, Herberg, Sundby, Rotnæs, Nordby, Strøm, Mo, Nordre Holm, Hauger og Slaastad. For Ole Müller og Svigersønnen Morten Leuch havde han ”incorporeret” endel af sit øvrige Jordegods”. Da Peder Pedersøn Müller døde i 1714, var hans formue på hele 70.572 riksdaler. Av dette var det gull og kontanter for 13.155 riksdaler.

Antoni Müller som nå overtok, var utdannet innen handel, og i sine yngre år hadde han vært skipper på egen skute og fraktet trelast til utenlandske havner. Fra 1714 satt han med hele Ljansgodset. Han overtok også Nesodden kirke med dens gods, samt broren Oles parter i gårdene Grorud og Ammerud. I 1709 hadde han giftet seg med Anna Collett som var datter av Collett-familiens stamfar i Norge. De fikk flere barn. Anna døde under et utenlandsopphold i 1729, og Antoni døde i 1748. Begge kistene ble plassert i familiens gravkapell ved Nesodden kirke. Nå skjedde det som Peder Müller hadde håpet ikke ville skje. Godset ble spredt på mange hender, ettersom skifteretten besluttet å holde auksjon over eiendommene. Først på 1800-tallet ble flere av gårdene igjen en del av godset. Under auksjonen i 1749 ble de to gårdene Hvitebjørn og Stubljan solgt under ett til den dyktige forretningsmannen justisråd Poul Lachman Vogt.

Auksjonen kom til å få et ubehagelig etterspill for kjøperne. Peder Müller som var eldste sønn av Antonio og Anna Müller, hadde ikke hatt midler til å kjøpe noen av gårdene under auksjonen, men han kom på at han kunne presse kjøperne økonomisk ved å påberope seg odelsrett til eiendommene. Han viste til at auksjonen hadde blitt holdt til tross for at han hadde nedlagt protest, og at han ville gå videre med sine krav. For å unngå ubehageligheter, betalte Poul Vogt 1.150 riksdaler til Peder Müller for Hvitebjørn og Stubljan. Etter dette erklærte Peder skriftlig at han trakk sitt krav tilbake ”efterdi Hr. Justitsraad Vogt har paa Gaardens Eiendom anlagt een Krudmølle, der allerede er bragt udi Drifft, som et Salpeterværk”. Så gikk Peder Müller runden til de andre auksjonskjøperne og tjente gode penger på en relativt lettvint måte.

Poul Vogt bygde salpetermølle og kruttmølle

Poul Lachman Vogt hadde arvet en betydelig formue, og den økte ytterligere da han giftet seg med den vakre Karen Holter i 1746. Gjennom dette ekteskapet inn-

ledet Vogt et samarbeid med sin svoger, den rike forretningsmannen Peder Holter. Sammen kjøpte de Borregaard av Christian Werenskiold og et sukker-raffinaderi i Fredrikshald, det nåværende Halden. På Hvitebjørn bygde Poul Vogt en kvern i tillegg til en salpetermølle og en kruttmølle. Kruttmøllen gikk imidlertid i luften i juli 1759. Den ble gjenoppbygd, men allerede i oktober året etter eksploderte den igjen. Til sammen fire arbeidere ble "ynkelig forbrændte" eller "opbrændte" i de to eksplosjonene. Likevel fortsatte driften av kruttmøllen lenge ennå. Den gikk i luften for tredje gang i 1870 og virksomheten ble endelig nedlagt. Ulykken ved Ljansbruket i 1870 må for øvrig ikke forveksles med eksplosjonen ved "Liadalens Krudtmølle" i mai 1884 hvor to mennesker mistet livet.

"Familien Vogt opholdt sig jevnlig om Sommeren paa det naturskjønne Ljan, der under det gjæstfri Pars Eiendomstid var Samlingsstedet for det fornøielsessyge Christianiapatriciat", skriver Haagen Krog Steffens. Men Poul Vogt døde allerede i 1761, bare 40 år gammel. Ekteskapet var barnløst, og Karen Vogt ble eier av det omfattende boet. Bedriften ble nå kalt "Justiceraad Vogts Enke", og den ble styrt av enken i samarbeid med broren Peder Holter. Karen Vogt giftet seg på nytt i 1764, denne gang med Carl von Wilster. Han gjorde militær karriere og ble kommandant i Fredrikstad, men døde i 1776.

Peder Holter

I 1765 hadde Peder Holter fått kjøpe Ljansgodset for 17.500 riksdaler av sin søster Karen og hennes nye ektemann. Det var «Hvitebjørn og Stubljan med tilhørende to Sauge, hvorpaa der aarlig kunde skjæres 35.450 St. Bord, Krudtmølle, Qværnbrug og Saltpeterhuse, samt de paa Eiendommen værende Bygninger 11.921 Rdlr., Gaarden Lie i Oppegaard 1.610 Rdlr., Brevold med Nesset i Aas 600 Rdlr., Vasbond 1.869 Rdlr. samt en "ved Byen havende Hauge, Grændsehaugen kaldet, med hosliggende liden Løkke og derpaa staaende Saltpeterhuse for 1.500 Rdlr."», skriver Steffens. Peder Holter drev først og fremst med trelasthandel. Han var dessuten godseier, og hans formue var meget stor. Holter var blant annet eier av Hafslund-godset, zahlkasserer i Christiania og generalkrigskommissær i flere år.

Vi har sett at det trolig var Peder Pedersøn Müller som hadde oppført den staselige hovedbygningen i én etasje på Stubljan. Haagen Krog Steffens nevner noen av værelsene, blant annet «Storstuen, Salen, Skriverkontoret, Natstuen og diverse "Cammerser"; alle særdeles pynteligt møblerede». Det ser ut til at den gamle hovedbygningen ikke ble revet av Peder Holter, men rett og slett påbygd en etasje sammen med to fløyer. Det var denne bygningen som sto på Stubljan helt fram til brannen i 1913. Han utvidet og forbedret dessuten sagene, og i 1786 kjøpte han de nærliggende gårdene Fløysbonn og Prinsdal som hadde vært en del av Ljansbruket under Peder Müllers tid.

Det skal også ha vært Peder Holter som bygde paviljongen og anla viktige deler av hagen ved Stubljan med vakre trær og alléer av hassel. I sine reisebeskrivelser fra 1790-årene skrev presten Jacob Nicolai Wilse om stedet: ”Haven gaar i Afsætninger ned til Fjorden, hvor Lysthuset i den nederste Kant forekommer den Seilende som svømmende. Klippen stiger strax op ovenfor Gaarden, saa at dens Fod giver lidet Rum til Ager og Eng. Klippens Materie er saa haard, at man deri har anbragt Skydehuller, hvoraf man skyder som af Kanoner. Denne Lystgaards Beliggenhed gjør, at man fra Christiania af, enten man reiser did til Lands eller Vands kan kalde Reisen en Lysttour. I nærheden var et rummeligt Bondehus af gammeldags Bygningsmaade og saaledes som man endnu har mange Steder i Oplandene, hvor Taget selv udgjorde Loftet og for Resten tjente som et Lysthus”.

Stubljan sett fra sjøsiden ca. 1790. Stikk av Johan Jacob Georg Haas etter maleri av Christian August Lorentzen. (Kilde: Nasjonalbiblioteket, Billedsamlingen)

Peder Holter var en viktig person innen frimureriet, hvor likhet, omtanke og diskresjon var viktig. Den første norske losjen hadde blitt stiftet under et kongebesøk i 1749 under navnet ”St. Olaus til den hvide Leopard”, og her fikk Holter en sentral plass, ikke minst i 1770-årene. Men etter hvert som brødrene Bernt og Peder Anker

Stubljan sett fra landsiden ca. 1790. Stikk av Johan Jacob Georg Haas etter maleri av Christian August Lorentzen

også kom med, oppsto det spenninger mellom sterke og innflytelsesrike personligheter innad i losjen som kom til å vare i flere år.

Peder Holter gjorde det meget bra økonomisk, og han bygde opp en av landets største formuer. Han ble ansett for å være rikere enn selveste Bernt Anker. Hvordan var dette mulig? Sven G. Eliassen har påvist at trelasteksporten alene ikke var stor nok til å skape slike formuer. ”Pengene ble riktignok tjent på eksporthandel, men bare en brøkdel av utførselen ble oppgitt til myndighetene”, skriver han. Store deler av trelasteksporten ble unndratt fortolling og beskatning. Rike kjøpmenn ble gjerne betrodd viktige og innbringende embeter, og Peder Holter var ikke noe unntak. I årene 1760 til 1774 var han zahlkasserer, altså leder for nettopp den myndighet som innkasserte toll og andre avgifter for Kongen i København. I disse årene var det derfor ikke spesielt vanskelig for Holter å unndra toll og beskatning av trelasteksporten. Zahlkassen hadde blitt opprettet i 1716 og var blant annet regnskapskontor for de samlede inntekter i Norge, inntil virksomheten ble overtatt av Finansdepartementet i 1864.

Malt portrett av Peder Holter. Ukjent kunstner og datering. I Frimurerlogens eie. Fotografert av A.B. Wilse ca. 1930. (Kilde: Oslo Museum, Bymuseet, Fotosamlingen)

Holter skal i tillegg ha «lånt» direkte fra zahlkassen for å finansiere sin virksomhet. Det var et problem for Christianiapatrisiatets næringsvirksomhet at det ikke fantes noen norsk bank. Mentz Schulerud skriver at fra et patriotisk synspunkt var det heller ikke altfor umoralsk å låne litt av alle de midlene som skulle skipes ned til Kongen i København. ”Å dele med Kongen, skal det være synd?” het det i en gammel vise. Og i et langt og pompøst dikt ved Peder Holters begravelse, skrev Bernt Anker blant annet om Holters ”patriotiske Plan” om ikke å gjøre noe ”Tillæg til de flyttede Millioner fra Norges Fjelde til de lave Sletter”.

Da Peder Holter sluttet som zahlkasserer i 1774 for å bli generalkrigskommissær med ansvar for de militære forsyningene, gikk embetet som zahlkasserer ”i arv” til hans svoger, trelasthandler Jacob Juel, Maren Juels bror. Han begikk underslag, og det viste seg å være en manko på svimlende 550.000 riksdaler i zahlkassen. Mentz Schulerud antyder at beløpet tilsvarte «flere ganger Mongstad» i dagens pengeverdi, og det var det største underslag som noen gang hadde blitt gjort i vårt land. Jacob Juel ble satt i arrest på Akershus festning, men rømte etter å ha bestukket vakten. Flukten var nøye planlagt, og uthvilte hester sto og ventet ved alle skyss-stasjoner helt fram til svenskegrensen. Hjelpen kan ha kommet fra Bernt Anker. Den forhenværende zahlkassereren Jacob Juel slo seg ned i Sverige, og svenskekongen Gustav III gjorde ham til ”brukspatron” i Värmland og spesialrådgiver i norske spørsmål.

Maren Juel ble trolig landet største jordeier

Da han var ca. 50 år gammel i 1772, hadde Peder Holter giftet seg med den 23 år gamle Maren Juel. Ekteskapet var lykkelig, men barnløst, og det varte i 14 år. Da Peder Holter døde, ble kisten plassert i et gravmonument som enken oppførte ved Skjeberg kirke, som var Holters eiendom. I sitt testamente ga Peder Holter alt han eide til sin hustru Maren, som nå trolig ble den rikeste kvinnen og den største jordeieren i Norge. Maren Juel styrte den omfattende virksomheten med interesse og stor dyktighet, og hun var høyt ansett i sin tid.

Ole Christopher Wessel

Den rike og vakre enken giftet seg på nytt i 1791, denne gang med Ole Christopher Wessel som var bror til dikteren Johan Herman Wessel. Han var født i Vestby hvor faren var sogneprest. Wessel hadde juridisk utdannelse og gjorde en betydelig karriere som embetsmann. Han var motstander av dansk overformynderi, og han var med og kjempet for at Norge skulle få et eget universitet og en egen bank. Wessel hadde bak seg et tidligere ekteskap med en noe lettsindig sosietets-skjønnhet som het Helene Barclay. Under felttoget inn i Båhuslen i 1788 hadde han den håpløse oppgaven å skaffe soldatene forsyninger. Imens hadde hans frue et lidenskapelig forhold til Christian Magnus Falsens far, den danske embetsmannen Enevold de Falsen. Dette ble en av de virkelig store skandalene som rystet Christiania-patrisiatet, ved siden av Jacob Juels enorme underslag.

Etter å ha inngått nytt ekteskap med Maren Juel, begynte Wessel å sette eiendommene i bedre stand. Han la også planer for trelasthandelen med England, men etter noen dagers sykeleie døde han allerede i 1794. Maren Juel var blitt enke etter bare tre års lykkelig ekteskap med Ole Christopher Wessel, og hun lot oppføre et gravmonument i marmor til ham ved Skjeberg kirke.

Marcus Rosenkrantz

To år etter Wessels død giftet Maren Juel seg for tredje gang i 1796. Hun var nå 47 år og ektefellen var 13 år yngre enn henne. Han het Marcus Gjøe Rosenkrantz, var embetsmann og tilhørte en noe mindre velstående gren av en fornem dansk adelsfamilie. Etter inngått ekteskap med Maren Juel, tok han avskjed fra sitt embete og ofret seg helt for sin kones eiendommer og forretninger. Det skal ha vært han som anla den storslagne lindealléen ved Stubljan på slutten av 1700-tallet.

Marcus Rosenkrantz var med på å stifte "Selskabet for Norges Vel", kjempet for et universitet i Christiania og spilte en framtredene rolle under de viktige begivenhetene i 1814. Mentz Schulerud skriver at han ikke bare var statsråd, men i virkeligheten også Norges første statsminister i Christian Frederiks 1814-regjering.

Maren Juel døde barnløs i 1815. Biskop Pavel skrev samme år i sin dagbok at "hun var et sjeldent Menneske. Ikke ubekjent med Lidelser bar hun dem med uforandret Aandsstyrke og hendes Aasyn bar Præg af den høie Ro, der thronede i hendes Sjæl". Enkemannen Marcus Rosenkrantz levde ennå i 23 år. Han ble stortingsrepresentant og statsråd. Rosenkrantz ble tilbudt posten som statsminister i 1827, men avslo. Han døde i 1838.

De betydeligste eiendommene, som Hafslund og Borregaard, lå i Smålenene (Østfold), så Maren Juel og Marcus Rosenkrantz oppholdt seg mest der under sitt ekteskap. I januar 1799 solgte de derfor «Hvitebjørnsgodset» og Stubljan med under-

Malte portretter av Maren Juel og hennes tre ektemenn henger i våre dager på Hafslund hovedgård. Dette portrettet av Maren Juel hang på Stubljan. Det er malt av den danske kunstneren Jens Juel. (Kilde: «Hvitebjørn og Stubljan»)

Portrett av Ole Christopher Wessel, trolig malt av Jens Juel. (Kilde: «Hvitebjørn og Stubljan»)

Malt portrett av Marcus Gjøe Rosenkrantz. (Kilde: «Hvitebjørn og Stubljan»)

liggende eiendommer for 32.000 riksdaler til datteren til Maren Juels bror og hennes mann.

Ingier-slekten overtar

De nye eierne var Gjertrud Maren Juel, oppkalt etter Maren Juel, og hennes mann Lars Ingier. Gjertrud Maren var datter av Helle Juel på Vestby gård i Ytre Enebakk. De to møttes trolig på Collett-godset på Flateby og giftet seg i 1792. Etter kjøpet av Stubljan og Hvitebjørn i 1799, bosatte de seg på Stubljan. Lars Ingier hadde opprinnelig satset på en militær karriere, men avbrøt denne for å studere veibygging i Danmark. I 1787 ble han utnevnt til major og generalveimester i Christiansands stift, og allerede to år senere ble han generalveimester i Akershus stift. Da dette ble delt i to embeter i 1793, fikk han ansvaret for den søndre delen av stiftet som omfattet de nåværende fylkene Østfold, Akershus og Hedmark. Han gjorde en betydelig innsats for veiutbyggingen.

Ingier var i tillegg en dyktig godseier og forretningsmann. I hans tid var det fire sager, kornmølle, salpetermølle og kruttmølle på Ljansbruket. Gjennom ekteskapet med Gjertrud Maren fikk han dessuten tilgang til det eksklusive Christiania-

patrisiatet. Festene på Stubljan kom neppe til å stå tilbake for de som ble holdt på Bogstad, Frogner, Linderud, Ullevål og Økern. Lars Ingier døde i 1828 og ble begravet ved Oppegård kirke. Enken levde ennå i 22 år og drev bruket videre, i senere år med hjelp fra sine to sønner Marius og Helle. Hun døde i 1850, og også hun ble gravlagt ved Oppegård kirke.

Firmaet gikk nå over til å hete "M. & H. Ingier". Marius hadde opprinnelig tatt sikte på en militær løpebane, men flyttet til Stubljan og drev forretningene sammen med sin yngre bror. Marius Ingier døde i 1864, 60 år gammel, og driften av Ljansbruket ble overtatt av broren Helle Ingier. Han var født i 1810 og tok juridisk embetseksamen i 1837. Deretter gikk han inn i firmaet og bosatte seg på Stubljan. Han var med i formannskapet i Aker, ble viseordfører og medlem av representantskapet. I mange år var han formann i Aker Sparebank. I 1844 hadde han giftet seg med Petronelle Mathea (Thea) Rosenberg.

Helle Ingier døde i 1884. I en nekrolog i Skilling-Magazin samme år sto det blant annet: «Han kom til å føle det som en naturlig og selvsagt Ting i alle Anliggender at hjælpe og støtte sine Undergivne med Raad og Daad og de søgte og fandt i ham sin naturlige Beskytter og Hjælper, til hvem de trygt kunde henvende sig i alle Ting».

Ljansbruket ble nå drevet av hustruen Thea og sønnen Frithjof. Også Thea var omsorgsfull og godt likt av mange. Hun levde til 1897. I årene 1897-1900 ble bruket drevet av Frithjof Ingier og hans vakre hustru Johanne, født Fuhr. De hadde nå flyttet fra Store Ljan til Stubljan. De var interesserte i stedets historie. Boken "Hvitebjørn og Stubljan – en norsk gaards og slekts historie" ble "udgivet efter foranstaltning af godseier Frithjof Ingier ved Haagen Krog Steffens" i 1898. Frithjof Ingier hadde vært ordfører i Aker 1891-1895, og han og Johanne hadde fire barn. Det var en mann som kunne nyte stor respekt, men i året 1900 skapte han furore ved å skille seg fra sin sterkt religiøse hustru, flytte til Frankrike og gifte seg på nytt. Han døde allerede i 1906.

Johanne Ingier drev bruket og firmaet videre etter skilsmissen. Hun satte i gang en omfattende hugst i Ljansbrukets skoger for å kunne kjøpe ut sin tidligere ektemann. Det ble blant annet satt opp to lokomobilsager ved Gamle Mossevei for å ta unna alt tømmeret. En lokomobil er en selvgående dampmaskin som særlig ble benyttet til treskemaskiner og mobile sagbruk. Den ligner en mellomting mellom et damplokomotiv og en traktor. Det ble arbeidet både dagskift og nattskift på disse mobile sagene ved Ljansbruket. Om natten hadde arbeiderne bare lyset fra parafinlykter å hjelpe seg med, om de ikke var så heldige at det var måneskinn.

Kongelige besøk

Stubljan fikk kongelig besøk ved flere anledninger. I 1874 kom enkedronning Josephine. Selveste kong Oscar II var her i 1880-årene, og kronprins Gustaf var gjest

på godset i 1896. De kongelige gjestene kom sjøveien og la til ved den store kaien nede i Hvervenbukta. I hagen sto et saluttbatteri med fire bronsekanoner fra Akershus festning merket med Frederik IVs kronede monogram og året 1713, men om disse kanonene ble brukt under kongelige besøk er ikke kjent. Det ble lagt rød løper nede fra bryggen, opp gjennom en av hassel-alléne og fram til huset.

Hartmans beskrivelse av Stubljan i 1898

Vi har en beskrivelse av Stubljan nedtegnet av arkivar E. Hartman femten år før brannen. Beskrivelsen ble trykt i Morgenbladets Extranummer 2. oktober 1898 og ble gjengitt av Haagen Krog Steffens i boken "Hvitebjørn og Stubljan". Hartman innledet med å omtale utsikten over Bunnefjorden en vakker høstdag sett fra den gamle rokokko-paviljongen nede ved sjøen. Paviljongens grønne, små ruter med buklete glass og og blærer endret og forvrengte omgivelsene. De "vanskabte Landskapet og Fjordens øde Flade". Det var stillheten som rådet. "Der hørtes ikke en Lyd uden Bølgeskvulpen inde under Pavillonens Verandagulv og den sagte Susen i de svære Trækroner". Hagen løftet seg oppover i terrasser, krokete ganger, tette alleer av hassel og "vældige, gamle Trær, hvorigjennem Bundefjordens blaa Flade blinker".

Ovenfor det vakre hageanlegget lå den gamle hovedbygningens hvite fasade og glitret i sollyset med sine mange små vindusruter og det høye, blå mansardtaket. "Over det hele laa en eiendommelig Stemning av Rokokko og Empiretid, af fredet

Stubljan malt i 1854 av Gustav Adolph Mordt

Gammel allé av hassel på Stubljan. (Foto: S. L.)

Stil og bevaret Tradition", skrev Hartman. Gårdens mange eiere hadde gjennom tidens løp tatt vare på det gamle, selv om noe av og til måtte endres og fornyes. De ulike eierne hadde også vært mer eller mindre i slekt med hverandre helt fra midten av 1700-tallet, og dette hadde bidratt til at innbo og kunstgjenstander ikke hadde blitt spredt. Derfor var Stubljan fremdeles et hjem hvor kostbare kunstgjenstander og gammel stil møtte gjestene nesten overalt. Når man kom landeveien gjennom den store gitterporten mellom de to portnerstuene og gjennom porthvelvingen på den søndre fløyen, løftet bygningens tre fløyer seg høye og massive og ga signaler om «gammel Soliditet». Midtfløyen hadde nylig blitt utvidet mot gårdsrommet, og midt på hovedfasaden mot vest hadde det blitt oppført et framskutt midtparti med søyler og brede verandaer foran begge etasjene.

Med stort og smått var det til sammen 32 rom i bygningen som Peder Holter hadde fullført på 1700-tallet. Når man entret bygningen fra gårdsplassen, kom man først inn i en prektig forhall som gikk gjennom to etasjer. Her hang det en rekke kunstgjenstander og familieportretter, ikke minst av tidligere eiere. Midt over en avsats av hovedtrappen hang et stort maleri av marinemaleren Carl Wilhelm Bøckmann Barth. Han var en dyktig skildrer av skuter, brottsjø og hvite brenninger. Familieportrettene hang i 2. etasje. Her var det oljemalerier som viste Ole Christopher Wessel og hans hustru Maren Juel. Hartman mente at portrettet av Maren Juel utvilsomt var malt av den store danske portrettmaleren Jens Juel, og det samme gjaldt visstnok også portrettet av Wessel. Så fulgte Lars Ingier i dansk offiseruniform, samt to silhuetter av ham og hans hustru Gjertrud Maren, født Juel. Deretter malerier som viste Helle Ingier og hustru Petronelle Mathea (Thea), født Rosenberg, samt Frithjof Ingier og hustru Johanne. Disse fire var malt av den dyktige portrettmaleren Asta Nørregaard. På en vegg nærmere vinduene hang malerier av Marius Ingier samt Nils Rosenberg og hustru.

Det unike «porselensværelset»

I 2. etasje lå det kjente "porselensværelset" som nærmest var et lite privat museum satt sammen av Frithjof og Johanne Ingier. Her ble det blant annet oppbevart 32 vindusruter fra godset til familien Collett på Flateby i Enebakk. På Flateby var det en hovedbygning som kunne ta imot opp til tredve overnattingsgjester, og hit inviterte familien Collett i sin tid en rekke av 1700-tallets framstående personligheter til julefeiring og harejakt. "Man bliver uvilkaarligt helt vemodigt stemt ved at se ud af disse gamle, grønne Ruder, fulde af indridsede Indskrifter og Navnetræk fra henfarne Slægter", skrev Hartman. Da Flateby-godset ble revet i 1840-årene, kjøpte Helle Ingier disse vindusrutene. Hartman omtaler også omkring 50 praktfulle vinglass eller «glasspokaler» som nå sto i et skap i "porselensværelset". Han antok at

disse også kom fra Flateby, men det stemmer nok bare delvis. De fleste av glassene var nummererte, og de var dekorerte med bilder og små vers fra ulike typer av næringsvirksomhet. På et av glassene sto det "Vivat Fredrik V" og årstallet 1749. Ada Polak skriver at vi kjenner flere slike serier av vinglass, og hun nevner to av dem. For det første en serie som ble tilegnet den liberale og framsynte legen Struensee som på begynnelsen av 1770-årene hadde overtatt styringen av Danmark-Norge og satt til side den sinnssyke kong Christian VII. Serien var sannsynligvis bestilt av ledende aktører innen Christiania-patrisiatet. En annen og ennå gildere serie er de såkalte «Holterglassene». Det er 24 glass som ble laget til bryllupet julaften 1771 mellom Peder Holter og Maren Juel. Bildene er utført av mestergravøren Heinrich Gottlieb Köhler på Nøstetangens staseligste vinglass-modell. De viser ulike typer næringsvirksomhet og ledsages av vers på fire linjer. Disse glassene var blant Stubljans aller største klenodier, og 23 av de 24 glassene finnes ennå i våre dager.

På veggene i "porselensværelset" hang det en rik samling av gammel norsk Herrebøe-fajanse fra den berømte fabrikken på Idd ved Halden. Herrebøe-fajansen er i våre dager blant de mest kostbare antikvitetene i vårt land. På veggene hang det også delft-fajanse, oppkalt etter den nederlandske byen Delft. Dessuten inneholdt samlingen kinesisk og saksisk porselen. Hartman skriver: "Af disse er særlig den rige Herrebø-samling, der skriver sig fra Rosenkrantz, vistnok af enestaaende Art og tæller rene Pragtstykker".

Værelset var også prydet med gamle møbler, blant annet en fin dragkiste eller kommode. Her fantes også to portretter, hvorav det ene var en stor marmor-medaljong som viste "Peder Holters energiske, kraftige profil". Den var innfelt i selve veggen, visstnok etter ønske fra Peder Holter selv, slik at hans bilde ikke skulle kunne skilles fra bygningen han fullførte i sin tid. Det andre portrettet var et "sjeldent smukt" maleri av stattholder Ulrik Fredrik Gyldenløve som var funnet på loftet for en tid siden.

Andre værelser og kunstskatter

Hovedværelset i bygningen var i rokokkostil og lå i 1. etasje. Det var den gamle dansesalen med over hundre år gamle landskapsbilder innfelt i veggene, antikke lysekroner, speil, små vindusruter og et vakkert møblement fra 1700-tallet i hvitt, gull og rød silke. I salen var det fire brede vinduer med brokadegardiner, og herfra hadde man en praktfull utsikt over fjorden. "Fra Baggrunden af Salen stirrer Portrættet af en barsk martialsk Herre i det 17de Aarhundredes Krigerdragt, ned paa vore Dagers Mennesker og de smaa smilende Porcelænshyrder paa Speilkonsolerne", skriver Hartman, "det er Oberst von Opitz's Billede, den gamle Eier af Hvidebjørn".

I bygningen var det også et verdifullt bibliotek med flere hundre bøker. Det var

Fra «porselensværelset» på Stubljan i 1898. (Kilde: «Hvitebjørn og Stubljan»)

Fra «porselensværelset». (Kilde: «Hvitebjørn og Stubljan»)

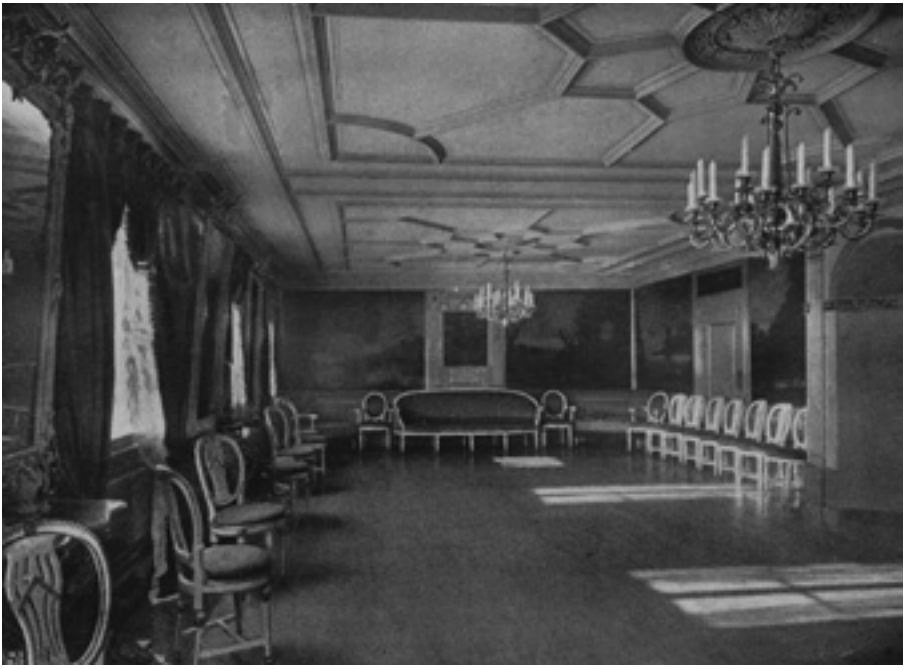

Salen på Stubljan. (Kilde: «Hvitebjørn og Stubljan»)

både eldre og nyere litteratur. Av andre spesielle værelser kan nevnes biljard-værelset med et biljardbord som opprinnelig kom fra gården Ullevål. I dette rommet hang det flere oljemalte portretter fra slutten av 1600-tallet. Disse maleriene kom fra Ingier-slektens gård i Ullensaker. Her hang også et maleri av Stubljan fra 1700-tallet, samt et portrett av den mystiske og i sin tid berømte Christian Jacobsen Drakenberg. Drakenberg var etter eget utsagn født i 1626. Dersom det var sant, var han nesten 146 år da han døde i 1772. I et mindre og mørkere værelse hang en serie på seks innrammede gobeleng-tepper som trolig var fra 1600-tallet. Et av dem viste Adam og Eva.

Ellers var den delen av bygningen som var i daglig bruk også prydet av malerier av kjente kunstnere, særlig fra nasjonalromantikken, som Adolph Tidemand, Hans Fredrik Gude, Johan Fredrik Eckersberg og Joachim Frich. Her hang også et av Gustav Adolph Mordts siste malerier, ”Stubljan” fra 1854. Dessuten et par store og vakre bilder av Karl Kristian Uchermann, hvorav det ene framstilte en bjørn. Også Erik Werenskiold, Axel Ender og Eilert Mehl var representert. Vi har tidligere nevnt marinemaleren Carl Wilhelm Bøckmann Barth. Det var minst to malerier av ham i bygningen. Hartman skriver at det også fantes bilder av ”Hansteen, den danske

Professor Sørensen m. fl. ligesom det hele Hjem bærer det Præg over sig, som kun den gjennem Slægtled nedarvede Velstand formaar at forlene et Hus med, der selv ikke skriver sig fra igaar, og hertil kommer da, at ingen brutal uforstaaende Haand nogenside har ”moderniseret” Ljan, ikke engang dets smaa Vinduesruder er rørt”.

Brannen

”Sjelden eller aldrig har vi set en brandtomt, hvor ilden saa fuldstændig har gjort sit verk”, skrev Aftenposten i sitt aftennummer torsdag 23. januar 1913. Det var nattens dramatiske brann på Stubljan, Ljansbrukets hovedbygning, som avisen skrev om. Et uhyggelig og trøstesløst syn møtte tilskuerne neste morgen. Restene av den sydlige gavlen og noen piper svarte av sot strakte seg mot himmelen, men ellers var det ikke mye igjen av fordums prakt.

Som vi har sett, var det Johanne Ingier som drev Ljansgodset da huset brant ned. I sommerhalvåret hadde det vært mye liv på godset. Det kom en rekke gjester til Stubljan, og mange flere fikk arbeid på denne årstiden. Det var gjerne ungdommer som fikk en kjærkommen sommerjobb. I 1912 var det åtte tjenestejenter som tok seg av husarbeidet. Det trengtes dessuten vaskehjelp og folk både til gartneriet og stallen. Blomstene skulle stelles, snittblomster tas inn i huset, og frukttrær og bærbusker måtte høstes. I drivhusene ble det dyrket fersken og vindruer.

Men om vinteren pleide fru Ingier og hennes selskapsdame å bo i Kristiania, bortsett fra i jule- og nyttårshelgen, da de vanligvis dro ut til Ljansbruket og feiret med gjester. De tok toget til Ljan, og fruen og hennes gjester ble hentet med hest og vogn. I stallen på godset var det egne hester til slik transport, i tillegg til arbeidshester og ponnier. Innkjørselen gikk langs den vakre lindealléen. I 1912 hadde Johanne Ingier som vanlig oppholdt seg på bruket under jule- og nyttårshelgen sammen med sitt tjenerskap, men rett før brannen hadde hun igjen flyttet inn til sin leilighet i Meltzers gate i Kristiania. Hennes danske selskapsdame, frøken de Bornemann, fulgte henne.

Brannen oppsto omkring kl. 22.15 om kvelden onsdag 22. januar 1913. Den startet sannsynligvis i et pikeværelse midt i bygningen. En av tjenestejentene hadde blitt igjen i hovedbygningen. Det var en kald januarkveld, og hun fyrte kraftig. Det ser ut til at fyringen startet en pipebrann som kan ha ført til sprekkdannelser i den gamle pipa. Flammene spredte seg i alle fall til veggene og videre til resten av huset. Brannen var ikke så voldsom til å begynne med, og det var håp om å begrense den til midtbygningen. Den første timen så man ikke noe særlig til flammene. Årsaken var at varmen holdt seg inne i veggene, mellom panelene. Noen forsøkte å dempe ilden i en av veggene med en hagesprøyte, men belegget mellom panelene brant, og ilden grov seg framover inne i veggene.

Ljansbrukets nærmere 80 ansatte kom etter hvert til og deltok i slukningsarbei-

det, samtidig som de prøvde å redde mest mulig av innboet. Ilden hadde i vesentlig grad holdt seg i midten av bygningen den første timen, og da fikk man tid til å redde enkelte dokumenter og noe av innboet. Bygningen hadde blant annet et sikkerhetshvelv. Store doble jerndører førte inn til dette murhvelvet. Disse dørene var riktignok skjeve og bulkete etter brannen, men innholdet i hvelvet var uskadd. Her var det viktige dokumenter, skjøter, regnskapsbøker og lignende for Stubljan og Ljansbruket for øvrig. Mye av det som ble oppbevart i "porselensværelset" i 2. etasje ble reddet unna, i alle fall det som var lettest å flytte på. Man fikk ut både glass, sølvtøy og porselen. Det ble plassert i den ene portnerstuen. Uerstattelig Herrebøe-fajanse ble reddet, men noe av fajansen ble riktignok ødelagt under den hektiske aksjonen.

Noen av bøkene i biblioteket ble reddet unna og stablet i en kornbinge på stabburet. I et rom nær stallen ble det lagt forskjellig husgeråd, kommoder, servanter, stoler, portierer (dørforheng), gamle våpen m.m. På det store låvegulvet ble det stablet noen av de mest verdifulle tingene som kunne reddes. Det var en del antikke møbler, store speil med forgylte og rikt utskårne rammer og et slagur eller gulvur som var over 150 år gammelt. Også et mindre orgel ble reddet og plassert på låven. Husets piano rakk man derimot ikke å få ut, og det gikk med i brannen. En del av mannskapet hadde rigtignok tatt tak i pianoet og begynt å flytte på det, men ild og røyk tvang dem til å overlate det til flammene og isteden redde seg selv.

En del malerier ble tatt ut og lagt utover låvegulvet. Det var Uchermanns store bjørnebilde og et av Barths marinebilder. Her var også et landskapsbilde malt av Axel Ender og et dyrebilde av Eilert Mehl. Gustav Adolph Mordts maleri «Stubljan» fra 1854 unngikk flammene. Også to store portretter malt av Asta Nørregård ble reddet. Det ene forestilte fru Ingier selv, mens det andre viste hennes svigerfar. Men flere malerier strøk med i brannen.

Ilden fikk etter hvert godt tak i det gamle treverket. Vinduer ble slått ut av varmen, og flammene slikket seg videre oppover de hvite veggene mot taket. Plutselig var brannen kommet opp på loftet, og da var huset ikke til å redde. Deretter tok det bare noen minutter før ilden hadde spredt seg til store deler av bygningen.

Etter hvert ankom mange skuelystne til stedet, ikke minst fra Ljan og Nordstrand. "Flammerne slog op i den klare, frosttindrende natteluft", skrev Verdens Gang, og fortsatte: "Det hele var et pragtfuldt, men uhyggeblandet skue". Også Nordstrands politi kom til, og brannvesenet inne i Kristiania hadde blitt varslet.

Dampsprøyte trukket av to hester

For å rykke ut utenfor byen, forlangte brannvesenet i Kristiania vanligvis en anmodning fra en av stedets autoriteter, for eksempel lensmannen. "Ved branden inat indløb der ingen saadan anmodning fra Ljan, formentlig fordi stedet har sit eget brandvæ-

sen", uttalte en representant for Kristiania Brandvæsen til Aftenposten dagen etterpå. Men allerede kl. 22.55 hadde generalkonsul Hallager, som var fru Ingiers svigersønn, ringt til brannvesenet i Kristiania og anmodet innstendig om at det måtte sendes en dampsprøyte ut til Ljansbruket. Den videre kommentaren gir et bilde av hvor håpløst det var å forsøke å slukke brannen med den teknologien man hadde til rådighet: "Vi fandt ikke at burde afslaa dette og paatog os det ganske besværlige arbeide at kjøre dampsprøiten med to heste ud den lange vei i den voldsomme kulde. Først maatte dog vandet tappes af. For byens brug staar sprøiten altid med paafyldt vand. Og saa kort, som det i byen gjerne er at kjøre, fyres der op strax ved udkjørselen. Ud til Ljan tog det over en time. Vi kjørte afsted kl. 11.20 og var fremme kl. ½ 1. Var ikke vandet tappet af, vilde det have frosset under kjøringen. Og kjøre med sprøiten opfyret, gik ikke an, - for det første vilde dampudstrømningen fra ventilerne have skræmt hestene, dernæst var der ikke vand nok at fylde paa underveis.

Da vi saa kom frem, maatte først vand paafyldes. Herunder maatte der ved opfyring med flis og lettere ting sørges for, at der ikke blev frysning af ventiler m. v. Saa ordentlig opfyring under sprøiten, som kom igang lidt før kl. 1 og arbeidede til kl. 3. Saadan som omstændighederne var, mener Kristiania brandvæsen at maskinisten gjorde udmerket og ihærdigt arbeide".

Ved midnatt sto flammene høyt til værs, og kl. 00.30 styrtet taket sammen med et brak under et regn av gnister. Samtidig ankom altså dampsprøyten fra Kristiania med ti mann. Nærmere en halv time senere kom sprøyten endelig i gang, men huset skjebne var for lengst beseglet. Brannmennene ble møtt av et flammehav. Etter en tid nøyde man seg med å slukke brennende stokker som kom styrtende ned, slik at man fikk hindret at ilden spredte seg til parken og til de andre bygningene. Så var det slutt på vannet i hagebrønnen, og da gjenstod det bare å stå og se på at den gamle, verneverdige bygningen ble slukt av flammene. Den brant ned i løpet av de neste timene.

Neste morgen sto bare en del av husets søndre gavl mot Hvervenbukta igjen, sammen med fire eller fem piper. Noen av pipene hadde delvis falt ned. Dessuten sto sikkerhetshvelvet igjen ved den østre langveggen. I kjelleren ulmet det fremdeles i noe treverk på den søndre delen av branntomten. Det var der brannen hadde kommet til sist. Det røyk ennå av branntomten, og av og til sto en sort søyle av røyk opp som fra en eller annen skjult eksplosjon nede i ruinene. Ut over det var det bare en samling murstein og en grå askehaug igjen av bygningen.

Det var vindstille denne natten, og brannen hadde ikke spredt seg til andre bygninger. Man fant det ikke nødvendig å ta ut dyrene. Ilden spredte seg heller ikke til de gamle trærne rundt huset. Det sto poppel og osp rett inntil hovedhuset, men de hadde ikke tatt særlig skade. Noen år tidligere brant for øvrig en stor del av den flotte parken på 40 mål rundt hovedbygningen etter at noen fiskere hadde vært ufor-

siktige med ilden. Men denne gangen klarte parken seg, og heller ikke drivhusene på baksiden av huset var berørt. Også de to portnerstuene ved innkjørselen fra "Ljansschauseén", samt gårdens forholdsvis nye uthusbygninger, var uberørte av flammene. Av uthus kan nevnes låve, stall og stabbur. En del gjenstander ble altså reddet unna, men dessverre ikke så mange. Det ble anslått at maksimalt 15 % av innboet unngikk å bli flammenes rov. Innboet var forsikret i "Vesta" for kr. 135.000 og bygningen i "Landets almindelige brandkasse" for kr. 107.000.

"Smykket" i Hvervenbukta

Aftenposten avsluttet sin reportasje fra brannen slik: "Hvorvidt der kan blive spørgsmaal om gjenopbygging, er det endnu for tidlig at udtale sig om. Men et hovedhus maa vi jo have herude, som det blev sagt paa brandtomten i formiddag. Fru Ingier kom selv derud ved 12-tiden idag. Det var intet hyggelig gjensyn med det hjem, som hun et knapt døgn i forveien havde forladt i fuld orden". En av de vakreste og mest interessante gamle herregårdene nær Oslo, "smykket" i Hvervenbukta, var ødelagt for alltid. Store Ljan overtok nå som hovedbygning for Ljansbruket. Tyve år senere ble også driftsbygningen på Stubljan flammenes rov, og mange husdyr brant inne.

I 1931 ga Johanne Ingier arkitektene Eyvind Moestue og Ole Lind Schistad i oppdrag å tegne et moderne restaurant- og badeanlegg ved Ingierstrand, og i 1936 ble området overtatt av Oslo kommune. Også Hvervenbukta ble overtatt av Oslo kommune som rekreasjonsområde for befolkningen året etter. En tid etter salget av Hvervenbukta i 1937, døde Johanne Ingier, og noen år etter annen verdenskrig ble Ljansbruket oppløst.

Kilder og videre lesning:

Barca, Eivind. *Oppegård kommunes historie*. [Oppegård 1965]. 192 s.

Biskop Eysteins jordebog (Den røde bog). Fortegnelse over Det geistlige gods i Oslo bispedømme omkring aar 1400. Efter offentlig Foranstaltning udgivet ved H. J. Huitfeldt. Christiania 1879, s. 261, 292-293.

Branden paa Ljan hovedgaard. *Aftenposten*, aften, Årg. 54, nr. 41, torsdag 23. januar 1913, s. 1-2.

Christianias handelspatrisiat. En elite i 1700-tallets Norge. John Peter Collett og Bård Frydenlund (red.). Oslo: Andresen & Butenschøn, 2008. 267 s.

Den brændte herregaard. Uerstattelige værdier tapt. *Verdens Gang*, Årg. 46, nr. 23, fredag 24. januar 1913, s. 1-2.

Eliassen, Sven G. *Herregårder i Østfold*. Rakkestad: Valdisholm, 1997, s. 181-185.

Håbjørg, Guri Vallevik. Oppgangssaga i Gjersjøelva. *Follominne*, nr. 40, 2002, s. 60-67.

Johannessen, Finn Erhard, Lise Henriksen, Mentz Schulerud. *Fint folk i bratte bakker. Ljans historie.* Utgitt av Selskapet til Ljans Vel, 1990. 228 s.

Johnsen, Per-Erling. Paviljongen i Hvervenbukta. *Byminner*, nr, 2, 1993, s. 30-31.

Krogness, Ragnhild. Kulturminner i Gjersjøelva. *Follominne*, nr. 31, 1993, s. 11-25.

Ljan herregaard brændt ned til grunden. *Verdens Gang*, Årg. 46, nr. 22, torsdag 23. januar 1913, s. 4.

Minner fra Ljansbruket og brannen i 1913. *Nordstrands Blad*. [Publisert på Internett 27. februar 2006].

Polak, Ada. Salpeterproduksjon på Peder Holters Stubljan. *Byminner*, nr. 4, 1986, s. 3-9.

Rognerød, Dag-Ivar. Fra Christiania-patrisiatets gyldne år. Ljansgodset i Hvervenbukta. *St. Hallvard*, Årg. 73, nr. 4, 1995, s. 20-33.

Rygh, Oluf. *Norske Gaardnavne. Oplysninger samlede til brug ved Matrikelens Revision*. Andet Bind: *Akershus Amt*. Kristiania: (Cammermeyer), 1898, s. 119-120.

Steffens, Haagen Krog. *Hvitebjørn og Stubljan. En norsk gaards og slekts historie*. Christiania 1898. 106, IV s.

Nordby kirke og familien Jørgen Brochmann

Av Aase Weydahl-Ottesen

Nordby kirke er gammel, "den kan følges tilbake til 1500-tallet" mener historikeren Trygve Vik – mon den ikke er enda eldre. Kirken er viet St. Margareta med innvielsesdato 27. april – uten at det kommer frem årstall. Kirken ligger på raet nær Kongeveien – eller "Den Fredrikhaldske Hovedvej" som veien het på 1800-tallet – høyt og fritt ca. 140 m.o.h. med åpen utsikt mot vest. Det er stor sannsynlighet for at kirken har vært kirke for storgården Nordby fra begynnelsen.

Kirken sett mot galleriet i vest med orgelet. (Foto: Sigvalde Neerland)

Vi vet at det har vært kirke her i middelalderen, allerede i år 1358 hadde Egil Thjostolvsøn i sitt testament datert ”Faale 16de October 1358” skjenket kirkene i Ås og Nordby gaver til vedlikehold og til lys, dette ved å gi ørebol (del-eierskap) i to-tre gårder som nå er borte.

Inn på 1600-tallet skal kirken i Nordby ha bestått av tre hus liggende tett inntil hverandre med kirkeskipet i midten. Vi kjenner til flere gaver som ble gitt kirken i denne tiden, bl.a. et stort messing dåpsfat med årstallet 1684 som ennå er i bruk, og en sølv alterkalk med årstall 1679 som ble gitt kirken fra gården Nøstvedt.

I 1722 solgte staten – eller Kongen som det het– kirkene til private for å få penger inn i statskassen som var slunken etter alle krigene. Den siste krigen – ”Den store nordiske krig 1709–1720” – hadde tappet siste rest ut av ”kassa”. Kongen, eller ”Staten” satt i København. Da kirkene i 1722 ble solgt kjøpte sognepresten Søren Hagerup på Norderås alle tre Ås-kirkene. Hagerup døde i 1735, og hans enke solgte så alle tre kirkene igjen. Nordby kirke ble nå kjøpt av brukeren Ole Sørensen på gården Kirkerud. I disse årene var de fleste kirkene i landet i en elendig forfatning.

Den nye kirken

Mye av den Nordby kirke som vi ser i dag er premierløytnant Jørgen Brochmanns verk. Jørgen Brochmann var født på Abildsø i Aker i 1760, han var utdannet offiser, og da han kjøpte gården Kirkerud i Nordby som 35-åring i 1795 fikk han kirken ”med på kjøpet”. Nå ble han også kirkeeier, om enn mot egen vilje. For det var her som de fleste andre steder – kirken var i dårlig forfatning. Brochman prøvde derfor rundt 1820 å få Menigheten til å overta kirkebygget, men Nordbyfolket vegret seg – de visste nok at dette ville koste. Derfor måtte Brochmann på 1820-tallet ta sitt lovpålagte eieransvar og gjøre noe med kirkens forfall – *”og han tegnet nå sin egen kirke”* som det heter.

I boken Aas Herred av N. A. Dahl fra 1916 står det å lese*:*

”Den daværende Kirkeeier Premierløytnant Brochmann, hvis økonomiske Omstændigheder ikke var særlig gunstige tilbød for at slippe den kostbare nybygging at overlade Menigheden den gamle Kirke gratis, men da dette afsloges, var han forpliktet at bygge. Han var selv Arkitekt ved Kirkens Opførelse. Som den blev, kostede det ham antagelig en 1200 Spd. Et lidet Orgel saa han sig i stand til at skaffe Kirken, og det var den gang en Sjeldenhed i Kirker på Landet.”

I 1826 sto så Brochmanns kirke ferdig. Bygget ”ny” som han selv sa. Men kirken ble nok ikke bygget helt ny, for ved restaurering av sydveggen i 1970 fikk man se at mye av den gamle tømmerkirken fortsatt var inntakt, men det var nok likevel atskillig med arbeid som Brochmann hadde måttet utføre på 1820-tallet. Det var derfor en ganske så prektig kirke som den 28. oktober 1826 ble høytidelig innviet

Jørgen Brochmann som døde i 1841 ligger nærmest kirken med teksten: Aaret 1826 reiste han selv den kirke, ved hvilken hans støv nu hviler. Den midterste graven tilhører hans hustru, Elisabeth – død 1846, og ved siden av henne igjen ligger Cathrine Bierregaard som fikk sitt ønske oppfylt ved å bli begravet ved siden av de to menneskene hun satte mest pris på i verden.

med orgelmusikk, som jo var en sjeldenhet å høre i kirker på landet. Kirken hadde i tillegg fått nye, store vinduer mot syd, og på nordsiden hadde Brochmann bygget et galleri med stoler for egen familie og for vennefamilien på Aschehoug. Med musikk og med glitrende lys fra to store krystallysekroner som var gave fra Jørgens bror, må dette ha vært en stor og høytidelig festdag både for familien Brochmann og for Nordby Menighet. De samme vakre krystallkronene oppe i koret er også i dag en del av kirkens interiør og stråler stråler med levende lys ved høytidelige anledninger.

Litt om familien Brochmann

Et av Jørgen Brochmanns barnebarn, dattersønnen Henrik Jørgen Huitfeldt-Kaas (f.1834) som ofte var hos besteforeldrene på Kirkerud, forteller i brev til sin fetter – sønn av Didrik – om at bestefaderen var en vakker mann, om enn med noen arr etter koppesykdom. Videre la han vekt på at bestemoderen var en klok, flink, sparsommelig og elskelig dame. Hun var kjøpmannsdatter fra Drammen, født Thorne, men *"hun var noe sykelig og hadde pukkelrygg fordi barnepiken hadde vært uvøren og mistet henne som liten",* skriver han, *"så hun var ikke mer enn et par alen høy".*

Men fru Brochmann hadde en dyktig dame til hjelp, embetsmanns-datteren Cathrine Bierregaard, som var:*"ugift og ubemidlet, men av god familie"*. Hun skulle gå "husmoren til hånde" som det het.

Elisabeth og Jørgen Brochmann fikk fem barn. Datteren Anne Margrethe, sønnen Didrik, sønnen Carl Adolf som døde som femåring samt to barn til som ikke fikk leve opp. En av historiene om fru Brochmann er den hvor det fortelles om sønnen Carl Adolf som var syk av vattersott. Da han før jul i 1807 ble fryktelig syk, ville moren prøve et råd hun hadde fått – nemlig å gi barnet tre spån skrapt av en kirkeklokke natten til 1. juledag – det skulle hjelpe.

Kirkeeier Jørgen Brochmann og hans hustru Elisabeth Brochmann.

Hun fikk derfor husmannen på Lofsrud til å gå opp i Nordby kirke julenatten i 1807. Han skulle komme seg helt opp til kirkeklokken og skrape tre spån av denne, slik som nødvendig var. Dette ble så gitt veslegutten, men dessverre til ingen nytte, han døde kort tid etter – allerede i januar 1808.

Jørgen Brochmann var kjent som en driftig bruker av gården, og vennen – sorenskriver Chr. M. Falsen på Vollebekk hadde en vår med seg "et par potter" poteter som gave til Kirkerud. Disse ble så plantet i hagen, og – "*de viste seg så foldrike"* som det står – at de senere ble dyrket ute på jordet hvor de ga god avling – og ble til stor glede for fru Brochmanns matbudsjett.

Alt syntes nå bra, hovedbygningen ble bygget ut med flere værelser, hagen pyntet opp og beplantet, og de hadde gjerne gjester på besøk. Ofte var det offiserer som kunne glede seg over fruens servering og det praktiske med å få overnatte her på reisen mellom hovedstaden og Halden.

Men dessverre – under et herreselskap hos vennen på Aschehoug høsten 1838 fikk Jørgen Brochmann et apoplektisk anfall – et hjerneslag. Han ble aldri den samme etter dette, forteller nevøen. Han ble sittende mye uvirksom og døde i 1841. Etter hans død bebodde Elisabeth gården frem til 1843, da solgte hun Kirkerud til Anton Andresen (som senere tok Kirkerud som familienavn.) Avtalt var det da at fru Elisabeth skulle få bo sammen med Cathrine Bierregaard i andre etasje på gården så lenge hun levde. Men, allerede etter tre år – i 1846 døde – også Elisabeth og ble begravet ved siden av sin mann på den plass på kirkegården hun selv hadde valgt som familiegravsted. Cathrine Bierregaard *"som lidet eller intet eide"* ble nå alene, men hun fikk etter sin husmors død bo som familiemedlem hos familien Mamen på

Nordby vestre så lenge hun levde – i hele 23 år til hun døde i august 1869. Da ble hun stedt til hvile ved siden av Elisabeth og Jørgen Brochmann slik hun selv hadde ønsket det. Her finner man alle tre gravene også i dag.

Kirken går over til menigheten

I 1853 ble kirken solgt til Nordby Menighet for 400 Spd. Galleriet mot nord inne i kirken ble nå fjernet, i stedet ble det satt inn vinduer også her, og mot vest ble det oppført nytt tårn samt et nytt søylebåret galleri inne i kirkeskipet med plass til større orgel.

På 1860- og 70-tallet ble det gjort flere endringer inne i kirken. Korskillet ble forandret og prekestolen ble flyttet over på nordsiden, slik som den står i dag. Kirken hadde den gang to altertavler i bruk, den ene var fra den eldste kirken, den andre var en kopi av Rubens "Kristi nedtagelse fra korset" som var gitt som gave til innvielsen i 1826. Begge tavlene (maleriene) var plassert over hverandre i koret frem til ca. 1900, da kirken fikk et nytt, stort maleri malt av Dina Aschehoug. Dette var kopi etter et maleri av Otto Sinding som ble bygd inn i en nygotisk ramme, og som fortsatt er altertavlen slik vi kjenner den i dag. På 1960-tallet ble det montert to blyglassvinduer med vakre farger og motiv som utsmykning oppe i koret.

Restaureringsarbeider

Nordby kirke

I 1970 og 1971 ble det foretatt noe større restaureringsarbeider ved kirken: Sydveggen ble i 1970 isolert og panelt på nytt med spesiallaget panel med profiler lik de gamle. Da kirkeskipets gamle panel ble fjernet, viste det seg at den nederste del av veggen ennå hadde meget gamle, faste og kraftige furustokker fra kirken før 1826, mens et øvre skikt hadde nyere granstokker. Man så også at vinduene var blitt forandret under "byggingen" i 1826 – de eldste vinduene hadde tydeligvis vært mindre, vært firkantet og hadde sittet høyere oppe på veggen.

I 1971 ble det lagt nytt gulv i kirkeskipet og i koret over de gamle gulvene. Samtidig ble benkene bygget om – de fikk nå en liten helning og ble malt dyp brunrøde mens annet her inne ble malt grått. Det nye gulvet ble lakkert.

Når det gjaldt bårehus, var dette tegnet i 1924 av ingeniør Lars Weydahl (min onkel), men ble først bygget noe senere. Dette huset fikk i 1971 et noe større bårerom, og i forlengelsen ble bygget et lite kontor og toaletter.

Vel tyve år senere ble kirken stengt for ny oppdatering, og i løpet av vinteren 1993 og våren 1994 ble Nordby kirkes interiører rehabilitert ved Riksantikvarens konsulent Jorunn Wedel Jarlsberg. De harde rødbrune og de kjølige grå fargetonene ble nå fjernet. Konsulenten sto for nytt fargevalg innendørs, og alt fikk lysere og varmere farger med bakgrunn fra 1700 og tidlig 1800-tallets fargeskala. Resultatet ble en strålende lys og vakker kirke med harmoniske blå og grønne detaljer, og de tunge, røde blyglassvinduene som tidligere tok vekk mye av lyset inn i kirken ble også fjernet. I stedet ble det satt inn nye innervinduer med helt lyst "katedralglass" så lyset nå flommer inn i kirkeskipet. Kun oppe i koret ble blyglassvinduene fra 1960-tallet beholdt. De har lyse farger og står godt til den nye fargesettingen.

Dåpsfat

Det har vært flere dåpsfat i kirken. I 1675 forærte Mads Christophersen et fat som dessverre senere er gått tapt, likeledes et som skulle ha vært fra år 1626 eller 1628. Dåpsfatet i vår tid er fra 1684 – stort og vakkert i tung messing med følgende inskripsjon: *"Maria Rebecka Lemfordts. Hr. Kriegs Raad Zacharias Lemfordts Hustrue. Anno 1684"*. Maria R. Lemfordts var født i England med pikenavnet Pristed. Hennes mann hadde mange viktige oppgaver, han var bl.a. regimentsekretær ved J. Brochenhus' rytterregiment på 1660-tallet, han ble general-auditor og krigsråd, og i 1688 ble han opptatt i adelstanden.

Alterstakene

På alteret står to gamle lysestaker. De er av messing og samme type som man kan finne både i Ås kirke og i Rakkestad kirke. Alterstakene er i en gammel protokoll beskrevet slik*: "Tuende Mesing Liusestaker til Voxlius. 1 afbrudt – Dito med to Piber til Teglelius 1675".*

Det er disse som fortsatt er i bruk – som er blitt restaurert, bygget om og forsølvet og satt på en dreiet sort blokk. Stakene fikk samtidig en høy, kronet mansjett.

Dåpsfatet ble skjenket til kirken i 1684 av Maria Rebecha Lemfordts.

Krystall-lysekronene

De to vakre lysekronene i krystall oppe i koret ble forært kirken til åpningen i 1826 av Jørgen Brochmanns bror, kaptein D.H. Brochmann. Lysekronene er opprinnelig tyske og sannsynligvis fra midten av 1700-tallet. Den største lysekronen ble i 1970 restaurert på Hadelands Glassverk av Jonas Hidle. Begge lysekronene var i noen år montert for elektrisitet, men ble på 1970-tallet ført tilbake til bruk med levende lys.

Messing lysekroner

I kirkeskipet henger to store 24-armers messing lysekroner som ble forært kirken i 1910 av Julie Fenstad og Andrea Stokke. Messingkronene ble noen år senere montert for elektrisitet. Strømmen kom her i Ås i 1917, men som det står i menighetsprotokollen var det først den 20. november 1927 at lysekronene ble tent elektrisk for første gang. Og ennå gir de gamle lysekronene sammen med nyere to-armede messinglampetter en vakker belysning i kirken.

Den største krystall-lysekronen henger i koret mot sydveggen.

Kirkens orgler

Vi vet at J. Brochmann ga et lite orgel til Nordby kirke ved innvielsen 1826, noe som var en sjeldenhet i kirker på landet. Mot midten av 1800-tallet monterte orgelbygger Andreas Engh i Kråkstad et

noe større orgel inn her. Dette var i bruk frem til 1890. Da ble orgelet gjennomgått igjen, og det skrives at det ble montert inn et fem stemmers orgel fra Fet kirke. Dette var så i bruk frem til 1931 da kirken fikk et helt nytt 16 stemmers orgel som første gang ble tatt i bruk ved gudstjenesten palmesøndag 29. mars 1931. Bakgrunnen for dette var at Hedvin Nilsen i Sundbyhagen ved sin død i 1928 testamenterte rundt 20.000 kroner til nytt orgel i sin sognekirke. Da pengene var på plass ble det orgelbygger Jørgensen i Oslo som fikk i oppgave å bygge dette. Orgelet ble nå så stort at galleriet måtte utvides for å få plass, og noe av taket over galleriet måtte heves. Organist Johan Hansen fulgte hele orgelbyggingen, og 18. mars i 1931 sto orgelet ferdig og Hansen meddelte at: *"instrumentet er fortrintlig"*. Men mannen som gjennom de siste 18 årene hadde vært fast *"belgtreder",* mistet jobben og fikk 60 kroner året i pensjon! Orgelet fra 1931 som var av topp kvalitet fungerer ennå, skjønt det hadde en periode de senere årene hvor det kunne være litt "umedgjørlig". Men nå er hele orgelet restaurert og har en varm, fin tone, som dagens faste organist, Hilde Veidahl Wang med glede gir videre til kirkegjengerne.

Organistene Hansen var et begrep

Johan Hansen het organisten i Nordby kirke i en hel "mannsalder". Han var født i Nordby i 1870, og som svært ung gutt begynte han først som belgtrøer for organisten i sin egen sognekirke Nordby. Her fikk han også noe undervisning av den tidens kvinnelige organist og ble snart så flink at han kunne vikariere ved gudstjenester. Han utdannet seg videre i orgelspill og pianospill mens han allerede var ansatt i kirken. Fra 1893 til 1955 var han organist også i Ski kirke og var kjent for å være svært dyktig og samvittighetsfull. Han bodde i alle år ved Gamle Kongevei i Nordby, og om han skulle til kirken her eller til Ski gikk han alltid – i all slags vær. Han ble en velkjent skikkelse langs veien – alltid rask i farten i sort frakk og hatt. Jeg husker spesielt at han alltid hadde fingrene i stadig bevegelse – spillefingrene måtte holdes myke.

Hansen holdt kirkekonserter i flere kirker gjennom årene, han arrangerte sangerstevner og dirigerte kor og var kjent som en dyktig lærer både i pianospill og orgel. Hansen var et "unikum" som musiker, og gjennom nesten 65 år helt frem til sin død i 1956, var han fast organist i Nordby.

Etterfølger som organist i Nordby ble sønnen Arne. Han var som sin far dyktig som organist og kordirigent og ikke minst var han en dyktig pianostemmer. Han ble som sin far svært avholdt i menigheten, men måtte dessverre etter 37 års virke legge ned sitt arbeide i 1993 p.g.a. sykdom.

Arne Hansen døde høsten 2001 og "Hansen-dynastiet" hadde da vart i over hundre år.

Kirkeklokkene

Nordby kirke har to kirkeklokker, den ene ble gitt kirken som gave i 1908 av Thorvald Sverdrup og Anton Nordby. Denne fungerte sammen med en noe mindre klokke som var datert 1860 og støpt i England.

I Menighetsmøtet 1. februar 1925 kom det frem at Thv. Sverdrup senior gjerne ville gi en ny, stor kirkeklokke til Nordby kirke som man ønsket å ta i bruk allerede til påske samme år. Fra dette februarmøtet i Menighetsrådet står det skrevet: *"Det søges om tillatelse til at nedta den nuværende mindste klokke, støpt i England 1860, og at sende denne til støberiet til smeltning, da det nu antas ikke at ha nogen værdi som gjør det ønskelig at opbevare den".* Ja, slik var det tenkt.

Historien forteller også at klokkefestet oppe i taket måtte styrkes, og at taket måtte tekkes om p.g.a. fuktighet. I 1928 ble utbedringen gjort og tårnet fikk ny kledning i kobber.

Men, klokken fra England var likevel ikke blitt smeltet om, det fant man ut senere. Den var rett og slett blitt puttet under en krybbe i de gamle stallene som sto på vestsiden av veien for kirken. Og da disse skulle rives på 1960-tallet var min bror, John Weydahl, innom her og der fant han kirkeklokken fra 1860. Den ble da tatt vare på og sto i mange år plassert under alteret inne i kirken. Nå står den til stor glede for menigheten i et stativ inne på Menighetssenteret.

Kirkejubileet i 2001 – Nordby kirke 175 år

Den nye kirken – Jørgen Brochmans kirke – var innviet 26. oktober 1826, og høsten 2001 feiret Nordby kirke sine 175 år en hel uke i strekk – uken 21.–28. oktober. Da var det store opplegg både for og av skoleelever. Det var familiegudstjeneste, det var jazzmesse, det var jazzkaffe og det var "pilegrimsvandring" for skoleklasser til kirken. Uken ble avsluttet søndag den 28. oktober med festgudstjeneste ved Borgs tidligere biskop, Even Fougner som holdt preken for en fullsatt og pyntet kirke. Jubileet ble avsluttet med stor fest på Menighetssenteret samme dag.

Kirkegården

Det har fra tidlig tid vært kirkegård både på syd- og nordsiden av kirken. Det eldste gravminnet er om en dame, mrs. Jane Watkins fra York i England, som ble begravet på Nordby kirkegård 3. august 1774. Hun var den gang med sin mann som var kaptein på et skip da hun ble syk og døde på båten inne i Bunnefjorden. (Fra Nesset var det den gang stor skipstrafikk.)

Kirkegårdsutvidelser: På sydsiden ble det for første gang en liten "utvidelse" i 1826 da fru Elisabeth Brochmann satte av et gravfelt til familien og gården, det såkalte "Kirkerudgræftet". Her kan vi se Brochmanns graver, og de senere Andresen/

Kirkeruds graver. Neste utvidelse kom først vel hundre år senere, ved årsskiftet 1934/35 da "trekanten" syd- og vestover fra bårehuset ble tatt i bruk. Allerede i 1932 var det bestemt å anlegge et steingjerde langs veien ved denne nye parsellen, og Menighetsrådet bevilget kr. 800 av legatsmidler til formålet. Inn på 1960-tallet begynte det igjen å bli liten plass på kirkegården og en utvidelse på 5 dekar fra gården Nordby vestre, østover langs den gamle kirkegårdsmuren ble vigslet den 10. desember 1967. Det ble tatt i bruk en ny del også i 1988, og enda en ny utvidelse har det blitt, den ble vigslet i 1995 og kommer også fra Nordby vestre.

Litt om sognet Nordby i Ås kommune

I Kallsboken fra 1771 står det skrevet litt om Aas Prestegjeld og beliggenhet, og her sies det generelt om Ås at: *"Beliggenheden er behagelig paa begge Sider av Hovedvejen mellom Christiania og Moss, og bestaar av Bakker, Dale, Sletter, Skove, frugtbare Marker og Indsjøer*." Videre fortelles det her at det finnes to *"annexer" i tillegg til Hovedsognet Aas – Nordbye og Kroger.*

Nordby kirke ligger på høydedraget Vardåsen – Nordbyåsen i nord til Sundby-bakkene i sør. Trygve Vik skriver at på dette høydedraget ligger tre gårder etter hverandre med endelsen "by", som betyr "gård". Det er Nordby, så Melby (Mellemby) og lengst sør på raet Sundby. Gårdene er skilt ut fra urgården Riis. Gårdsnavnet Nordby har gitt navn både til sognet og kirken.

Fra Nordby kirke er det vidstrakt utsikt over frodige jorder, skog og blånende fjell. Store deler av bygda vår ligger høyt og fritt og har utsikt i nord innover til hovedstaden og vestover helt til Blefjell. Delen lengst nord i sognet ligger lunt og vakkert til nede ved Bunnefjorden, og det er her nede i nærheten av Pollevannet, men ca. 60–65 m. høyere opp i lia nord/østover at vi finner boplassen etter steinalderfolket. Landet har steget siden disse folkene bodde her ved strandkanten av "Storfjorden" som jo dekket mye av landet rundt. Kulturen regnes som 7–8000 år gammel og fikk navnet "Nøstvetkulturen". Funnstedet var på gården Sjøskogen i 1879, men siden eiendommen den gang lå under storgården Nøstvedt ble dette navnet også kulturens navn. (Men, steinalderkulturen skrives uten den danske formen med "d" – altså Nøstvetkulturen.)

Befolkningstallet i Nordby har steget sterkt siden Brochmanns kirke sto ferdig i 1826 – nærmeste folketall da viser at det fra tellingen i 1801 var 359 personer i sognet, det steg i 1835 til 583 personer. Og i 1845 – på den tiden Elisabeth Brochmann døde – var det i Nordby 602 personer, altså nesten halvparten av Ås' befolkning som tilsammen var 1.384.

Og i dag i 2009 er det i Nordby ca. 6.000 stemmeberettigde personer ifølge valgkretsene – opplyses det i Ås kommune. Tar vi også med barna blir det mange

flere. De fire skolene i Nordby har i dag ca 900 elever tilsammen. I tillegg kommer de mindre barna med, så da er vel også i dag ca. 50 % bosatt nord i bygda – i hele kommunen bor til sammen ca. 15.000.

Kilder:

Kallsboken for Aas Prestegjeld 1771, Menighetsprotokoll for Nordby kirke, N.A. Dahl: Aas Herred 1916, Jubileumsskrift for Nordby kirke, Trygve Vik: Aas Bygdehistorie I, Henrik Jørgen Huitfeldt-Kaas:
Om Familien Brochmann på Kirkerud.

Kort beskrivelse av min underjordiske virksomhet

Av Reidar Fladmark

Fra høsten 1941 var jeg med i en hemmelig militærorganisasjon og var troppsjef i Såner (40 mann). De første år var det litet å gjøre i almindelighet og vi hadde ikke våpen å snakke om. Vinteren 43-44 begynte den første instruksjon i moderne engelske våpen med norske instruktører fra England. I beg. av 1944 blev jeg oppnevnt til den nye stilling som områdesjef for Vestby herred med Hvitsten, Hølen og Soon, og en organisert styrke som tellet ca. 180 mann. Instruksjon begyndte nu for alvor. Ved en større omorganisasjon høsten 1944 blev styrken betydelig forsterket ved nyverving, liksom Hobøl herred (Tomter undtatt) blev lagt inn under området. Utover høsten begyndte vi å motta de første våpentransporter landeveien fra Ski (Enebakk)

I dagene før frigjøringen 8. mai 1945 var omkring 200 mann samlet i området rundt hjemmefronthytta i Kjærstadskogen. Blant dem var (fra høyre) Alfred Gustafson, Brynjulf Retvedt, Kåre Retvedt og Haakon F. Flor Øyen. De to lengst til venstre er ikke kjent. Dette bildet og de øvrige bildene til denne artikkelen tilhørte Kåre Retvedt.

og mottok på denne måte våpen for ca 60 mann. Avsnittet som bestod av tre områder hadde kvarter på Ski og jeg var ofte der i møter. I oktober flyttet jeg og 2 andre på skogen og bygget en hytte i Kjærstadskogen i Garder, en riktig fin hytte "Iverstad" opkaldt etter Iver, dekknavn på kjøbmann Svae i Garder som leverte det nødvendige og var høist behjelpelig med oppsettingen. Det var en riktig bra hytte 3x4 meter. Det bedste var at den var så enestående kamuflert at man kunde stå to meter fra veggen og ikke se hytten. Den var derfor meget vanskelig å finne, bygget ute på en tilgrodd myr, med masser av grøfter i alle retninger. Spesielt i mørke var det omtrent umulig for den som ikke var forferdelig godt kjendt å finne hytten og et populært navn var også LABARUNTEN på grunn av de mange som ikke kunde finne den, eller trollhytta. Der bodde jeg fra oktober til 9. mai nesten 7 ½ måned. Maten blev rikelig tilbragt. Kemner Drag, Soon, nu lensmann Oppegård bodde der også denne tid, men var undertiden nede en uke eller to ad gangen, og da var jeg alene, når ikke Dorothy besøkte meg. Hun var der optil en uke av gangen. Ellers bodde hun på forskjellige gårder med Joan. 3dje mann som kom opp med oss i oktober flyttet ned igjen etter nesten 2 månter. Ellers var det stadige besøk, møter der eller ute i bygda, ordonanser frem og tilbake, rekognoseringer, etc. De første våpentransporter (landeveien) ble

Er det et av teltene eller hytta som er kamuflert på dette bildet?

På vakt nær Milorgs hovedkvarter i Kjærstadskauen i Garder 1. oktober 1944-8. mai 1945.

bragt til Iverstad, hvor vi lå bevepnet. I vinter begyndte vi selv å motta våpen fra lufta. Mellem jul og nyttår fik vi vort første større "dropp"– 2 flylaster – en aften oppe på en stor myr langt borte i Hobøl-skogene.Det var våpen for ca 270 mann foruten alt mulig annet. Halvparten av dette videresendte vi til Ås. I februar fikk vi igjen en flylast samme sted. Vi hadde nu våpen for hele styrken og våpnene blev i løpet av mars/april fordelt og lagret særskildt for hvert lag. I mars var det rassiaer på Ski og Avsnittstabens hytte der som var bygget i Garder etter mønster av Iverstad blev tatt og karene måtte rømme. I noen uker måtte jeg såvidt det var mulig ordne den daglige forretning for videre innover, så kom avsnittssjefen etter min innbydelse til Iverstad og slo seg ned der. De kom kjørende til Garder inni et halmlass. Et par dager etter mobilisertes staber med ordonanser etc, og avsnitts- og områdestaber med litt dekningstropper lå de sidste par uker ved Iverstad med ca. 70 mann. Den ene hytten etter den andre gikk opp rundt Iverstad til det var en stor spredt leir i skogen med radiosender og alt mulig og ca 40 ordonanser kjørte fram og tilbake. Forsyningstjenesten gik knirkefritt. Den 8de mai om morgenen fikk vi ordre om å mobilisere styrkene, og 9 ½ time senere lå hele styrken ferdigmobilisert på skogen. Alle mann møtte und-

tatt en som var syk. Om morgenen den 9 de fik vi ordre om å gå frem til aksjon og besette alle viktige punkter, og arrestere nasistene, og i vort område kom 417 mann marsjerende ut av skogen. Vor viktigste jobb var den dag å besette Hølen jernbanebro osm tyskerne holdt besatt. En parlamentær underrettet den tyske sjef om at broen ble besatt med eller mot deres vilje, og henstillet til dem og trekke sine maskingeværer tilbake og flytte vekk fra Hølen snarest. Det gik pent og vaktholdet over broen blev av tyskerne i høitidlige former overlevert til gruppesjef Thorsnes (Brannstad) som rykket inn med en tropp fra Vestby. Senere kom tyske offiserer fra Moss og forlangte at vi igjen skulde gi slipp på broen. Vore folk nektet og sendte bud til meg som kom netop da vi holdt på å laste opp i Garder for å kjøre ned fra skogen. Vi kjørte da avsted direkte derfra med noen og førti mann, stab, ordonanser og vakttropper, i tre lastebiler og en personvogn, og kjørte direkte opp og besatte Madeiras, blandt annet med 3 maskingeværer. Da ga tyskerne seg og reiste fra Hølen samme aften.

Alt forløp i det hele smertefritt. Den 11te avgav vi en tropp (Såner-Hølen) under Vormestrand til Ås for å ligge i reserve ved Drøbak hvor der var vanskeligheter med tyskerne (Motorisert reservetropp). Den 12te kl. 15 skulde alle kyst- og luftvernsbatterier besettes før flåten med kronprinsen kom inn neste dag, og 300 mann hjemmestyrker gikk da over til Borgen. Den tykse besetnings holdning var meget tvilsom idet en hel del ville slåss. Vår tropp var den første til å gå over og Vormestrand satte foten i land på Borgen som førstemann, og alt forløp også der rolig. Samtidig besatte vi med forsterket tropp fra Soon de sterke tyske luftvernbatterier ved Søndre

En sykkeldrevet generator ladet batteriene.

Alfred Gustafson på post.

Brevik, som nu bare var besatt med svake tyske styrker. Også det foreløp smertefritt. (Foregikk under ledelse gruppesjef Alf Lie, Soon).

Vi hadde hovedkvarter på Madeiras 4-5 døgn, så flyttet vi til Fylkesskolen i Vestby som de første dager var brukt til å motta fanger-

Alt har gått stille og pent, og vi har undgått alle stridigheter, når tyskerne bare har føiet seg. Det var en merkelig forandring plutselig å komme ut av skogen, og så var alt sammen snudd opp ned, og en enkelt av vore folk kunne plutselig fullt bevepnet kjøre lang landeveien midt imellem tyske styrker uten å bli rørt. Vi besatte første dag alle broer, offentlige bygninger etc. Tyskerne så ut som de mistet både munn og mæle. På luftvernbatteriet ved Brevik f.eks. spurte de hvor i allverden vi hadde hatt alle de modrne våpnene hende og troppsjef Ola Løes, Soon, sa ”Å like borti skauen her”.

Områdestaben har i den senere tid bestått av følgende:

(Knut)	Områdesjef		R. Fladmark, Hølen
(Lars)	Nestområdesjef		Hans Cristian Brevig, Brevik, Soon
(Truls)	(Pionersjef) Adjutant	Fenrik	Th. Drag, Soon
(Berger)	Sambandssjef	Løitn.	Jens Hvitsten, Vestby
(Ove)	Etterretningssjef	Vet. løitn.	Dyrlege Kjell Olsen, Vestby
(Anton)	Forsyningssjef		Thv. Thorsteinsen, Vestby
(Svend)	Transportsjef		Hans Jacob Moe, Vestby
	Sanitetsjef	San. løitn.	Dr. Martin Holthe, Hølen
(Ansgar)	Politisjef	Lensm.	Lersbryggen

Gruppesjef	Gr. 1	Gunnar Thorsnes. Brandstad	(Petter)
Nestgruppesjef	Gr 1	Jørgen Schou (sjåfør)	(Osvald)
Troppsjef	Tropp I	Mikkelsen, Lie, Vestby	(Rikard)
Troppsjef	Tropp II	Vestli, Vestli, Vestby	(Fredrik)
Troppsjef	Tropp III	Breivik, Nummestad, Hobøl	(Alf)
Troppsjef Politiet	Tropp I	Kjøbmann Svae. Garder	(Iver)
	Tropp II	Elektritetsverksbestyrer Heie, Soon	(Rolf)

Det har naturligvis vært mange spennende øieblikk, både for oss og vore koner, spesielt kan hende for Dorothy. Joan har ikke visst om annet enn at vi var i dekning, men hun var tett som en potte.

Løitn. Laurits Auten, Vestby var lenge med på organisasjonsarbeidet, men gikk senere over til avsnittet som pionersjef.

Sprengningen av tankene i Soon, f.eks. blev nøiagtig planlagt av oss, men selve sprengningen blev utført av trente folk fra Ski med assistanse av vore folk.

Skrevet av Reidar Fladmark til hans søstre Aslaug, Aase og Gudrun.
Originalmanuskriptet oppbevares på Hjemmefrontmuseet.

Personene er ikke kjent nå, men Follominne og/eller Hjemmefrontmuseet vil gjerne vite hvem de er.

Om hjemmefronthytta i Garder

Av Harald Kjølberg

Utover høsten 1944 ble det etter hvert klart at tyskerne var på vikende front i Krigen., mens deres innsats mot Milorg lå på et høyt nivå. Bl.a. var en tilsvarende hytte i Ski tatt og ledelsen arrestert.

Materialene til hytta ble kjørt opp under begravelsen til Henry C. Rudd – fra Svaes sag, for da mente man at alle garsokninger var i kirken og at ingen ville undres over at det foregikk noen transport den veien.

De faste beboerne var kaptein Fladmark fra Hølen, leder for Milorg i Vestby, og lensmannsbetjent Drag, etter krigen lensmann i Oppegård. Brød til mat ble bakt av fruene Ingeborg Trandem og Rakel Svae Rudd leverte melk. Hytta ble bygd i et meget tett ungskogområde og var nesten umulig å finne, og en gang som Sigurd Trandem skulle gå dit med matforsyninger, fulgte han ikke de kjente merkene for å finne fram, og gikk rundt i området og lette i langsommelig tid. Derav fikk hytta navnet Labberunta.

Iverstad eller Labarunten var turorienteringspost for noen år siden.

En dag som Drag satt og pusset våpen, noe de måtte gjøre, for tiden ble sikkert lang, var Lauritz Authen på vei til hytta, og da han var like i nærheten, var Drag uheldig da han skulle sette inn magasinet på en stengun, og hele skuddserien gikk av. Dermed gjorde Authen helomvending og skyndte seg hjem fordi han trodde at nå var de tatt av tyskerne.

Forbindelsen mellom de forskjellige gruppene i Milorg holdt ledelsen ved hjelp av ordonanser og de kom fra forskjellige kanter. Reidar Dufset gikk Vestbyveien, Arne Martinsen tok seg fram over Jeksrud, mens Johs. Støkken sykla om Kroer og tok seg inn fra Haug. Det var satt i gang tømmerhogst i området slik at det ikke skulle være så lett å følge spor i snøen.

En dag kom det en tropp tyskere fra Hobøl og gikk nedover Garderbakkene. Da ringe Ole Svae til Sigvart Rudd og ba ham underrette folkene der oppe om at nå kom tyskerne. Men de gikk bare opp til nedre Kjærstad, så snudde de. Trolig visste de ikke noe om hva som foregikk i Kjærstadskauen.

Natten til 8. mai 1945 var det etter sigende samlet omrking 200 mann oppe rundt hytta. Det var spent opp hengekøyer mellom trærne og de dro med seg torvhtter fra torvmosen for å ha noe å overnatte i.

Thv. Thorstensen som var leder for forsyningsnemnda skaffet melmerker og en baker som drev bakeri i Thorvaldsengården bakte brød.

Fladmarks hustru bodde i denne tiden delvis på Rustad (østre) og delvis på Hovum hos Johanne og Jens Wollebæk. Familien emigrerte etter krigen til Canada.

Det ble holdt skytetrening i torvgravene på mosen for at det ikke skulle høres over hele bygda. Etter krigen hang det ennå antennetråd i trærne rundt hytta. De tok jo imot særmeldinger fra London. Men de hadde nok ikke toveis radioforbindelse for da var de sikkert tatt av tyskernes lyttetjeneste.

Skogly feriekoloni

Et "dagliglivets kulturminne" som nær har gått i glemselen

Av Egil Wenger

"Vi gikk av toget på Greverud stasjon, vi barna fra Oslo som hadde fått plass på feriekolonien. Tre uker ute i skogen på Greverud, med natur og opplevelser i vente. Noe helt annet enn daglig opphold i bygatene og bakgårdene. Fra stasjonen gikk vi i samlet flokk, på rekke og rad ned mot Odlo, og tok av skogen innover til høyre..." Slik beskriver Synnøve Haraldsen (f. 1942) ankomsten til Skogly feriekoloni, første gang for henne i 1946. Hun var da kolonibarn på Greverud, på Skogly feriekoloni.

Maten ble inntatt ute når været tillot det.

Det var det Synnøve Haraldsen husket da hun tok kontakt med Oppegård Historielag med tanke på å finne fram til kjentfolk i området som kunne hjelpe henne å finne tilbake til det stedet der feriekolonien hadde vært. Hun hadde prøvd på egen hånd, men

Her sitter Synnøve omtrent på samme plassen som der det første bildet ble tatt.

her var antagelig for mye endret. Sammen med undertegnede prøvde vi en gang til uten å lyktes helt. Så var det dette med kjentfolk, da. På nytt en tur ut i terrenget (bebyggelsen), sammen med Bjørn Engebretsen. Lyslinja husket Synnøve, et hus på østsiden, med bratt nedstigning, skogskråning mot sør .... en nærmere titt på et kart fra 40-årene. Bjørn tar en liten avstikker inn mot et tun ved noen rekkehus... og vips, plutselig gjenkjenner vi terrenget ved koloniens utendørs spiseplass (se bildet).

Mor Martha Berg, to tanter, den unge Synnøve, Kirsten Kristiansen og kokke Anna Johansen.

Synnøve finner den avkuttede stammen på treet.

Fjellrabben i bakgrunnen er jo der fortsatt, selv om terrenget er fylt opp, kanskje en meter. Så er stedet funnet, der huset som rommet Skogly feriekoloni i 1940- og 50-årene, sikkert også før det – sto. På kartet vi har med oss, står bygningen avmerket som ”Hvite kors”.

Synnøve Haraldsen forteller igjen: ”Huset eides av Oslo Indremisjon – som nå er Oslo Bymisjon. Jeg var der hvert år fra 1946 og til 1959, da ble det nedlagt. Det var et stort brunt hus. I første etasje var det en stor spisesal med to langbord, og så var det en stor stue. Der fikk vi være på lørdag. Vi fikk da en liten eske med rosiner, en bolle og kakao, mens vi hørte på barnetimen eller eventyr. Så var det kjøkken og to små rom til mor Martha og kokka. I andre etasje var det en stor sovesal med plass til 22 jernsenger. Under hver seng var det var det en potte og plass til kofferten. Ute var det et stort langbord som vi brukte når vi spiste middag.Så var et en lang utedo med plass til seks barn om gangen, og et do til voksne. Ellers var det et lite hus med ett rom, og bryggerhus. Det kom en eldre mann fra indremisjonen en gang i uka for å hogge ved til bryggepanna, så barna kunne bade, og tøy kunne bli vasket. Han lå over i det lille huset en gang i blant.”

Synnøve Haraldsen var først kolonibarn i flere år. Da hun ble ”stor”, midt i 50-årene, gikk hun over fra å være kolonibarn til å bli «tante» på kolonien (se bilde), med

oppgaven å være sammen med barna, samtidig som hun passet på dem, gikk turer i nærområdet og lignende.

I skråningen nedenfor lå det et hus med en familie som hadde trillinger omtrent på Synnøves alder. Iblant kunne hun besøke dem. Trillingene var jenter – Solveig, Marit og Kari, og en eldre bror som het Per. Både Bjørn Engebretsen og andre kjentfolk oppvokst i Oppegård syd, husker familien Lie, som bodde øst for høyden der feriekolonien lå.

”Det var et stort tre like ved her, som en av guttene pleide å klatre i” sier Synnøve plutselig og der – bare 3–4 meter unna, finner vi en avskåret rot. Eller stamme, siden marknivået er fylt opp med en meter eller så. Gutten var den samme som hadde klatret opp i en mast i lyslinjen like ved, og blitt sittende fast.

Et trivelig møte, med en halvveis glemt historie fra våre egne dager ...

Jentegruppe på Skogly. Bilde fra 1959.

Italiaoksetunge ved den gamle skiftestallen på Ski stasjon, samt litt om andre planter på stasjonsområdet

Av Anders Often og Frida Mørch

På Ski jernbanestasjon vokser italiaoksetunge. Hvordan denne søreuropeiske planten er kommet dit (og knapt noen andre steder i Nord-Europa) er et mysterium. Det er også flere andre sjeldne arter på det store, gamle grusområdet vest for sporene.

Selv om den industrielle revolusjon ikke startet med James Watt (1736-1819) sin dobbeltvirkende dampmaskin er denne ene oppfinnelsen symbolet på starten av det moderne industrisamfunn. Man koblet dampmaskin til mekaniske svinghjul og moderne fabrikker ble et faktum – og ganske snart også et mekanisk fremkomstmiddel

Tett bestand av italiaoksetunge ved den gamle skiftestallen på Ski stasjon. Foto: Frida Mørch

i form av jernbane. Rundt 1814 konstruerte George Stephenson prototypen for hva som ble ettertidens lokomotiv. I 1825 ble den første jernbane åpnet mellom Stockton og Darlington i Nord-England. Tjueni år senere (1854) ble Norges første jernbane åpnet mellom Oslo og Eidsvoll. Vestre linje på Østfoldbanen (Oslo – Kornsjø) ble åpnet i 1879. Østre linje (Ski – Sarpsborg) ble åpnet i 1882. Ski stasjon ble dermed et viktig knutepunkt.

Siden den gang har det vært åpne grus- og sandfelter vest for hovedsporet. Slike områder samler frø. Innen Follo er denne flaten det beste stedet for det man kan kalle *jernbanebotaniske blindpassasjerer.* Nasjonalt sett er området trolig blant de tre-fire beste av sitt slag. Forekomsten av italiaoksetunge *Anchusa azurea* er mest spesiell, men det vokser flere andre uvanlige planter her.

Den ene av oss (Anders) kjører forbi Ski jernbanestasjon to ganger hver dag på vei med toget til og fra Oslo, og kaster da et blikk mot øst akkurat i det toget passerer vestsiden av skiftestallen. Enten det er vinter eller sommer får dette tankene vekk fra det hverdagslige og over til den uforklarlige planteforekomsten som finnes der. Nettopp det unike i at en italiensk, og vakker plante har slått rot her og ingen andre steder i Nord-Europa – og at ingen så langt har kunnet gi noe forklaring på dette – gjør at forekomsten er fin til tankeflukt. Kanskje har det vært en stasjonsarbeider på Ski med tapt italiensk kjærlighet, og som minne om dette plantet den vakre azurblå blomsten til sin ungdomsflamme. Eller kanskje kom frøene med ei jernbanevogn med italienske hagestatuer som ble losset om her, og så falt det ut noen frø som spirte og etter hvert slo rot i den varme bakken inntil skiftestallen. Eller kanskje er forklaringen helt annerledes og ganske hverdagslig.

Ski stasjon

Stasjonsbygningen ligger 128,9 m over havet og 24,3 km fra Oslo S. Ski stasjon ble åpnet i 1879 da Østfoldbanen (Smaalensbanen) sto ferdig. Her deler Østfoldbanen seg i Vestre linje som går langs kysten og Østre linje som går gjennom Indre Østfold. Ski er endestasjon for lokalpendelen Skøyen – Ski, og stasjon for regiontoget til Østfold, samt for hovedlinjen til utlandet. Med andre ord, utenom Oslo, et av Norges viktigste jernbaneknutepunkt, på nivå med Hamar, Trondheim og Drammen.

Når toget glir ut fra Ski stasjon på veg sørover mot Moss passerer det over et stort sporområde. Østre linje tar av mot Askim. På vestsiden, og mellom de to hovedsporene er det skiftespor og lagringsplass for ulike typer jernbanemateriell, togstaller og småhus. Det er store områder med grus, noen busker og små trær, hist og her flekker med høgvokst urtevegetasjon, blant annet mye lupin. Området ligger brakk. Det har vært en årelang diskusjon hvorvidt det kan brukes til noe mer produktivt enn løselig lagring av gamle jernbaneremedier.

Forekomsten av italiaoksetunge

Den spesielle planten ble oppdaget av botaniker Kåre A. Lye (UMB) i 1994. Herbarieetiketten lyder: ”Ski, 300 m sør for Ski jernbanestasjon. 07.07.1994, Kåre A. Lye, herb (O)”. I norsk standardflora fra samme år (Lid & Lid 1994) rakk planten så vidt å komme med: ”Innført prydplante frå Sør-Europa, Middelhavsområdet og Vest-Asia. Akershus, Ski, jernbaneskråning, kanskje bufast”. Det er samme tekst i 2005-utgaven av Lids flora. Arten er ikke med i ei fyldig planteliste for Ski kommune (Lye 1991; i Faarlund & Lie 1991). Denne ble da også publisert noen år før funnet av italiaoksetunge. Forekomsten er kort nevnt av Often & Bjureke (2004).

I blomstring er italiaoksetunge vakkert himmelblå. Hvis man en dag rundt 1. juni sitter på toget og kikker ut av østre vindu på vei sørover ut fra Ski stasjon kan man rykkes opp av ettermiddagsdøsen av en knallblå bakke som dukker opp. Italiaoksetunga vokser bare helt sør på jernbanetomta, mest rundt den gamle skiftestallen rett nord for jernbaneverkets nye administrasjonsbygning. Skiftestallen har møne i øst-vest-retning og fire store porter på nordsiden. Oksetunga vokser på sør, øst og vestsiden av skiftstallen (PM_{WG}0317,2108; 125 m o. h.). Forekomsten ble detaljkartlagt i juni 2008. Det var mange planter på vestsiden. Arten fantes her over 5 x 30 m. De vanligste følgeartene var kveke, vinterkarse og hundegras. Det var mye forvillet sølvarve og én busk forvillet blankmispel. På sørsiden av skiftestallen var det mange planter italiaoksetunge over et areal på 6 x 10 m. Det var også planter nær husveggen, på østsiden. Det vokste i tillegg 3 planter 20 m mot sør, inntil et lager.

Skiftestallen forfaller. Maurkolonier har slått seg til i veggene. De sprer frø, og én plante italiaoksetunge vokste faktisk i en sprekk én meter oppe på husveggen – vis a vis et vindu på sørveggen. Dette viser tre ting: Italiaoksetunge er svært tørkesterk. Planten spres med maur. Den vakre gamle skiftestallen lider av vanskjøtsel.

Litt mer om arten

Italiaoksetunge er som navnet sier viltvoksende i Italia. Den tilhører rubladfamilien og er i samme slekt som de norske artene krokhals *A. arvensis* og oksetunge *A. officinalis.* Denne siste har vakre, purpurfargede blomster, finnes hist og her på vei- og åkerkanter i Follo. Krokhals er et sjeldent åkerugras med små anonyme, lyseblå blomster og sterkt ruhåret blad og stilk. Italiaoksetunge har ikke like skinnende blålilla blomster som oksetunge. Blomstene er noe mer mattblå, men vakre nok, dog uten den metalliske glansen som kjennetegner oksetunge.

Italiaoksetunge har kraftig, litt knutete og lengdefuret rotstokk som går dypt ned i jorda, og som gjør at den er svært godt forankret, og også evner å hente vann dypt nede i jorda. Den er vanskelig å grave opp og for eksempel flytte inn i en hage.

Opprinnelse

Italiaoksetunge er nevnt i Norsk hagebruksleksikon fra 1960 (Thorsrud 1960). Den er også nevnt i det danske hageselskapets staudeleksikon (Langschwager 1991). Likevel må vi kunne si at den knapt hører med til standardutvalget av planter, verken i norske hager eller på norske planteskoler og planteutsalg. For eksempel har norske staudeprodusenter ei omfattende nettside (http://www.stauder.net/) der hundrevis av stauder tilbys. Italiaoksetunge forhandles kun av én planteskole i Norge. Planten er altså ikke standardvare, men fullt mulig å skaffe seg. Slik har det trolig vært ganske lenge da arten, som nevnt ovenfor, er med i Norge hagebruksleksikon fra 1960.

Johan Ruud, nå pensjonist, men som har jobbet ved Ski jernbanestasjon siden 1952, har aldri hørt at det skal være plantet noen eksotisk staude ved skiftestallen (pers. medd. til Frida Mørch 2008). Dette sannsynliggjør at planten er kommet inn tilfeldig som blindpassasjer med en eller annen transport sørfra.

Et annet argument som taler for en slik opprinnelse er at det finnes ett annet funn av italiaoksetunge i Norge, og dette var en plante som helt sikkert hadde spirt fra et frø som var kommet inn tilfeldig som "hitch-hiker". Arten ble i 2004 funnet på ei flisfylling på Tofte cellulosefabrikk. Etiketten for herbariebelegget (oppbevart på Botanisk museum, Oslo) lyder: Tofte, innafor Södras fabrikkområde, nordenden, på flisfylling. 21.09.2004, Tore Berg.

Mye av råstoffet til celluloseproduksjon hentes i dag fra tropiske strøk, eller som billig østeuropeisk tømmer. Sammen med bulkimporten av ubarket tømmer følger store mengder fremmede frø. De sitter klistret til stokkene eller finnes i bøsset i bunnen av tømmerbåtene (Often et al. 2006). Det at italiaoksetunge kan spres på denne måten viser at den har langlevde frø som klarer seg lenge i bulk. Det er derfor slett ikke utenkelig at frø på lignende vis kan ha fulgt med jernbanetransport sørfra – som nisse på lasset – og tilfeldigvis falt av ved omlossing eller stopp nettopp på Ski sta-

Den lille arten vårarve er en sjelden kystplante som trives på de tørre grus- og sandfeltene på Ski stasjon.

sjon. En innvending mot en slik forklaring er imidlertid hvorfor fins den bare på Ski og ikke på noen andre jernbanetomter, verken i Norge, Danmark eller Sverige?

Vel, tilfeldig frøspredning og etablering skjer hele tiden. Det er rom for det rare og usannsynlige i plantegeografien. Som et eksempel kan det nevnes at for noen år siden vokste det to arter på Loenga skiftestasjon i Oslo, begge nye for Norge og begge ganske sikkert kommet inn tilfeldig med godstransport (Often 1997). Et annet og lignende eksempel er funn av brokkurt på Galterud stasjon, litt sørvest for Kongsvinger (Thylén 2007c). Brokkurt er sørlig, knapt funnet nord for Moss. Den er ikke tidligere funnet i Hedmark fylke (Often et al. 1998).

Andre planter på stasjonsområdet

På de store grusområdene vest for hovedsporet vokser mange forskjellige tørkesterke planter. Sommeren 2008 ble det funnet 139 plantearter der (undersøkt 18.05.2008, 19.06.2008 og 13.08.2008). De fleste er vidt utbredte åkerugras, forvillede hageplanter, eller tørkesterke tørrbakke- og skogkantarter. Men foruten italiaoksetunge fant vi fem arter som knapt er funnet ellers i Ski eller Follo. Dette var:

Arabis suecica Svensk skrinneblom (PM_{WG}0312,2129). På vestsiden av hovedsporet, spredt på grus, vis-a-vis Ski Storsenter.

Cerastium semidecandrum Vårarve (PM_{WG}0314,2135). På vestsiden av hovedsporene, på grus på ett sted over ca 10 x 15 m.

Lamium album Daunesle (PM_{WG}0315,2128). I østvendt skråning på vestre del av sporområdet. Dominerende over 15 x 5 m.

Linaria repens Stripetorskemunn (PM_{WG}0313,2128). Store mengder på grusflatene på vestre del av sporområdet.

Potentilla intermedia Russemure (PM_{WG}0313,2130). Få eks på grus på vestre del av sporområdet.

Plantelivet på stasjonsområdet er altså særpreget i forhold til landskapet rundt. Jernbanen fungerer som en egen spredningskorridor. Svensk skrinneblom, stripetorskemunn og vårarve er ettårige, og godt tilpasset til å vokse på åpne og knastørre sandfelter. Plantene blomstrer, setter frø og visner før sommervarmen gir tilnærmet ørkenforhold ute på det tørre og varme sporområdet.

Diskusjon

I dag skal hver etat og hvert departement ta sin del av ansvaret for miljø og biologisk mangfold. Jernbaneverket har derfor nylig foretatt en kartlegging og vurdering av flora og fauna knyttet til spor og stasjoner (Thylén 2007a, b). Denne kartleggingen

viser at jernbanetomter kan fungere som refugier for gamle jordbruksugras, samtidig som jernbanen i noen grad har sin egen flora av spesialister som overlever på grus og sandfelter.

Av driftstekniske årsaker må stasjonsområdene holdes kortvokste. På de største og eldste jernbanetomtene som Ski, Oslo (Alna og Loenga), Hamar, Kongsvinger og Trondheim er det mange sidespor som til sammen gir et stort areal med grus- og sandmark. Et slikt område kan sees på som erstatningshabitat for markslag som var vanlige i det gamle jordbrukslandskapet. Beite, tun og usprøytede åkre var tidligere levested for kortlevde arter som i dag, med nye driftsformer, er blitt svært sjeldne (e.g. Høiland 1993). Noen av disse artene har funnet nye leveområder på det vi kunne kalle moderne skrotemark, som veikanter, urban brakkmark, havneområder – og gamle jernbaneområder.

På den annen side er det lett å finne innvendinger mot en ide om at urbane såbed er av det gode. I en globalisert verden regnes spredning av fremmede planter og dyr som et av de store miljøproblem – klart underordnet klimaendring, overbefolkning og arealødeleggelse selvfølgelig – men dog, likevel akutt nok, spesielt i tropiske og subtropiske strøk. Til og med i Norge må man kunne si at problemet med introduserte arter er økende, og det er lett å finne dramatiske eksempel (e.g. harlekinmarihåne, iberiaskogsnegl, vasspest, almesyke, kjempebjørnekjeks), men uten at dette hittil har skapt svært store problem.

Når det gjelder italiaoksetunge på Ski jernbanestasjon er dette også en temmelig fremmed fugl i norsk flora, men vi vil påstå at denne – sammen med de andre rare jernbaneplantene – er temmelig uskyldige, og knapt tenkelig som fremtidige pestplanter. Vi finner ikke noe negativt å si om den italienske sjeldenheten – og skjønnheten. Vårt eneste problem er forklaring på hvordan den havnet på Ski stasjon fortsatt mangler. Det er fullt mulig at den kom som tilfeldig blindpassasjer med en eller annen vare som ble losset om på Ski stasjon, men det er også mulig at den er plantet. Det er som nevnt ovenfor av og til omtalt i nordisk hagelitteratur, noe som tyder på at den fra tid til annen har vært i salg på hagesenter eller i staudegartnerier – noe vi dog aldri selv har sett. Kan noen av *Follominnes* lesere lede oss nærmere en løsning av dette lille botaniske problemet vil vi gjerne ha et hint.

Takk til Johan Ruud som har fortalt om historien til Ski jernbanestasjon og Bjørn Hillestad (driftsjef region øst) som tillot oss å undersøke sporområdene.

Litteratur:

Faarlund, T. & Lie, S.B. (red.). 1991. *Naturen i Ski og det sentrale Follo.* Formatic Fagbokforlag i samarbeid med Ski kommune, 288 s.

Høiland, K. 1993. Truete kulturbetingete planter i Norge. 1. Åkerugras. *NINA Utredning 47*: 1-44.

Langschwager, L. (red.) .1991. *Havens staudeleksikon.* Det danske Haveselskab, 420 s.

Lid, J. & Lid, D. T. 1994. *Norsk Flora. 6. utgåve ved Reidar Elven.* Det Norske Samlaget, Oslo, 1014 s.

Lid, J. & Lid, D. T. 2005. *Norsk Flora. 7. utgåve ved Reidar Elven (red.).* Det Norske Samlaget, Oslo, 1230 s.

Lye, K.A. 1991. *Plantelivet.* S. 33-92 i: T. Faarlund & S. B. Lye: Naturen i Ski og det sentrale Follo. Formatic Fagbokforlag i samarbeid med Ski kommune, 288 s.

Often, A. 1997. Skrotemark i Oslo med nye korgplanter: *Senecio inaequidens* DC. og *Solidago rugosa* Mill. *Blyttia* 55 (3): 141–144.

Often, A. 2008. Planter på Tynset stasjon. *Årbok for Nord-Østerdalen 2008*: 44–48.

Often, A. & Bjureke, K. 2004. Blomster i sporet. *Memento 6/2004*: 17.

Often, A., Haugan, R., Røren, V. & Pedersen, O. 1998. Karplantefloraen i Hedmark: sjekkliste, plantegeografiske elementer og foreløpige utbredelseskart for 488 taksa. *Fylkesmannen i Hedmark, Miljøvernavdelingen, rapport nr. 6/1998*: 1–261.

Often, A., Stabbetorp, O. & Økland, B. 2006. The role of imported pulpwood for the influx of exotic plants to Norway. *Norwegian Journal of Geography 60:* 295–302.

Thorsrud, A. 1960. Anchusa L., s. 30 i: O. Lund, A. Thorsrud & K.S. Kastberg (red.). *Norsk hagebruksleksikon. Bind 1.* Forlagt av A. Aschehoug & co. (W. Nygaard), Oslo, 515 s.

Thylén, A. 2007a. *Biologisk mangfold og jernbane – en kunnskapsoversikt.* Rapport Jernbaneverket, 39 s.

Thylén, A. 2007b. *Biologisk mangfold og jernbane – skøtselsforsøk og kartlegging langs jernebanen i sør-Norge.* Rapport Jernbaneverket, 36 s.

Thylén, A. 2007c. Første funn av brokkurt *Herniaria glabra* i Hedmark. *Blyttia 65(2)*: 140–143.

Gamle Vollebæk i Ås

En jorddelingsstudie

Av Johan Thunæs

Falsenstøtten i vestre ende av Norges Landbrukshøiskoles park forteller at på denne plett bodde Christian Magnus Falsen, da han i 1814 skrev sitt utkast til Norges Grunnlov. Stedet het Vollebæk. Falsen hadde da bodd i Ås i 6 år, men var på denne korte tid allerede blitt en stor eiendomsbesidder i bygden.

Eiendommen Vollebæk ble som bekjent innkjøpt i 1855 av staten for å legges sammen med naboeiendommen Aas (den tidligere prestegård) som året forut var innkjøpt til benyttelse for Den høiere Landbruksskole.

Høiskolen og de mange som i årenes løp er kommet i berørelse med den, har derfor interesse av å få vite noe mere om eiendommen Vollebæk enn det vi hittil har visst om husene som lå der hvor støtten står.

Når og hvorledes opstod Vollebæk som selvstendig eiendom

Gården Vollebæk hørte ikke til de gamle storgårder i bygden. Det var heller ingen gammel gård. Mens nabogårdene Ås, Sørås og Vold som omgir Vollebæk nevnes som betydelige eiendomme allerede i Røde Bok (Biskop Eysteins Jordebok) fra 1300-tallet, ser vi intet til Vollebæk. Ei heller i matrikklene av 1665 og 1723. Ikke desto mindre var Vollebæk på matrikuleringstiden i 1820-årene kommet sig op til bygdens neststørste gård med en matrikkelskyld på 3 skippund og 4 19/24 lispund tunge, svarende til noe over 50 skyldmark. Til sammenligning kan nevnes at Ås prestegård var på 2 skippund, Vold likeså og Sørås 1 ½ skippund.

Gården begynte som en ubetydelighet, i 30-årsalderen var den en herskapsgård, og nettopp i sitt 50. år blev alle de deler den hadde lagt under sig samlet til Stor-Vollebæk. Dette Stor-Vollebæk hadde adskillig økonomiske vanskeligheter, men det

I 2008 var det 200 år siden den nyutnevnte sorenskriver Christian Magnus Falsen kjøpte eiendommene som ble grunnlaget for Vollebekk. Eiendommenes omtumlede historie skrev professor Johan Thunæs i 1930.
I 2009 er det 150 år siden de første studentene begynte ved Den høiere Landbrugsskole på Vollebekk i Aas. Landbruksskolen ble til Norges Landbrukshøgskole og fra 2005 til Universitetet for miljø- og biovitenskap.

holdt dog sammen til 1835. Så begynner utstykningen, idet den vestre spiss, ca 1/13 av hele eiendommen, frasælges. Ved å skifte eier holdt gården sig nu godt i 15 år, men en ny eier bragte den til fall i løpet av 3 år, og i 1853 – i sitt 83. år – falt den i stykker i 5 særskilt skyldsatte deler. De 4 deler blev dog holdt sammen som en bruksenhet under navnet Vollebæk, uaktet de retslig hadde sine særskilte bruksnavn inntil 1861, da de ble sammenføiet og innlemmet i skolegården samtidig som bygningene blev flyttet og tomtene jevnet med jorden.

Jeg skal nu trekke frem visse data og akter av gårdens jordbrugshistorie gjennom disse perioder.

I midten av 1700-tallet finner vi på bakken i nærheten av det senere Vollebæktun husene til *en husmannsplass som heter Wollebech*. Plassen ligger under gårdene Vold, hvor den utgjør det nordøstre hjørne av dette eiendomskompleks – det gamle matrikkelnummer 31, Wold.

Det er denne plass som i 1770 går over til den selvstendige eiendom Vollebæk, - først under sitt gamle navn Wollebech. Senere omformet til Wollebæk (Wollebek), for endelig ved matrikuleringen i 1820-årene å få fastsatt skriveformen Vollebæk, som det offiselt heter den dag idag.

Det er således *gårdene Vold* som er modergård – hovedbøle – til det oprindelige og egentlige Vollebæk, der vel ikke utgjorde mer enn 1/32 av det senere Stor-Vollebæk. Men disse gårde er for en større del også medvirkende ved eiendommens utvidelse. Det blir derfor nødvendig å gi en orientering om disse eindommes grenser og inndeling.

Christian Magnus Falsen (Foto: Najonalbiblioteket: Billedsamlingen).

Det gamle matrikkelnr. 31, Wold, var en betydelig eiendom på 2 skippund tunge. Dens grenser mot nord svarer temmelig nøie til Mosseveien fra nordøstre hjørne av Linnestadjordet til Korsegården, og videre efter hovedveien til Høiskolens park og efter den nedlagte hovedvei på nordsiden av Falsenstøtten til ca 30 m forbi denne, hvor den støter til Prestegården. Denne veistrekning benevnes i dokumentene fra den tid for Kongeveien. Fra dette

punkt går Wolds østgrense i så nær rett linje syd-sydvestover, først ca 150 m som grense mot øst til prestegården ned til bekken, og siden som grense mot Sørås, hvor den faller sammen med den grense vi har ved nordøstre hjørne av den nåværende Voldgårdens skog, og hvorfra grensen går sydover som nu.

1 1661 finner vi på Vold kun 1 oppsitter og eier, nemlig «Anders på Wold». I 1721 er gården delt i 2 like store deler, Nordre Wold og Søndre Wold. Det er kun nordre del som deltar i dannelsen av Vollebæk, men det er av betydning for å kunne følge den videre utvikling å ha så vidt mulig rede på grensen mellom de to Vold-gårde.

Sannsynligvis har også disse bruk som tidens skikk var lagt i noen grad i teigdeling, men på et meget tidlig stadium er de skiftet ut, og vi får da den gamle grense som praktisk talt er gjeldende idag. Den utgår ved Mosseveien ved eiendommen Nygård og østover efter den gamle gårdsvei (visstnok gammel bygdevei) og gjennem tunet på Vestre Vold til sydøstre hjørne av Høiskolens eiendom på Vollshøgda. Herfra østover efter den nuværende grense til de støter sammen med Sørås daværende havnehage som ovenfor nævnt.

I 1770 deles Nordre Wold i 2 like store deler, altså hver på 10 lispund, og husmannen på Wollebech, der skriver sig Hans Hansen Wollebech, er kommet i besittelse av det ene bruk, det annet eies av Anders Jørgensen.

Husmandsplassen Wollebeck tilhører disse to bruk i fellesskap, Men straks de to eiere i 1770 får sine skjøter utstedt, blir plassen frasolgt. Den lå så altfor langt unda for å kunne drives sammen med brukene, hvis tun fremdeles lå i det gamle tun oppe på Vold.

Skjøtet, som forteller om dengang da Vollebæk blev til, er karakteristisk for den tid, da et sådant dokument – som gårdens viktigste papir – skulde opsettes i så høitidelige former som mulig. Skjøtet inneholder dessuten så smukke tanker at man i våre dage kan ha godt av å se det på trykk. Jeg skal derfor her gjengi det ordlydende:

> ”Vii Underskrevne Kiendes og hermed Vitterlig Giør, at have af Frie Villie og velberaad Hue samt med vores Kiære Hustruers vidende og Samtykke Solgt og afhændet liigesom Vi herved aldeles Sælger og afhænder, nemlig Jeg Anders Jørgensen, og jeg Hans Hansen Wollebech Eie under vores ejgende halve Gaard *Wold* i Aas Hoved Sogn tilhørende Plas *Wollebech* kaldet, til unge Karl *Jørgen Christiansen*, som os derfor, efter accordt og Foreening adnøgelig haver betalt den summa 240 rdr[1] – skriver Toe Hundrede og Førgetiuge Rixdr Courant; Thi skal bemeldte Plads eller Iord Støkke, Wollebech kaldet, efter opgaaet Deele Strækning, tagende sin Begyndelse fra det søndre Vinterleed

[1] *1 riksdaler (courant daler) = kr 3.20.*

Hoved imællem Wollebech Løkken og Gaarden Wolds Fæe Havn, i een lige Strækning østefter til Soeraas Heste Hauge Jørnet derfra i en Norderlig linie lige til Kongeveien, paa Østre Siide af Wollebechs Huuse, følgende derefter Kongeveien vestefter lige til een steen mærket med +, hvorfra Sødøst langs Giæres Gaarden til een Gran mærket ligesaa med + staaende i Wollebechs Fæe-Havnen og fra dette sted liige østefter langs Fæe Havn Giærdes Gaarden til ovenmelte Vinter leed Hoved hvor Strækningen begyndte /: herefter følge og tilhørre bemeldte Kiøber Jørgen Christiansen tilkommende Huustru og Arvinger til Evindelig Odel og Eyendom, Giørende sig deraf saa nyttig og tienlig og gavnlig som bæst viides og lovmedholdig skee kand, frie for alle og enhværs til og paathale i alle maader, hvorfore Vi i følge Loven forbliver Hands trygge og fæste Hiemmelsmand. Dette til bekræftelse under vores hænder og Signetter i overværelse af undertegnede Vitterligheds Vidner.

Datum Wold den 24de Februari 1770
Hans Hansen (L.S.) Anders Jørgensen (L.S.)
Til Vitterlighed efter begiær
O. Grefsen Michael Helgesen."

Skjøtet er tinglyst under sommertinget for Aas og Næsodden prestegjelder på "Ting Gaarden Torderud i Aas Hoved Sogn 19de Julij 1770".

Husene på plassen tilhørte husmannen og gikk således ikke med i salget av jorden, men 2 maaneder efter overdrar Hans Hansen husene til den nye jordeier for 180 riksdaler, og dermed er hans befatning med Wollebech forbi ja endog navnet har han kastet av sig, ti i dette overdragelsesdokument skriver han sig Hans Hansen *Wold*.

Vi får herigjennom rede på hvordan husene på en av bygdens almindelige husmannsplasser så ut dengang.

Bebyggelsen var: 1 stuebygning med stue, kammer og kjøkken samt 2 innredede soveværelser. 1 låve med 2 boder, 1 stall- og fjøsbygning med svin- og hønsehus.

Man vil legge merke til at matrikkelskylden ikke er referert i skjøtet på Wollebech. Nei, her har man sikkert vært litt for tidlig ute. Ialfall på tinglesningen. Systemet skylddelingsforretninger var imidlertid da ganske nytt, nemlig innført ved *forordningen av 18. desember 1764* med den begrundelse "at Kongen gjerne saa, at Landgodset i Norge ved forefaldende leiligheder adskilles udi mindre og flere Dele, hvorved baade Landet bedre kan dyrkes og indbyggernes antal formeres - - -". Og det heter videre i forordningen: Og må intet skjøte på et frasolgt stykke leses til tinge, forinnnen det ved rettens middel på forskreven måte er skyldsatt. Derhos skulde forretnngen approberes av amtmannen.

Nevnte forordning gir også regler for hvordan den slags forretninger skal utføres, idet det heter: Når noen jordebokseier efterdags fra sin gård vil avhende noen plass eller del, som efter matrikklerne under gården ligger og henhører, skal først av vedkommende sorenskriver og menn mot lovlig betaling ved en lovformelig forretning beskrives en sådan plass eller dets strekning, grenser og herlighet, og derhos fastsettes, hvor meget hovedgården i sin skyld ved sådan abalienation bør utgå, og det fraskilte stykke igjen pålegges, hvorefter såvel kjøper som selger til kongelige skatter og andre av jordgodset gående avgifter, hver for sin ansatte del, blir ansvarlig.

Eiendomsdeling gjennem frasalg av parseller hørte til sjeldenhetene dengang. Den som vilde ha sig jord i det små, valgte gjerne leieformen og sedvanligst efter reglerne for husmannsfeste. Derved slapp han å legge andre kontanter i bruket enn hvad det kostet å opføre husene, men da trevirket som regel blev levert gratis fra jorddrottens skog, kom han også billig fra det.

I perioden 1723 til 1825 er utstykningen ikke sterkere i Ås enn at der faller gjennemsnittlig kun en nydeling annethvert år. Skylddelingsforretningen på plassen Wollebech hører således til de første av denslags forretninger i bygden og landet i det hele tatt. Det har derfor sin interesse å se en prøve på hvordan man praktiserte forordninger om skylddeling:

> ”Anno 1770 Den 16. November, blev Rætten Sadt paa Pladsen *Wollebech* under Gaarden *Wold* i Aas Hoved Sogn, for samme, som frasolgt bemeldte Gaards Nordre Part, Lovligen at Taxere. Nerværende efterskrevne Eedsvorne Laugrettemænd: Hans Linnestad, Ole Børsum nordre, Hans Nordre Børsum, Ole Haug, Ellef Haug og Ole Søndre Børsum.
>
> Hvorda Eieren, Jørgen Christiansen, fremlagde Sit paa Ejendommen erholdte Skiøde af Anders Jørgensen og Hans Hansen, som tilhører selve halve Delen i gaarden Wold. Dateret 24 febr: 1770. Den Jord, som inden den i det producerede Skiøde anførte Strækning og Skielne-Deele er beliggende, blev derpaa taget udi nøjagtig Begranskning, og befandt Mand at Same bestaaer for det meeste ikkund af Myhr og med Steen i Overflødighed Besadt Bakke-Jord, som derfor vil udfordre meegen Bekostning at bringe til Frugtbarhed; halve gaarden Wolds uden for dette Støkke Mark tilhørende Ejendele blev og derefter med fliid overveget og beseet. Og da dette var skeed, samt efter vedbørlig Overlæg, skønnede Laugrettet, at dette fra Gaarden Wolds Nordre Part avhændede Støkke Jord, *Wollebech* kaldet, i forhold mod Gaarde Partens fulde skyld Et Skµ Tunge, kunde ansættes for 2 Lµ, siiger To Lisµ deraf, til Skatte og Udgifters Betahling, følgelig den 1/10 Part af alle denne Halve Gaards paa skyldens *hæftende Onera*.”

Den stiplede veien østover fra Gl. Vollebæk er vår tids Drøbakvei. Dysterhjørnet – lengst øst på kartet – beskrives i artikkelen som Ås folkeskoles flaggstang – det vil vel si flaggstangen på Åsgård.

Som man ser har man ikke gitt sig av med noen beskrivelse av grensene, men nøiet sig med at henvise til beskrivelsen i skjøtet, som man vel har funnet tilfredsstillende, Da dette er et tinglyst dokument, kan fremgangsmåten – tross påbudet – la sig forsvare.

I 1782 går Wollebæk over til ny eier – Sven Eriksen – for 340 riksdlr. (kr 1088). Gården har altså ikke forbedret sig i selvstendighetstiden eftersom Jørgen Christiansen måtte selge den for ¾ av hvad han gav for plassen.

8 år efter – ved skjøte av 11. september 1790 – blev *kanselliråd, sorenskriver Horn,* eier av gården. Han betaler den med 1 200 rdl. (kr 3 840). Den forrige eier har altså nedlagt et betydelig arbeide på gården, Først og fremst måtte der bygges hus, men det er lite sannsynlig at han har bygget mere enn hvad han som almindelig gårdbruker hadde behov for. Den herskapelige bebyggelse med en hovedbygning på 15 værelser må være utført ved sorenskriver Horn.

Så hører vi ikke mer til Vollebæk før under jordtakstforretningen 26. september 1803 til fastsettelse av den ved forordningen av 1. oktober 1802 bestemte avgift av faste eiendommer. Her møtte sorenskriveren ved sin fullmektig, som opgav utseden til 4 tønner korn samt at gårdparten føder 1 hest og 2 stykker "Fæekreature, men iøvrigt gives ingen Herligheder." Brukets akerareal var således 4 tønner land eller omkring 16 mål. Det blev satt i verdiklasse med de øvrige gårdparter under Wold, nemlig 1000 riksdaler pr. Skippund tunge, hvorefter der faller på Vollebæk 100 rdl. (kr 320).

Jordtaksten av 1802 var stort sett et takseringssystem som faller sammen med foreliggende forslag til ny matrikulering som var oppe til behandling i Stortinget i 1923, men blev utsatt. Dog kunde verdien ikke settes høiere enn 1 200 rdl pr. Skipp. Tunge når den lå utenfor kjøpstadssonen (2 mil). Vollebæk står således i de høiere klasser, men når allikevel ikke op i skatteklasse, idet bruk under 150 rdl. ikke kunde pålegges denne ekstraskatt.

Vollebæks utvidelse mot øst

Nabogården Sørås tillegges Vollebæk.

Ved makeskiftebrev av 7. februar 1801 blev *sorenskriver Horn* også eier av nabogården Sørås, og herved legges den første spire til Vollebæks utvidelse.

Professor O. Rygh sier i sin bok "Norske Gårdnavne" under Sørås: Sudrass er åpenbart det gamle navn på Vollebæk eller den største del av denne gård.

Det forholder sig altså ikke slik. Disse eiendommer fikk først noe med hinannen å bestille da de fikk den samme eier (1801) og efterhånden blev en bruksenhet med Vollebæk som hovedsete. Men selv da vedblev Sørås, judisielt og offisielt, å bestå som eget bruk helt til matrikkkkelkommisjonen i 1820-årene lot det gå inn i det nye

Stor-Vollebæk. Dermed forsvant gårdsnavnet Sørås – i de senere år skrevet Søraas – og vel også bebyggelsen, efter å ha bestått fra så langt tilbake som våre optegnelser rekker, d.v.s. 5-600 år. Det lille Vollebæk, der såvidt hadde nådd de 50 år som selvstendig eiendom og ikke var større enn 1/15 del av Sørås, hadde lagt det under sig. Men sådan går det ofte, sier historien.

Sørås hørte til bygdens største eiendommer. Den nevnes allerede i Røde Bok som en gård på 3 markabol, og ved matrikuleringen i 1665 blev den satt til 1 ½ skippund tunge. Vi kan også følge dens grenser; Den gikk *vestover* til gården Vold, hvor den søndre del av grensen ennu er gjeldende. Det er grensen mot Vold-gårdenes skog nordover til garhjørnet under bakken sydvest for Søråshaugen. Herfra som tidligere nevnt nordnordvestover (d.e. Omtrent i retning på Falsenstøtten) ca 270 m til bekken (Vollebekken). Den siste del av grensen blir altså grensen mot Vollebæk. Denne bekk danner Sørås nordgrense (mot prestegården) et godt stykke østover, og vi kan følge dens leie den dag idag, ennskjønt den nu er omlagt og delvis overdekket. Den har sitt utspring fra sumpene østenfor Bjerkehagen, svinger nordover (Gjennem nuværende hovedvei) og optar her tilløp fra Kajaskogen, og idet den går vestover svinger den atter gjennem veien og gjennem en sump, som nu er blitt til Skogsdammen. Herfra har vi bekken som nu. Den går nedenfor Høiskolens Meieri atter over til nordsiden av veien og nedover efter den daværende senkning, gjennem dalen syd for Sverdrupstøtten og videre gjennem Kroerengen (nu parken), og ennu en gang gjennem veien og videre som nu hvor den når Vollebæk grense, ca 80 m lenger nede. Nordgrensens østre del er et temmelig rett gjerde fra sumpene østover (10-30 m søndenfor veien) til Dysterhjørnet (nu Ås Folkeskoles flaggstang). På *østsiden* grenser eiendommen til Dyster og Burum (plass-skogen) og mot syd til Tomter.

I manntallslisten av 1657 finner vi 2 opsittere på Sørås, nemlig Ingelbret Sør-Aas og Ingebret Svensen S;Aas. Den første er eier av 1 hest, 4 kuer, 2 svin og 6 sauer.

I Landkommissionens Jordebog av 1661 heter det at gården ligger øde, men blev høstet av "*Schollemesteren i Christiania*" som har bygselsinntekten. Er visstnok også eier.

1664-66 sees også gården å ligge øde, men besittes da av en husmann.

1716 er "Christiania Rector" eier av gården med de 2 opsittere Morten og Størkal som bygslere.

I matrikkelutkastet av 1723 er gården fremdeles tillagt Christiania Rector (som benificiarius). De 2 oppsittere, hvis bruk er like store, sår tilsammen 1 tønne blandkorn, 18 tdr. Havre. Høiavlingen er 36 less. De holder 4 hester ("med Kiøbefohr"), 14 kreaturer og 10 sauer.

I 1760-årene eies gården av *cansiliråd og rektor J. P. Hersleb* og *rektor Niels Treschow*. Gården drives fremdeles som 2 bruk inntil den ene av de bygslende, *kor-*

poral Hans Olsen, i 1800 blir eier av hele Sørås (for 1400 rdl.). Men allerede året etter overdras *sorenskriver Horn* eiendommen (for samme sum) ved forannevnte mageskiftebrev.

Under jordtaksten 1802 opgis gårdens utsed til 12 tønner korn, - - - dens besetning til 3 hester, 10 à 11 stykker storfe og likeså mang sauer. Den har skog kun til brenne og materialer til husbehov. Av avlingen kan intet selges, men i gårdens nuværende tilstand må eierne tvertimot til sine tider kjøpe endel av både høi og korn. Til gården er det ellers ingen herligheter. Den ansattes til 1000 rdl. Pr skipp. Tunge.

Gårdens kornareal kan således settes til omkring 50 dekar. Legges hertil det areal som forutsettes å ligge "til hvile" (--- trede), sedvanlig ¼ til 1/3, vil det dyrkede areal bli mellem 60 og 70 dekar.

Takstforretningen avviser ikke akervekster som hvete, rug, erter som dengang – men ubetydelig – ble dyrket i Follo. Ei heller potetdyrkning som ved disse tider hadde fått innpass i bygdene her omkring. I en øknomisk beskrivelse av 1799 for Ås heter det endog at "Kartofler saaer de i Mængde". Potetdyrkningen var dog ikke kommet lengre enn til kjøkkenhagen, og det blir derfor kun mængde i forhold til "andre Haveurter".

Det dyrkede areal økes således ikke synderlig ved disse vekster.

I 1723 var åkerarealet større. Dette skyldes at det dyrkede areal for en stor del lå i "reiter" (spredte småakre). Vi har ennu rester av reitene på gårdens sydvestre del, som nu ligger under Høiskolen under navnet Vollebækhagen. Nu efter avskogningen kommer de tydelig frem. Ved 1800-tallet er reitene for det vesentligste gått ut av jordbrukets akerareal. De etterhvert innførte forbedrede redskaper til behandling av akerjord måtte ha større og mere velformede akerstykker.

Søråsgårdens skog oppgis i 1723 til kun å gi det fornødne til "Gjærdesfang og Brændeved". I 1802 gav den, foruten til brenne, også materialer til husbehov. Det vil si også til husenes vedlikehold. Hvorvidt denne forbedring skyldes utskiftningen av sameieskogene med Moer og Burum skal være usagt. Denne sameieskog bestod av Høiskolens nuværende Sørásskog. Søndre Sørås skog og Nordre Moer skog – til sammen ca 350 dekar.

De 2 opsiddere på Sørås har ikke funnet sig tilrette med den måte hvorpå sameieskogen blev utnyttet, og så tok de i 1760 uten videre (på egen hånd) og la inntil gården et så stort stykke av skogen som de anså passende ved å sette et gjerde fra plassen Høibråten tvers gjennom skogen østover til yttergrensen (mot Dyster-Moer). Dette maktgrep førte til prosess. Et i Riksarkivet beroende konduktørkart forteller om den. Det endte med at Søråsoppsitterne fikk beholde det de hadde tatt " - - - men saa skal de være udelukket fra det videre sameie, som bliver at dele mellem Moer og Burum - -". På den måte blev den større del av Høiskolens nuværende Sørásskog lagt

inn til gården. Jeg tror nok at denne andel vilde blitt større om de hadde gått frem ad ordinær vei.

Det var ikke bare opgjør med Søråsoppsitterne prosessen gjaldt. Oppsitterne på Tomter og Burum, som da eide nuværende Søndre Sørås østre del, hadde også et oppgjør. De drev formelig "kappflytning" av grensegjerdene mellem sine slåttenge der.

Sørås hadde *4 husmannnsplasser:* Bråten, Stensbråten, Søråshytten og Høibråten. De 2 første blev nedlagt for over 100 år siden, mens Søråshytten og Høibråten var i bruk da staten i 1855 kjøpte Nordre Sørås. Disse to plasser var tilsammen 60 dekar.

Deler av nabogården Burum tillegges Sørås.
I 1805 kjøper sorenskriver Horn det meste av nabogården Burum som lå inntil Sørås på forskjellige kanter, enskjønt han ikke selv drev sine eiendommer i Ås, men hadde for flere år siden tatt ophold i Drøbak. Den 25. mars 1808 blev Horn meddelt avskjed, og *Christian Magnus Falsen* utnevnt til hans eftermann. Et par måneder efter selger Horn disse sine eiendommer til Falsen som samtidig tar bopel på Vollebek. Skjøtet er er utstedt 16. mai 1808 og eiendommene er betalt slik:

Pladsen Wollebæk av skyld 2 lisp. tunge	5 500 riksdaler
Dragonkvarteret Søraas skyld 1 ½ skip tunge	2 500 riksdaler
Gaarden Burum skyld – 1 ½ skip. Tunge	6 500 riksdaler
Tilsammen	14 500 riksdaler

Det følgende år selger Falsen det han hadde kjøpt av Burum med undtagelse av nordøstre del, plassen *Burumhytten* (fig 7 på kartet) med en del på nordsiden liggende skog (fig 8). Ordningen er tydeligvis foretatt for å øke skogarealet samtidig som eiendommen blir bedre arrondert. Denne andel av Burum er skyldlagt for ¼ skipp tunge = 1/6 av hele Burum.

Deler av nabogården Tomter tillegges Sørås.
Samtidig som Falsen selger det meste av Burum (1809), kjøper han halvdelen av den tilliggende eindom Tomter. Halvdelen av denne del selger han i 1813 til eieren av Burum. Den del Falsen holder igjen, utgjør plassen *Fleskebakke* (fig. 9) med endel skog (fig 10), skyldlagt for 5/16 skippund *salt.* Altså et stykke av omtrent samme verdi som ovennevnte del av Burum. Ved dette tillegg blir nu Søråskomplekset velordnet.

*

I februar 1813 lar Falsen avholde en takstforretning over sine eiendommer. Vi er da i riksbankdalerens tid, og takstsummenes størrelse gir oss et innblikk i denne myntenhets navneverdi. (Riksbankdalerens sølvverdi var 2 kr.) Verdien er fastsatt således:

Wollebæk	1/8 skipp tunge,	61 700 riksbdlr, hvorav jordveien	30 000 rbdlr
Sørås	1 ½ skipp tunge	56 700 riksbdlr, hvorav jordveien	40 000 rbdlr
Part av Burum	¼ skipp tunge	17 000 riksbdlr, hvorav jordveien	6 000 rbdlr
Part av Tomter	5/16 skipp salt	12 000 riksbdlr, hvorav jordveien	9 000 rbdlr

Tilsm. 148 000 riksbankdaler.

Mot første prioritet opnår Falsen et lån på 8 000 riksbankdaler sølvverdi av Det Norske Universitet.

Utvidelsen mot vest

Bruket Nordre Vold tilknyttes eiendomskomplekset Vollebæk.

De 2 bruk, hvorfra parsellen Wollebech blev utskilt i 1770, legges i 1788 atter sammen under en eier med matrikkelskyld 18 lisp tunge. I 1811 får rittmester Carl Valentin Falsen skjøte på eiendommen, men selger den allerede samme år til sin bror sorenskriveren, Tinglysningen av skjøtet sees dog å være utsatt til 1814, omtrent samtidig med at sorenskriveren selger sine eiendommer i Ås og forlater Follo.

Daværende Nordre Vold var en betydelig eiendom på noe over 400 dekar aker og eng, men praktisk talt uten skog og havn. Som tidligere nevnt nådde den på østre kant til Vollebæk og Sørås grenser, og strakte seg vestover helt til Linnestadjordet ved Mosseveien. Husene lå fremdeles i det gamle tun oppe på Vold, altså i utkanten av eiendommen og var meget skrøpelige.

Det er mest sannsynlig at Falsen ikke har drevet dette bruk sammen med Vollebæk, men holdt det bortleiet. At han i 1813 ikke fører det opp blandt sine eiendommer, da han søker lån av Universitetet, kan forklares ved at skjøtet ikke var i orden. At han dog betrakter sig som eier, fremgår av at han på den under 12. august 1811 utsendte innbydelse om bidrag til Universitetet har vedtatt årlig å levere bidrag (2 ½ tønne bygg) også for Vollebæk og Vold, (For Sørås med deler av Burum og Tomter var tegnet et tilsvarende bidrag.)

Falsens sterke virksomhetstrang kom også jordbruket til gode på forskjellig vis. Særlig tok han ivrig del i de offentlige foranstaltninger til jorddyrkningens fremme. Således var han formann i Follo distriktselskap fra dets oprettelse i 1811 inntil han forlot Follo. Her hadde han den fornøielse ved distriktskommisjonens første utdeling av jorddrykningspremier (1812) å kunne tildele sin husmann på Stensbråten en førstepremie, 25 riksdaler (80 kr) ”- - for at have med egne Hænder opryddet og

dyrket 1 1/5 maal og gjort samme tjenlig til Agerland"[2] (Plassen Stensbraaten lå i Bjørkehagen der hvor Høiskolens studentsamfund nu skal opføre sin nye bygning)

Alt som kunne bidra til jordens dyrkning og til bedring av jordbrukernes økonomiske kår og sociale stilling var han opmerksom på og reklamerte for. At vitenskapens fremgang også vil være medvirkende årsak hertil, har han overbevist bønderne i Ås om. Den tegning av kornbidrag til Universitetet i 1811, som han personlig ledet, slo godt an. I denne krets (den vestre del av Ås hovedsogn) blev der tegnet 64 tønner, mens herredet forøvrig tegnet 48 tønner.

Det fulgte dog ikke så stor velsignelse med disse bidrag. Årene fremover var vanskelige, og interessen tapte seg da man blev kjent med at i de fleste andre bygder var bidragene få og små. Innbetalingen falt uregelmessig, og ut i 1820-årene gikk en stor del av gårdbrukerne i Ås til process for å bli kvitt avgiften, med den begrunnelse at de hadde stått i den formening at bidragene kun var gitt som bidrag en gang for alle. Og de vant såvel ved under- som overrett. (ved stortingsbeslutning 1842 bortfalt kornbidragene i sin helhet fra 1. januar 1843.)

Det er grunn til å tro at Falsen også som praktisk jordbruker har vist veien. Det fremgår bl.a. av en uttalelse i en økonomisk beskrivelse av 1823 over dele av Ås herred, hvor det heter: "I Aas Sogn har man fortrinlig den forrige sorenskriver, nu Generalprocureur Falsen og Gaardmand Erik Norderaas at takke for en Bruksmethode og et Exempel, som have havt den bedste Indflydelse paa Jorddriften i Alminnelighed," Og Falsen har sikkert sin store andel i at eiendommen Vollebæk med tilhørende deler, av matrikkelkommisjonen i 1819 kan karakteriseres som en eiendom hvor det er nedlagt et stort arbeid på jordens forbedring.

Eiendelene samles til et Stor-Vollebæk

I og med at Falsen i 1811 innkjøpte Vollebæks hovedbøle – Nordre Vold – og de 5 særskilt skyldsatte deler kom på samme hånd, er i grunnen Stor-Vollebæk dannet. Men det er som tidligere nevnt, mest sannsynlig at Nordre Vold ikke blev drevet sammen med de øvrige eiendeler. Og bruket fikk han jo først tilskjøtet i 1814.

Det var først fra 1814 under den nye eier, *Thomas Bukier*, at de 5 deler blev drevet under ett. Det blev da bygdens nest største skyldlagte bruksenhet og av et areal på 1430 dekar som strakte sig fra Linnestadjordet og Mosseveien østover til Dyster grense (nu jernbanestasjonen).

Under denne eier foregikk nymatrikuleringen ifølge loven av 17. august 1818. Vollebæk blev befaret av distriktskommisjonen 22. juni 1819. Under dette møte forlanger eieren at gårdens forskjellige deler skal innføres under fellesnavnet *Wollebek*

[2] *Det østlandske gamle jordmaal a 3136 kvadratalen (56 ruter a 7 x 8 alen) = 1235 m².*

og matrikuleres under ett.

Thomas Bukier må ha fortsatt Falsens gode gjerning i de første 5 år han drev gården, idet kommisjonen gir den karakteristikk av eiendommen, at den er "vel brukt" og det er anvendt "ualminnelige Bekostninger på Jordens Forbedring". Kommisjonens flertall gir derfor eiendommen et så høit proporsjonstall som 40. Mindretallet mener derimot at man ved matrikuleringen ikke kan tillegge sådanne "ualminnelige Bekostninger" full vekt, jfr. Lovens § 28 og proporsjonstallet kan ikke settes høiere enn 44.

Eiendelene blev matrikulert under ett, men rettslig vedblev de å bestå som særskilte skyldsatte deler helt til utgangen av 1836, da en ny matrikkel – dalerskylden – blev innført. Eiendomskomplekset fikk sig da tildelt eget matrikkelnummer – 127 – med navnet Vollebæk som gårdsnavn og som bruksnavn. Det siste fikk løpenummer 86.

Men Stor-Vollebæk fikk ikke opleve denne akt. Eieren "slo for stort på" og i løpet av noen få år var eiendommen pantsatt for minst 4 ganger sin verdi. Eieren bosatte sig i Aker, hvor han i 1827 blev stortingsmann, og eiendommen fikk praktisk talt skjøtte sig selv. I 1823 gikk gården til tvangsauksjon og resultatet blev at *Universitetet måtte overta eiendommen*. Salget omfattet dog ikke det daværende Nordre Vold, men de 4 østre dele, som Falsen stillet som garanti, da han i 1813 fikk tillåns de 8 000 riksbankdaler av Universitetet.

Vollebæk i sin største vanmaktsperiode

Ved statens innkjøp av eiendommen i 1855 var det forutsetningen at husene skulde settes i stand, men kun for å "indspare endeel Byggen fra Nyt af" til skolen. En avholdt takst gikk ut på at hovedbygningen vil kunne settes i god og brukbar stand for 4000 kroner. Men man kom senere til andre resultater og i 1861 blev bygningene nedrevet. "Hvilket – forsåvidt angår den i historisk Henseende merkelige Hovedbygning – er at beklage," skriver direktør Dahl.[3]

Hvorledes kan det være mulig at en hovedbygning, opført av godt tømmer og bare vel 60 år gammel, ikke med fordel kunne restaureres. Jo, slik kan det gå enhver trebygning som må skjøtte seg selv, så møll og rust og sopp får fritt grassere. Og en slik periode hadde Vollebæk utover 1820-årene og inntil 1833, da Universitetet kom i besittelse av eiendommen.

1. juli 1833 lar Universitetet oppta en beskrivelse over eiendommen. Beskrivelsen gir et godt billede over eiendommens tilstand, og da den dessuten er den eneste beskrivelse av Vollebæk fra den eldre tid, skal jeg her gjengi visse avsnitt av den:

[3] *Man må også beklage at bygningen ikke blev foreviget gjennem en tegning eller et fotografi.*

Bebyggelsen på Vollebek har vært meget omfattende, men allerede i 40-års alderen i en sørgelig forfatning.

1. Hovedbygning i 2 etasjer. I 1. etasje 6 ildværelser og kjøkken, men 3 ovner var borttatt, I 2. etasje likeledes 6 ildværelser med kun 3 ovner tilbake. Dørvriere og flere låser borte. Bygningen tekket med bord og sten, men underlaget er råttent. Gulvbjelkene er bedervet av sopp. Grunnmuren er meget dårlig og bedervet av telen.
2. En mindre 2-etasjes bygning inneholdende 3 værelser og kjøkken. Den ene ovn har Bukier taget med til Aker. Denne bygning står i forbindelse med hovedbygningen ved *en gang mellom bygningenes 2. etasjer*. Benyttes nu av husmannen.[4]
3. En 3-etasjes kornbod, hvis føtter står på skrå og står i fare for å falle. Dette hus er ellers meget godt og vel bygget.
4. En mindre 1-etasjes matbod som allerde er falt av sine stolper og gulvet derved råttent.
5. Et bryggerhus med tilbygget vedskur. Begge i meget dårlig stand.
6. 3 låver under ett tak. Alle underlag er råtne, og noen av veggene står i fare for å falle ut. Hertil støter et vognskur som er meget dårlig.
7. Et fehus som rommer 26 kuer. Det er så dårlig at både grunnmur og vegger snart må falle ut.
8. En stallbygning med 2 lader. Den ligger noe fra de øvrige bygninger. Er noenlunde godt bygget, men grunnmuren er bedervet av telen, så bygningen står i fare for å kantre.
9. Et litet stykke fra de øvrige hus står en liten låvebygning, med 2 lader som benyttes av husmannen på Vollebek.

Hageanlegget ved hovedbygningen. Her står ca 20 eple-, kirsebær- og morelltre, men bare 4 bærer frukt dette år. Dessuten er det rips- og stikkelsbærtrær. I kjøkkenhagen poteter. Hagen benyttes nu av husmannen.

Av *husene på Sørås* står nu igjen blott en låvebygning med 2 lader og en gammel stall. Alt underlag er råttent.

I beskrivelsen av *jordveien* heter det:

Vollebækløkken som antas å inneholde 50 à 60 mål jord, har god jordbunn, men skal ikke være gjødslet de siste 9 år.

Sørås ligger noe høit, og fra husene har man en behagelig utsikt til kirken og flere gårder. Den har god jordbunn, men har ikke vært gjødslet de siste 15 år. Denne gård

[4] *senere beskrivelser går denne bygning under navnet: Kontorbygningen.*

skal etter ryktet engang ha kunnet føde 5 à 6 hester, henved 20 kuer og mellem 20 à 30 sauer. Utseden har da vært 30 tønner korn. Den har et skogstykke (fig 6) som er litt større enn de fra Burum og Tomter tillagte skogstykker tilsammen.

Av de til det gamle Sørås hørende 4 *husmannsplasser* er kun de 2, Høibraaten og Søråsplass tilbake. Den 3. - Stensbråten – er nu udlagt til havn.[5]

Høibråten føder 2 à 3 kuer og 2 sauer, såer 3 à 4 tønner korn og 2 à 3 tønner poteter. I stuebgyningen en jernovn som skal være tatt fra den ødelagte plass, Stensbråten, og en 3-etasjes ovn som tilhører hovedbygningen på Vollebæk. Den kontante årlige avgift er kr 32,00.

Søråsplass består av 2 deler. På den minste del (2 ½ mål) står stuebygning, lade og et fehus. Uthusene angav husmannen å ha bekostet selv, og stuen og jorden mener han også å være eier av, eftersom det for 20 år siden skal være bortskjenket fra gården av den daværende eier (Falsen). Det annet jordstykke er ca 6 mål, og herfor betales 24 kroner årlig avgift.

Den innkjøpte del av Burum utgjør husmannsplassen *Burumhytten* (fig 7) , samt et jordstykke (fig 8) der støter til Sørås skog og er omtrent halvparten så stor. Plassen er ubebodd og husene står ulåste. Gresset blev solgt på auksjonen.

Den tilkjøpte del av Tomter er likeledes en plass, *Fleskebakke* kaldet (fig 9). Den føder 3 kuer, 2 sauer, såer 2 à 3 tønner korn og 1 à 2 tønner poteter. Plassen har de fornødne hus og er i noenlunde god stand. Avgiften er 32 kr. Hertil hører et skogstykke (fig 10) som utnyttes av eieren.

Husmannen som bor på Vollebæk bruker et jorde av Sørås og betaler herfor 80 kr året. Dette jordstykket er noenlunde godt dyrket og i tålelig god stand.

Anm. *Gården Nordre Vold,* der har vært brukt under ett med Vollebæk, har den beste jordbunn og altsammen er opdyrket til aker og england. Der hører ingen skog og havn til eiendommen. Heller ingen hus og eieren av denne eiendom vil nu ha vanskelig for å bjerge det gress som ennu står usolgt på eiendommen.

Det er midt under denne forfallsperiode at eieren sitter i Stortinget som sekretær i «Komiteen for Jordbrug og Fædrift». Som stortingsmann må han også støtte de offentlige institusjoner og erklærer ved tinglest dokument at Vollebæks årlige kornbidrag til Universitetet – 5 tønner bygg – fremdeles skal påhvile eiendommen, uaktet eieren ved dommen av 1825 er blitt fritatt for denne avgift.

[5] *Det er for oppdyrking av denne plass at brukeren i Falsens tid blev tildelt den store jorddyrkningspremie.*

Vollebæk kommer atter under ordinær drift

Universitetet kjøpte eiendommen for 12 000 kr. Det gjenstod da en udekket pantegjeld på ca 110 000 kroner. Heriblandt en obligasjon til Falsen på 43 000 kr.

Allerede året efter (1834) er Universitetet så heldig å få solgt eiendommen til en betydelig overpris. Kjøperen er Peder Svendsen Ørebæk fra Våler i Smålenene, der ved skjøte fra Det akademiske Collegium av 25. mars s.å. overdrages eiendommen for 18 000 kr

Ved offentlig auksjon den 9. februar året efter blir Peder Svendsen – som nu har antatt gårdsnavnet *Wollebek*[6] *som familienavn* – også eier av Nordre Vold. Denne eiendom blev betalt med 4 000 kr. Hermed var Stor-Vollebæk atter på en hånd, visstnok bare i navnet, ti ut på høsten har Peder Wollebek frasolgt den vestre del (fig 13 og 14) – 130 dekar – av Nordre Vold, ved skylddelingen ansatt til 4/15 med skyld 4 4/5 lispund tunge. Herfor opnår han 3 400 kr., og de 11/15 av skylden (ca 260 dekar) koster ham således kun 600 kr. Det er dette areal (fig 11, 12) som omfatter strekningen Vollehaugene og marken østover til Vollebækløkken (Vollebæk), mens omtrent halvdelen av den fraskilte del (fig 14), 63 år senere (1899) blev innkjøpt av staten og utgjør nu Landbrukshøiskolens forsøksgård Vollebæk.

Den 3. desember 1835 får Peder Wollebek tinglest skjøtet på Nordre Vold (av skyld 18 lisp tunge). Samtidig tingleses skjøte på den fraskilte del (4 4/5 lisp tunge) til *Svend Svendsen Hale*, som imidlertid har overdradd eiendommen for samme kjøpesum til *Hans Nilsen Einerstuen.* Dette skjøtet blev også nu tinglest. Også den fraskilte del fikk navnet Nordre Vold.

Som tidligere nevnt blev der under distrikts-matrikuleringskommisjonens arbeide i 1819 fra Thomas Bukier stillet krav om at de forskjellige deler av eiendommen samles under fellesnavnet Wollebek. Men det var lettere sagt enn gjort. Dertil var pengeheftelsene altfor besværlige. Først i 1836 i forbindelse med utregningen av den nye matrikkel – dalerskylden – og ny registrering av brukene, blev dette ordnet. Det gamle hovedbruk – Wollebek, Sørås med deler av Burum og Tomter, med tilsammen gammel skyld 2 skipp, 1 19/24 lisp tunge, blev nu slått sammen med den gjenværende (østre) del av Nordre Vold av skyld 13 1/5 lisp tunge. Den samlede skyld blir således 2 skipp, 14 119/120 lisp. Tunge.

Samtidig blev det ad offisiell vei bestemt at bruket i sin nye skikkelse skal skrives Vollebæk og registreres som løpenummer 86a med ny skyld 20 daler 3 ort 23 skilling. Videre bestemmes det at det nye matrikkelnummer – 127 – også skal bære Vollebæks navn, og at dette skal omfatte det område som i sin tid utgjorde Stor-Vollebæk. Som følge herav ble den fraskilte del av Nordre Vold også å oppføre under

[6] *Den offisielle skrivemåte.*

dette matrikkelnummer. Det blev registrert som løpenummer 86b med ny skyld 2 daler og 3 skilling, og blir således fra nu av det eneste bruk som bærer navnet Nordre Vold, - det navn som en større del (fig 13) av bruket har den dag idag.

Vollebæks areal blev nu 770 dekar innmark og 530 dekar skog og havn. Av innmarken var 120 dekar bortsatt som husmannsplasse, og brukets driftsareal blev således 650 dekar.

Det var et stort arbeide som forelå Peder Wollebæk som gårdbruker på Wollebæk. Akerlandet – særlig på gamle Sørås – var mer enn alminnelig utpint, og flere av bygningene stod for fall. Visstnok måtte de skrøpelige bygningene snarest mulig rettes på, men først og fremst gjaldt det om å få avling. At han straks ved overtagelsen av gården i 1834 pålegger en av sine husmenn å grave 50 favner 2 alens grøfter årlig på plassen sin, vidner om at han legger stor vekt på avgrøftningsarbeidet. Det er således grunn til å tro at han allerede fra de første år av har nedlagt et betydelig arbeide til forbedring av gårdens jordvei.

Peder Wollebek var fra 1838 medlem av det første herredsstyre i Ås, hvor han var viseordfører.

I 1850 blev Vollebæk solgt til proprietær Christensen – tidligere (1840-årene) landbruksskolebestyrer på sin eiendom Linnes i Lier – samtidig som Peder Wollebek overtar gården Linnes.

Vollebæk går inn i en ny nedfallsperiode og gården deles atter i 5 deler

Allerede etter 3 år car Christensen kommet i økonomiske vanskeligheter. Med sikte på partielt salg lar han nu (1853) eiendommen skylddele i 5 bruk. I forbindelse her-

Falsenstøtten – bildet kan være fra avdukningen.

med blir også pengeheftelsene på Vollebæk fordelt på de enkelte bruk for å lette salget. Skylddelingen er tinglest 15. september 1853.

Ved utstykningen kommer endel av de gamle navn igjen, men de innbyrdes verdiforhold er forrykket:

Vollebæk blir hovedbruket og utgjør strekningen fra Vollegraven østover helt til bygdeveien "Søråsveien" og nordøstover til den gamle bygdevei mellom Vollebæktunet og Søråshaugen (Søråsgrinden). Areal 299 dekar, hvorav 200 er dyrket (fig 1, 5, 11). Idet hovedbølets navn opprettholdes beholder bruket også samme løpenummer, nemlig 86a. Matrikkelskylden blev 6 daler, 3 ort og 23 skilling. Dette Vollebæk blir altså omtrent 8 ganger så stort som det oprindelig Vollebæk av 1770.

Voldjordet (senere forandret til Vold) utgjør strekningen Vollehaugene fra nabogården, det nye Nordre Vold (løpe-nr 86b) østover til Vollegraven. Areal 167 dekar (fig 12). Tildelt løpe-nr 86c med skyld 4 daler og 4 ort. I nordvestre hjørne ligger den fra 1849 bortfestede lille plass Vollehøgda (3 dekar), senere Grinden, nu Grina.[7]

Søndre Sørås utgjør det nuværende Søndre Sørås (gårds-nr 43, bruks-nr 2) fra Søråsveien østover, innbefattende det vesentligste av det gamle Søråstun, den gamle andel av Tomter (Fleskebakke med den sydøstenfor liggende skog) . Likeså innmarken på den nedlagte plass Burumshytten av Burum. Areal 307 dekar. Tildelt løpe-nr 86d med skyld 3 daler (fig 3, 7. 9. 10).

Hermed er Sørås-navnet atter oprettet og tilknyttet gården Sørås i judicielle former, således som vi har det den dag i dag.

Nordre Sørås på nordsiden av Søndre Sørås nordover til grensen mot prestegården. Går i vest til Søråsveien og i øst til yttergrensen mot Dyster og Moer. Bruket utgjør således den største del av det gamle Sørås samt skogen på den gamle andel av Burum. Areal 458 dekar. Tildelt løpe-nr. 86E med skyld 5 daler (fig 2, 6, 8)

Ved denne opdeling av Vollebæk er oppstått en ny parsell og et nytt navn, nemlig *Kjerringjordet.* Det er den lille trekant på 67 dekar på nordøstsiden av den gamle bygdevei mellem Vollebæktunet og Søråsgrinden (Søråshaugen) nordover til grensen mot prestegården ved Vollebækken og østover til Søråsveien (fig 4) Tildelt løpe-nr 86f med skyld 1 daler og 3 ort.

Uaktet kjerringnavnet som gårdsnavn omtrent ikke forekommer på Østlandet, er navnet her sikkert opstått til minne om en god gammeldags kjerring som har gjort sig bemerket. Det er ikke avledet av kjerrbevokst (myrlendt) engstykke. Dessuten var det opdyrket til akerland – derom vidner den høie skyldlegning og siste ledd *jorde*.

[7] *Den i 1850-årene nedlagte plass Åsbråten (nu Høiskolens gamle frukthage) bar i 1823 navnet Grinden. Kan godt være, at det er husene derfra som er flyttet til Vollehøgda og at navnet har fulgt med.*

Det skulde lagt nær å kalle opp den gamle husmannsplass Bråten, som lå like ved eken, men den var jo nedlagt for så mange år siden at navnet har vært glemt. Navn på jordstykker innen eiendommer som hyppig skifter eier, går snart i glemmeboken.

Utover efteråret 1854 blev det avholdt 5 tvangsauksjoner over det samlede Vollebæk. Den siste endte med at Søndre Sørås blev solgt særskilt, mens de 2 hovedkreditorer, *Peder Wollebek* og *kand.jur. Gjerdrum, måtte overta de 4 gjenværende deler*.

De 4 deler av Stor-Vollebæk: Vollajordet (Vold), Vollebæk. Nordre Sørås og Kjerringjordet innkjøpes av staten og tillegges Den høiere Landbrukskoles gårdsbruk.

Det gjaldt for de nye eiere å få solgt gården snarest mulig, og da traff det seg så heldig at skolen hadde bruk for mere jord. På grunn av vannforsyningen måtte nemlig skolens bygninger legges på den lavtliggende Kroerengen i ytterkanten av eiendommen. Blev derimot Vollebæk tillagt, vilde bebyggelsen bli liggende sentralt, og eiendommen i det hele bli godt arrondert. Dertil kom at skolegården og Vollebæk hadde helt ulikt jordsmonn, hvorved der kunde etableres et flersidig og mere lærerikt gårdsbruk.

De 4 deler blev tilbudt staten for 50 000 kr, og det fremholdes i det foredrag som ligger til grunn for innkjøpet, at man finner prisen rimelig. Beregnet etter matrikkelskyldens salgsverdi for årene 1852-54 blir verdien noe over 56 000 kr. ”Men jordeiendommene var i jevn stigning, og det var at forutse, at de vil stige med flere Procent, såsnart Landbrugsskolen kommer i fuld Virksomhet og især saasnart den paatænkte Chausse fra Kristiania er fuldført i Distriktet.” Ved kgl. Resl. av 4.juni 1855 blev eiendommen innkjøpt for denne sum.

Da kjøpet først kunne godkjennes ved Stortingets sammentreden i 1856, måtte det treffes en midlertidig ordning for disse 2 år, Man tilbød forpaktning, men der kom intet antagelig tilbud. Eiendommen blev da drevet for offentlig regning, - og med godt resultat, idet den gav over 5 procent årlig rente. Ved stortingsbeslutning 25. juli 1857 blev kjøpet godkjent (mot 1 stemme),

Endelig blev ved beslutning av 9. september 1864 de innkjøpte 4 bruk sammenføiet i rettslige former med skolens hovedbruk, Aas. Efter reglene for bruks sammenføining måtte da disse bruk inngå i Aas som det bruk, der hadde den største matrikkelskyld og anta dette bruks gårdsnavn (Aas), matrikkelnr (126) og løpe-nr (85). Det nye bruksnavn blev *Aas* med *Vollebæk* med samlet skyld 45 daler og 9 skilling, og dette er eiendommens judicielle – i panteregisteret opførte – den dag i dag. Riktignok opfører Finansdepartementet i den pr 1. april 1903 ajourførte utgave av matrikkelen eiendommen under bruksnavnet *Aas Landbrugsskole* og i fortegnelsen over Statens eiendomme (1911) under bruksnavnet *Norges Landbrukshøiskole,*

men ingen av disse har fått rettskraft. Det siste er for så vidt misvisende som Norges Landbrukshøiskole er et institutt som er eier (bruker) av flere (for tiden 4) særskilt skyldsatte bruk.

Ved nymatrikuleringen 3 år efter sammenføiningen (1864) falt eiendommen med 10,28 procent til 40 daler 2 ort og 5 skilling, hvorefter den nye skyld blev 102 mark 44 øre.

Forsøksgården Vollebæk

Efter sammenføiningen med hovedbruket Aas var navnet Vollebæk ikke lenger tilknyttet noe bestemt bruk. Det i 1836 oprettede matrikkelnummer (127) og gårdsnavn Vollebæk blev visstnok stående igjen, men ingen av de bruk dette omfattet, bar navnet Vollebæk. Disse bruk av løpe-nr 85b, Nordre Vold, og løpe-nr 86d, Søndre Sørås.

Da staten i 1899 innkjøpte en større del av Nordre Vold til forsøksgård i plantekultur, dukket navnespørsmålet atter opp. Et navn med så historisk klang som Vollebæk, vilde man nødig skulle bli glemt, og da Nordre Vold var en fjern slektning av Vollebæk, fant man seg efter gammel navneskikk berettiget til å ta navnet igjen. Ved tinglysningen av hjemmelsdokumentene i 1899 blev forsøksgården tildelt navnet Vollebæk som bruksnavn.

Det gamle Vollebæk har sitt navn etter bekken som går gjennom det daværende Nordre Vold ved plassen Wollebech. Stedet ligger lavt og navnet og terrenget passer godt sammen. Det nye Vollebæk, som ligger på en høide 800 meter lenger vest, passer topografisk slett ikke til navnet, Vollebækhøgda (høiden ved Vollebæk) vilde her vært et mer betegnende og fremfor alt ikke misvisende navn. Det navn som knytter sig til det historiske tun Vollebæk, må vi beskytte og bevare i ærbødighet.

Vollebæktunet slettes ut, og jævnes med jorden.

Under innkjøpet i 1855 gikk man ut fra at enkelte av bygningene kunde repareres. (De var i 1856 brandtaksert for for 10 040 kr,. hvorav for hovedbygningen 4 020 kr) Senere kom man til andre resultater, og i 1859-61 blev bygningene nedrevet. Det brukbare materiale i uthusene blev benyttet i de forskjellige stolpeboder på skolen. Derimot så man rent trøstesløst på hovedbygningen, og departementet mener ”- - - at det formentlig vil være hensigtsmæssigt at lade Vollebæks yderst brøstfærdige Hovedbygning selge til Bortflytning, eller om intet nogenlunde antageligt Bud måtte skje, ophugge til Ved.”

Nu, så galt gikk det ikke. I 1861 blev bygningen nedrevet, og av tømmeret blev det i nærheten av skolens uthusanlegg oppført en bygning for fjærfe, «33 Alen lang og 13 ½ Alen bred» I denne skikkelse blev bygningen 1-etasjes, og det er sannsynlig at enkelte av rommene er oplagt i hovedbygningens grunnform, Noen år efter blev

«2 store stuer» tatt i bruk for undervisningen i zoologi og husdyrlære. Fra 1900, da denne undervisning blev flyttet til den store undervisningsbygning, blev bygningen innredet til folkestue, sadelmakerverksted, rum for fjøslærlinger m.v. Bygningen stod helt til 21. desember 1915, da den brændte. Og slik varme gav det gamle tømmer at den brendte helt til grunnen.

Paa Vollebæk fandtes i 1846 en meget verdifull gårdsklokke, særskilt taksert ved brandtakstforretningen samme år. Den refereres til i den påfølgende 10-årsforretning (1856) som borttatt siden forrige takst.

Til Vollebæktunet førte flere veier, og straks tunet var nedlagt tok direktør Dahl skritt til å få de derved overflødige veier fjernet.

Den viktigste av disse var veien mellom Vollebæk og Søråsh (gjennom Søråshaugen). I 1861 oppretter direktør Dahl et dokument, hvor de veiberettigede – i alt 17 gårdbrukere på sydsiden av Søråsveien – erklærer at veien "kan slettes og nedlægges (; som Kjørevei Sommer og Vinter;) imod, at der tilstås os Ret til for Fremtiden at bruge og benytte den nå anlagte Vei forbi Smedjen og Husebygningerne paa Aas landbrugsskole, hvilken vei, der fører fra Hovedveien ved Foden av den saakalte Aasbakke til Bygdeveien No 16. Det skal paaligge Aas Landbrugsskole (:eller sammes Eier:) stedse at Vedligeholde, og saaledes indrette at den af os kan fritt og ubehindret Sommer som Vinter samt for langt Læs paa Slædeføre levnes frenkommelig god vei," (Vedtatt av direktøren og tinglest 31/1 1862).

I et dokument fra 1871 nevnes også en v*intervei* fra Vestby nordover gjennom dalsenkningen mellem Børsum og Herum "til Pladsen Vollebek, hvor den støder til Kongevejen." - "Denne rejses og bruges meget om Vinteren, da der i meget Sneeføg, er saa megen haard sammendreven Snee i Gaderne at samme ikke med Sneeplaug kan gjennemtrænges."

Det eneste vi idag har igjen av det gamle Vollebæks tunanlegg er 5 store almetrær, 40 meter søndenfor Falsensstøtten. De står i rett linje med 4-5 meters mellemrum og utgjorde tunparkens sydøst-grense langs et stakittgjerde. De holder opp til 65 cm i brysthøide og er 20-22 meter høie.

Nærværende fremstilling er vesentlig bygget på undersøkelser i offentlige arkiver. Fra byfoged S. Wollebæk har jeg dessuten som gave til Høiskolens arkiv mottatt en rekke dokumenter som har vært i hans bestefar, Peder Wollebeks eie, og som klargjør mange forhold som arkivene ikke beretter noe om. For denne opmerksomhet bringer jeg hr. Byfogden vår beste takk.

Denne studien ble trykket i Meldinger fra Norges landbrukshøiskole i 1930.
Den finnes også som særtrykk.

Handelsborger og tukthusfange

Mads Andreas Selvig i Hølen og hans sørgelige skjebne

Av Ingvar Dahl

Høyesterett fant 18. november 1863 handelsborger Mads A. Selvig i Hølen skyldig i dokumentfalsk og dømte ham til ni års straffarbeid. Videre ble han fradømt sine verv som overformynder, forliksmann og medlem av formannskapet. Selvig ble innsatt i Kristiania Tukthus og søkte senere om benådning. Han fikk straffen nedsatt til fem år og tilbrakte det siste halvåret i Botsfengslet. Ved dom i Høyesterett 18. februar 1882 fikk Selvig ett års straffarbeid for underslag, som han sonet i Trondhjems Tukthus.

Mads Selvig og familien Stoltenberg

Mads Andreas Selvig ble født i Hurum 12. august 1820. Foreldrene var gårdbruker Anders Berntsen Selvig og hustru Inger Mathea Tofte. Om barndommen hans vet vi lite, bortsett fra en kort omtale i en attest fra sogneprest Neumann i Hurum. Her heter det at han var sønn av hederlige folk og "blev opdraget i Tugt og nyttig Lærdom omtrent til sin Confirmation, da han forlod Hjemmet". I oktober 1835 ble han kon-

Østre del av Store Strandgate med jernbaneviadukten. Husklyngen i bakgrunnen mellom Paltabakken (Elverhøyveien) til høyre og Store Strandgate er Titut, som ble revet i 1938. Den dominerende Randersgården til venstre brant ned 10. februar 1929. (Foto: Herman Dahl 1920).

firmert i "Sooner Annexkirke" i Vestby. Grunnen til at den femtenårige Mads flyttet hjemmefra var sannsynligvis at han ble satt i handelslære hos en av kjøpmennene i Hølen eller Son.

Våren 1844 finner vi Mads Selvig som en vel etablert kjøpmann og trelastek-sportør i Hølen. 9. april giftet han seg med den 18½ år gamle Nanna Catharine Stoltenberg. Hun var ingen hvem som helst i lokalsamfunnet, men datter av handelsborger Gregers Stoltenberg. Det unge parets hvetebrødsdager var formodentlig lykkelige, og de fikk en sønn 7. februar året etter. Han ble døpt Anders etter farfaren.

De ledende menn i Hølen og Son på den tiden var Gregers Stoltenberg, svigersønnen Rasmus Wold og nevøen Brede Plade Stoltenberg. Gregers Stoltenberg, født 1769 i Ås, ble borger av Christiania i 1791 med rett til å drive handel i Son. I 1804 ble han seksjonssjef i det norske kystvern, fra 1812 med rang av "agent", en tittel han beholdt livet ut. (Kystvernet var et halvmilitært lokalforsvar, særlig aktivt i krigsårene 1807–14). Stoltenberg ble skilt fra sin første kone Marthine Piro Brandt. Han flyttet senere til eiendommen Titut (matr. nr. 10) i Hølen, som han hadde kjøpt i 1794 ved en dødsboauksjon etter Svend Halvorsen Titut.

I 1825 giftet Gregers Stoltenberg seg med sin husholderske Anne Marie Næss, som han ventet barn med. Datteren Nanna Catharine, født 11. november dette år, var ekteparets eneste barn. Med årene skrantet Stoltenbergs økonomi, og svigersønnen konsul Wold kjøpte Titut ved en auksjon i 1827. Agent og handelsborger Gregers Stoltenberg døde 9. oktober 1841, 71 år gammel. Skifteoppgjøret tok 1½ år og klarla at boets midler var utilstrekkelige. Bare de prioriterte fordringene, som fattigskatt og omkostninger ved skiftet, ble fullt dekket. Arvingene fra Stoltenbergs første og annet ekteskap fikk intet.

Agent Stoltenbergs brorsønn Brede Plade Stoltenberg ble født 19. juli 1794. Guttens far – med samme navn – var handelsborger av Drøbak. Sønnen hadde sin handelspraksis i Fredrikshald og mottok i 1822 Christiania bys borgerbrev. I 1826 kjøpte han og bosatte seg i et beskjedent hus ved Kongeveien i Hølen. I tillegg til handel drev Brede Plade Stoltenberg trelastutførsel til Holland og England. Han tjente gode penger og kjøpte i 1833 gårdsbruket Knapstad for 2150 spesidaler (Spd.). Gjennom en byttehandel med garver Frederik Bærøe i 1841, overtok han Randersgården (matr. nr. 11) ved storfossen i Hølen.

Ved behandlingen av agent Stoltenbergs dødsbo måtte skifteretten – ifølge datidens lovverk – oppnevne en verge for enken Anne Marie. Valget falt på kjøpmann Brede Plade Stoltenberg, som var til stede ved samtlige skiftesamlinger. De to var nesten jevnaldrende, og vi kan anta at tidligere bekjentskap ble styrket under en langvarig skifteprosess. Det er i hvert fall et faktum at Anne Marie og Brede Stoltenberg ble viet i Såner kirke 14. mars 1844 og slo seg ned i Randersgården.

På konkursens rand

Allerede sommeren 1845 kom Mads Selvig i økonomiske vanskeligheter. Den 7. september meldte han oppbud, dvs. at han frivillig overlot sitt bo til skifteretten for konkursbehandling. Behandlingen begynte med at alle oppbudsboets eiendeler ble registrert. Av rettsprotokollen fremgår at registreringen delvis foregikk i Selvigs "Logie" eller "Bolig". Selvig eide ikke hus i Hølen på dette tidspunktet og må ha leid lokaler til krambod og husvære, antagelig i Randersgården. Det første rettsmøtet foregikk dagen etter oppbudet. Innledningsvis gjorde Selvig rede for årsaken til problemene, nemlig

> (…) at betydelige Tab ved den Hollandske Trælasthandel i Forbindelse med mindre heldige Handelsconjuncturer i det Hele har været Aarsagen til at han for Øieblikket ikke saae sig istand til at tilfredsstille sine mest paatrængende Creditorer.

Selvig opplyste at han ville forhandle med fordringshaverne om å få beholde disposisjonsrett til boet. Han antok dette kunne ta en måneds tid, da de største kreditorene for tiden oppholdt seg i utlandet. Han ba skifteretten om at det ikke ble berammet auksjon over boet så lenge forhandlingene pågikk. Brede P. Stoltenberg var på møtet og bekreftet at varebeholdningen i mellomtiden kunne lagres – avlåst og forseglet – i krambod og pakkbod (lagerbygning).

Sorenskriver Hans Peter Ellefsen (1785–1872) malt av Peter Bernhard Anker. Ellefsen var sorenskriver i Follo fra 1815 til 1869. (Foto: ©Joar Foto, Drøbak. Kilde: Sven Lindblad).

Foruten innbo og krambodvarer ble det registrert trelast opplagt på lastetomter ved Hølenelva. Selvig ba om at opplagene av bord og annen trelast ble sikret mot skade, råte og flom ved at de ble samlet under bordtak på den enkelte tomt. Retten besluttet at dette skulle gjøres for boets regning. Registreringen tok seks dager og ble avsluttet 13. september. Boet eide også "Aasbougens Teglværk" og en gård i Son. Eiendommene og varebeholdningen var pantsatt med sikkerhet i et pantebrev utstedt til B. P. Stoltenberg.

Ved et av rettsmøtene var overtollbetjentene Harboe fra Moss og Møller fra Son til stede. De skulle ivareta tollvesenets krav vedrørende de av boets varer som befant seg "paa Conditoplag", dvs. at de lå lagret uten at det var betalt toll og avgifter. Tjenestemennene tok arrest i en viss del av varene, som ville gi tilstrekkelig dekning for beregnet avgiftsbeløp. Staten var ingen tålmodig kreditor, og varepartiet ble realisert på en auksjon i boets lokaler 6. oktober.

Skifteforhandlingene mellom boets kreditorer ble innledet 20. oktober 1845 under ledelse av sorenskriver Hans Peter Ellefsen. I tidsrommet frem til 2. september 1846 ble det avviklet ytterligere seks skiftesamlinger, uten at det ble oppnådd enighet om en viss sanering av gjelden. Men ved samlingen 31. mai 1847 kom en avklaring. Kreditorenes representanter, B. P. Stoltenberg og kjøpmann Fredrik J. Holst fra Moss, var drivende krefter bak forliket. Etter at sorenskriveren hadde vurdert de fremlagte fullmakter og erklæringer fra kreditorene, ble et siste møte holdt dagen etter. Boet leveres tilbake "til Opbyderen, Handelsborger M. A. Selvigs fri Disposition og Raadighed", heter det i protokollen.

Husbygging

Den langtrukne skiftebehandlingen må ha vært en stor påkjenning for familien, men Mads Selvig hadde åpenbart pågangsmotet i behold. 1. mai 1848 kjøpte han "Lille Mærøe" (matr. nr. 3) i Hølen av garver Bærøe, samme eiendom som B. P. Stoltenberg eide i årene 1826–41. Bebyggelsen besto av en 1-etasjes hovedbygning, en pakkbod og et uthus "i faldefærdig Forfatning", ifølge en branntakst fra 1846. Selvig gjorde kort prosess: Han beholdt bare pakkboden og rev de to andre bygningene.

Ved en omtaksering som fant sted 18. oktober 1848 var det kommet to nye bygninger på eiendommen. Hovedhuset i to fulle etasjer med grunnflate 22 x 14 alen (13,8 x 8,8 m) var av tømmer, men uten ytterkledning. Hele østveggen var dekket av en "forgang" (svalgang) av bindingssverk. Størsteparten av husets 1. etasje var avsatt til krambod, og i tillegg fantes pikekammer, matbod og bryggerhus. 2. etasje inneholdt en "sahl" (storstue), sengekammer, kjøkken og spiskammer samt enda to rom som foreløpig ikke var innredet. Bygningen hadde kjeller og et uinnredet loft. Videre var det oppført et stort vinkelformet uthus med plass for pakkbod, vognskjul,

Selviggården ble oppført i 1848 av Mads Andreas Selvig. Postkortet er fra ca. 1910, da bygningen rommet landhandel (fremst) og Hølens Brændevinssamlag. Det tidligere bakeriet i bakgården, revet i 1928, tjente som brennevinslager. (Fra Helge Holters samling).

stall, fjøs, grisehus, høyloft, avtrede o.a.

Branntakseringene gir et godt bilde av hvordan Selvig etter hvert utbedret og fornyet bygningsmassen. Hovedbygningen, som var nokså uferdig i 1848, hadde fire år senere fått utvendig bordkledning. Innvendig var enkelte rom ominnredet, panelt, malt eller tapetsert. Takseringen i 1852 beskriver en nylig oppført 2-etasjes bakeribygning, plassert vegg i vegg med hovedhusets østside. Etter at Hølens Brændevinssamlag åpnet i Selviggården i 1898, ble bakeriet benyttet til brennevinslager. Bygningen ble revet høsten 1918 i forbindelse med at Mosseveien, senere riksvei 1, ble lagt gjennom Hølen.

Kommunalt engasjement

Da det kommunale selvstyre ble etablert i 1837, ble Hølen og Son skilt ut fra Vestby herred som egne kommuner, men med felles styringsorganer. Fra 1. januar 1848 ble de to tidligere ladestedene selvstendige bykommuner, hver med ordfører, formannskap og representantskap (kommunestyre). Hølens formannskap besto av tre "formenn" som ble oppnevnt for ett år. De valgte selv hvem som skulle være ordfører og viseordfører. Brede Plade Stoltenberg var Hølens første ordfører i årene 1848–49.

Mads Selvig kom tidlig med i kommunens styre og stell. I 1851 ble den 30 år gamle kjøpmannen medlem av formannskapet og året etter viseordfører. Han ble valgt til formann hvert år til 1858 og på ny i 1860–62. Av ti år i formannskapet var Selvig viseordfører i åtte. Han hadde lang fartstid i kommunale utvalg, lengst i forligelsekommisjonen (forliksrådet). Selvig deltok også i overligningskommisjonen og sunnhetskommisjonen (helserådet) og var lokal takstmann for "Den almindelige Brand-Forsikring", senere Norges Brannkasse. I årene 1859–62 var han overformynder i Hølen.

Et spørsmål som opptok Selvig meget var opprettelsen av en telegrafstasjon i Hølen. Stortinget hadde vedtatt dette i mars 1857, men det ryktes at Sons innbyggere stadig kjempet for at stasjonen skulle legges der. Sammen med tre av stedets førende borgere skrev Selvig til telegrafdirektøren og fremførte Hølens sak. Det endte lykkelig med at telegrafstasjonen ble åpnet i Hølen 1. september 1858.

En dundrende konkurs

Med årene sviktet kjøpmann Brede P. Stoltenbergs helse. Han døde 17. februar 1857, 62 år gammel. Eneste arving var hustruen Anne Marie. "Han efterlod hende en betydelig Formue, som hun dog paa en ulykkelig Maade mistede", heter det hos en lokalhistoriker. Kort tid før Stoltenbergs død fikk Mads Selvig fullmakt (prokura) til å skjøtte forretningene hans. Selvig ble verge for svigermoren og håndterte hennes økonomiske affærer.

I løpet av ca. 15 år hadde Mads Selvig etablert en betydelig handelsvirksomhet med krambod og brennevinsutsalg i Hølen samt trelastutførsel fra Son. Foruten handelsgården i Hølen eide han en bebygd lastetomt i Åsbogen ved Son, en bygård i Moss, bruket Bjerkedal i Svinndal, Bylterudbråten i Såner, og to eiendommer i

Kjøpmann Søren Thorne (1817–1900) tegnet av Karl Johan Holter. Sammen med Mads Selvig var han overformynder i Hølen fra 1859. I 1862 oppnevnte skifteretten ham til «Administrator» i Selvigs konkursbo. Thorne var Hølens ordfører fra 21. oktober 1869 til utgangen av 1870. (Foto: Rolf Tore Arnesen).

Hurum. Videre hadde han tømmer- og trelastopplag rundt om i distriktet. Etter hvert ble det klart at inntektene ikke sto i rimelig forhold til aktivitetsnivået. Høsten 1862 måtte han for annen gang melde oppbud:

> Aar 1862, den 23de October, Klokken 8 om Aftenen, efter at Kjøbmand Mads Selvig i Ladestedet Hølen samme Dag havde til Skifteretten indgivet Reqvisition om at tage hans Boe under Behandling som Opbudsboe, infandt Districtets Lensmand H. C. Wulff sig i Opbyderens Bopæl i bemeldte Ladested, for ifølge Skifterettens ham i samme Øieblik indløbne Ordre, at afholde en foreløbig Forseglingsforretning i Boet og tage sammes Bøger og Papirer under Forvaring.

Lensmann Wulffs oppdrag ved forseglingsforretningen var å sikre boets kontantbeholdning og regnskapsbøker med tilhørende dokumenter. Selvig opplyste at de beskjedne pengemidler som fantes i boet var brukt til å dekke arbeidsfolkenes daglønn og småutgifter for familien "til Dagens Behov". Bøker og løse papirer ble samlet i en kiste, en kasse og to sekker, som alle fikk påsatt lensmannens segl. Deretter ble samtlige dører til krambod, pakkbod, loft og kjeller låst og forseglet.

Fire dager senere begynte registreringen av handelsborger Selvigs oppbudsbo, ledet av lensmann Wulff. Frem til 31. oktober ble varebeholdning og løsøre registrert og taksert. Skifteretten oppnevnte kjøpmennene Søren Thorne og Johan Røtter, til "Administratorer" i boet med oppgave å gjennomgå regnskapsbøkene. Boets kreditorer holdt sin første samling 4. november og besluttet at varebeholdningen skulle realiseres ved underhåndsalg. Det gav så beskjedent utbytte at salget ble stanset etter kort tid.

Under en auksjon 16. desember 1862 ble boets gård i Hølen frembudt for 3000 Spd. Mads Selvigs yngre bror, proprietær Nils Selvig i Hurum, fikk tilslaget for 890 Spd. Samme dag og de etterfølgende tre dager ble det holdt auksjon over boets varebeholdning og løsøre. Auksjonen fortsatte i januar det følgende år og innbrakte til sammen drøyt 2000 Spd. Under skiftesamlingen 13. januar 1863 ble budet på Selviggården forkastet. Hypotekbanken kjøpte senere gården på tvangsauksjon, men ønsket å kvitte seg med den. Det lyktes ved en auksjon 11. september. Nils Selvig hadde på ny høyeste bud med 1030 Spd., som ble akseptert av skifteretten. Også boets øvrige eiendommer ble auksjonert bort eller solgt underhånden.

Skifteforhandlingene trakk i langdrag og ble først sluttført i april 1865. Den 8. august ble skifteretten satt for det avsluttende oppgjør av boet etter at samtlige verdier var realisert. Her fikk de uprioriterte fordringshaverne bare dekket 13,3% av sitt tilgodehavende. Det er mulig å gjøre et anslag over hva boets underbalanse, 23.769

Spd., ville ha utgjort i dag. Ved myntreformen i 1875 ble én spesidaler satt til fire kroner. Det nevnte beløp tilsvarer derfor ca. kr. 95.000. Med utgangspunkt i konsumprisindeksen har Statistisk sentralbyrå beregnet kroneverdiens utvikling fra 1865 til dagens nvå. Anslaget viser at underbalansen motsvarer rundt 4,9 millioner kroner i 2009.

For Anne Marie Stoltenberg førte svigersønnens konkurs til økonomisk ruin. Ved tre auksjoner i årene 1863–65 måtte hun selge løsøre og gårdsprodukter. Gården Knapstad ble overtatt av datteren Nanna og dattersønnen Anders. Av en branntaksering i 1867 fremgår at Randersgården var i Hypotekbankens eie. Senere fikk fru Stoltenberg fast understøttelse av de to såkalte Stoltenbergske legater. Disse var opprettet av etatsråd Christian Stoltenberg i København, en nevø av Gregers Stoltenberg. Anne Marie Stoltenberg døde i Hølen 18. juni 1890, 98 år gammel.

Tiltale og dom

Mads Selvig ble arrestert 8. november 1862, mistenkt for overtredelse av flere paragrafer i «Lov angaaende Forbrydelser» av 1842, gjerne betegnet kriminalloven. Samme dag ble han forhørt av sorenskriver Hans Peter Ellefsen, fulgt av to nye forhør senere. Amtmann Collett i Akershus amt satte 25. november Selvig under tiltale for dokumentfalsk og bedrageri og for å ha påvirket andre til å underskrive falske dokumenter. De seks personer som dette gjaldt ble tiltalt samtidig. Saken kom opp i Follo underrett 23. januar 1863 og med sorenskriveren som rettens administrator og dommer.

Tiltalen mot tiltalte nr. 1, Mads Selvig, omfattet 11 tilfeller der han hadde forfalsket sin svigermors underskrift på veksler, obligasjoner og andre gjeldsbrev. Det skjedde første gang i november 1860, deretter i august 1861 og videre fra juni 1862

Kjøpmann Anders Selvig (1845–1892) tegnet av Karl Johan Holter. Som 17-åring var han medtiltalt i saken mot faren Mads Selvig og ble bøtelagt. Fra 1865 drev han Knapstad gård og senere landhandel i Selviggården. Anders Selvig var Hølens ordfører fra 1879 til han døde av hjerteslag 17. september 1892. (Foto: Rolf Tore Arnesen).

og frem til to uker før oppbudet. 16. september 1862 lot Selvig tinglyse et skadesløsbrev (pantebrev) på 4700 Spd. til sin svigermor, til tross for at summen han skyldte henne var langt mindre. Meningen var trolig å sikre svigermoren – som var helt uvitende om saken – i tilfelle av konkurs dersom falskneriene ble oppdaget. I tillegg ble Selvig tiltalt for bedrageri ved å ha misbrukt avdøde B. P. Stoltenbergs fullmakt, idet han utstedte fem veksler til sine kreditorer. Men etter loven var dette forholdet bare gjenstand for påtale hvis det ble forlangt av den fornærmede, fru Stoltenberg. Det ønsket hun aldeles ikke, og denne del av tiltalen ble følgelig frafalt.

Ved fastsettelse av straff for Selvig la retten vekt på at han bare hadde forfalsket én underskrift, altså svigermorens. Videre heter det i domspremissene:

> Paa den anden Side kan Retten imidlertid ikke undlade at fremhæve, at Tiltaltes Brøde har viist sig gjennem et længere Tidsrum; (...) Det sees saaledes ikke at have været en øieblikkelig og kortvarig Pengeforlegenhed der har bragt Tiltalte til at begaa Forbrydelsen, men formeentlig en gjennem længere Tids fortsat Svindel i Forretningsførelsen.

De tiltalte nr. 2 til 7 hadde til felles at de hadde, etter Selvigs anmodning, underskrevet på ett eller flere forfalskede dokumenter, enten som ”Lagværge” eller som ”Vitterlighedsvidne”. Vergen for en enke ble gjerne betegnet lagverge, men etter sorenskriverens mening kunne ikke dette anses som et offentlig verv. En underskrift som lagverge ble derfor ikke rammet av den relevante lovparagraf. Derimot bekrefter et vitterlighetsvitne definitivt at dokumentet er ekte. Vitnet måtte dermed felles etter loven hvis så ikke var tilfelle.

Tiltalte nr. 1 Mads Selvig ble domfelt for gjentatte tilfeller av dokumentfalsk, for å ha utstedt et pantebrev som favoriserte svigermoren og for å ha forledet de andre tiltalte til å underskrive på falske dokumenter. Selvig ble dømt til ni års straffarbeid og tap av sine verv som overformynder, forliksmann og medlem av formannskapet i Hølen. Dessuten måtte han betale forhørs- og saksomkostninger og utgifter i forbindelse med arrestoppholdet.

Tiltalte nr. 2, handelsbetjent Thomas Ottesen, var tiltalt å ha underskrevet både som lagverge og som vitterlighetsvitne. Han ble frifunnet for tiltalens første del, men dømt til en bot på 5 Spd. for sin underskrift som vitterlighetsvitne. De tiltalte nr. 3 og 4, handelsborger August Bugge og overrettssakfører Fredrik Sandberg, ble frifunnet for å ha undertegnet som lagverge. Tiltalte nr. 5 Anders Selvig var farens handelsbetjent. Samme stilling hadde tiltalte nr. 6 og 7, Julius Knoph og Iver Mathiesen. De var 17–19 år gamle og hadde nok følt et visst press da de undertegnet som vitterlighetsvitne. Likevel ble de bøtelagt med 5 Spd. hver.

Påtalemyndigheten anket dommen mot de fire førstnevnte tiltalte, og Selvig anket over straffeutmålingen. Saken kom opp i Kristiania stiftsoverrett 13. juli 1863. Overretten sluttet seg i all vesentlig grad til sorenskriverens vurdering av Mads Selvigs forbrytelser og opprettholdt dommen på ni års straffarbeid med tap av offentlige tillitsverv. Derimot hevdet overretten at det ikke var grunn til å skjelne mellom en underskrift som vitterlighetsvitne og en tilsvarende som lagverge. Hver overtredelse kvalifiserte til en bot på 4 Spd., mente retten.

Thomas Ottesen og August Bugge ble derfor ilagt bøter på henholdsvis 8 og 4 Spd. Saken stilte seg annerledes for Fredrik Sandberg, som var praktiserende sakfører. Han burde vite bedre etter rettens oppfatning og dømte ham til en bot på 20 Spd.

Både Selvig og Sandberg anket overrettsdommen til Høyesterett, som satte sluttstrek for saken 18. november 1863. Sandberg ble frikjent uten begrunnelse, og årsaken må være at retten aksepterte hans forklaring om at han var blitt direkte lurt til å underskrive. For Selvigs vedkommende stadfestet Høyesterett dommen på ni års straffarbeid. Regelen var at voksne menn som var dømt til lange fengselsstraffer ble plassert i "Slaveriet" på Akershus festning og satt til tungt fysisk arbeid.

Alt under behandling av ankesaken mottok Høyesterett en henvendelse fra omkring 90 innbyggere i Vestby prestegjeld med anmodning om at Selvig måtte få slippe den strenge slaveristraffen. I sin innstilling en uke etter at dommen var avsagt uttalte Høyesterett at det ikke var grunnlag for mildere soningsforhold. Justisdepartementet var av motsatt oppfatning og anbefalte at Selvig fikk sone straffen i «Tugthuset», dvs. Kristiania Tukthus. Regjeringen gav sin tilslutning, og saken ble avgjort ved kongelig resolusjon 2. januar 1864.

Soning i Kristiania Tukthus

Midt på 1700-tallet ble det opprettet et tukthus i hvert stift (bispedømme). Tukthusene var opprinnelig arbeids- og forbedringsanstalter for løsgjengere og tiggere av begge kjønn. Også "vanartede" barn under 12 år kunne bli plassert i tukthus etter anmodning fra sine foresatte. De lokale fattigkommisjonene sendte "uverdige" fattige til tukthuset. Det var folk som etter myndighetenes oppfatning var kommet i selvforskyldt nød på grunn av latskap, udugelighet eller umoral.

Kristiania Tukthus ble opprettet etter kongelig befaling i 1736 og delvis finansiert av innsamlede midler. Tukthusets storslåtte hovedbygning i barokk stil var tegnet og oppført av byggmester Gabriel Betzmann og ble tatt i bruk i 1741. Første etasje inneholdt mellom annet ullveveri, vaskeri og en avdeling for sinnsyke («Dårekiste»). Fangene bodde på "Barakker" i annen etasje, senere ombygd til kirke. I perioden 1830–46 ble det reist flere nye bygninger. Fra 1882 var tukthuset et rent kvinnefengsel.

Kristiania Tukthus i Storgaten 33, sett mot gårdsrommet. Tukthusets kirke lå i annen etasje i hovedbygningen. Sidefløyene inneholdt separate avdelinger for manns- og kvinnefanger. Bygningene ble revet i 1938. (Foto: O. Væring ca. 1910/Oslo Museum).

Rundt år 1800 hadde Kristiania Tukthus gradvis utviklet seg til et regulært fengsel for kriminelle, men vedble å være en tvangsarbeidsanstalt. Tukthuset drev en omfattende produksjon og bearbeiding av tekstiler (spinning, veving, farving) og hadde videre systue, snekkerverksted, garveri, tobakksspinneri, steinhuggeri, m.m. De innsatte ble dessuten satt til kjøkken- og vasketjeneste, renovasjon og reparasjonarbeider. Ved folketellingen i 1865 hadde Kristiania Tukthus 374 fanger, 173 menn og 201 kvinner. I tillegg bodde 12 ansatte med familier i anstalten – bl.a. prest, overinspektør, fabrikkmester og "Værkmesterinde" – i alt 51 personer. Tre spedbarn av innsatte mødre er navngitt ved folketellingen.

Til denne store institusjonen ankom handelsborger Mads Selvig 20. januar 1864. Han ble innskrevet som fange nr. 71 og måtte iføre seg den obligatoriske fangedrakten. Den var produsert på tukthuset av grovt ulltøy med hvit bunn og sorte render. Mannsplaggene besto av langbukse, rundhalset trøye, vest og lue samt vanter til vinterbruk. Strieskjorte og lange strømper kompletterte antrekket.

Tukthuset hadde egen lærer, og Selvig ble omgående plassert på skolebenken i fem uker sammen med 17 medfanger. Trolig ble det undervist i religion og nyttefag som skriving og lesing. Det er rimelig å anta at mange innsatte ikke engang kunne skrive navnet sitt. Etter skolegang ble alle tildelt fast arbeidsplass. Under rubrikken ”Beskjæftigelse i Anstalten” i tukthusets fangeliste for 1864 er Selvig registrert som ”Dreierarbeider” i snekkerverkstedet. Fra 1865 og utover er han oppført som ”Bogbinder”.

Etter å ha sittet to år i Kristiania Tukthus søkte Selvig i januar 1866 om ”Eftergivelse eller Afkortning af den ham paahvilende Straffetid”. Ansøkningen tegner bildet av en mann som nok føler anger, men som likevel hevder at han ikke handlet ”med bedragersk Hensigt eller forbrydersk Sinn” når han gjentagne ganger forfalsket sin svigermors underskrift. Det talte imidlertid til hans fordel at han hadde tilbrakt 14½ måned i varetektsarrest før soning. Selvig henviste videre til sin «svage Helbred» uten å utdype dette nærmere. Både presten og overinspektøren anbefalte benådning, men justisdepartementet så ingen grunn til å sette ned straffen etter bare to års soning. Ansøkningen ble avslått i statsråd 31. mars 1866.

I februar 1868 mottok justisdepartementet en anmodning fra omtrent 100 innbyggere i ladestedene Hølen og Son, Vestby landsogn og Hobøl prestegjeld om at Mads Selvig måtte bli løslatt. Blant dem som hadde undertegnet var sognepresten i Vestby, kapellanen i Son og distriktets lensmann. Tukthusets prest og overinspektør henviste til tidligere anbefalinger. Den kompakte støtten gjorde åpenbart inntrykk på departementet, som uttalte følgende i sin innstilling til regjeringen:

> Departementet troer med Hensyn saavel til de med Angjældendes Forbrydelser forbundne særegne Omstændigheder, som til hvad der er oplyst om hans Forhold i Strafanstalten og den Indflydelse, den allerede udholdte Straf har havt paa ham, samt derhos ogsaa i Betragtning af den temmelig lange Tid, han forinden Straffens Begyndelse hensad i Varetægtsarrest, at kunne anbefale, at han løslades af Strafarbeidsanstalten, naar han har udholdt en Straffetid af 5 Aar.

Ved Kongelig resolusjon av 3. mars 1868 ble det bestemt at Mads Selvig skulle settes fri fra tukthuset etter en total soningstid på fem år. Men fengselsmyndighetene ønsket at han skulle sone de siste seks månedene av straffen i Botsfengslet. Av ukjente grunner var ikke Selvig på plass i fengslet før 20. april, der han satt et halvt år. Det gjorde at han i alt kom til å sone fem år og to måneder.

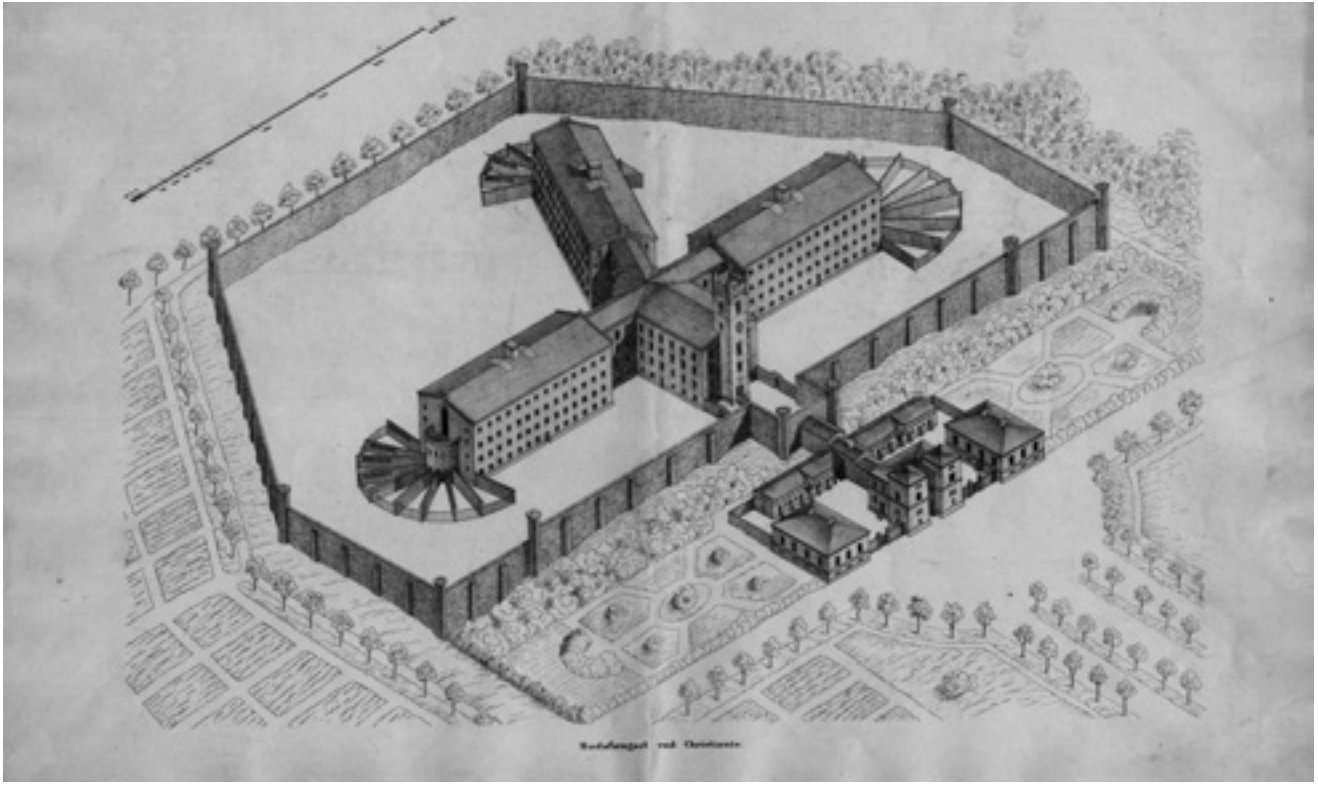

Botsfengslet i Oslo etter et gammelt trykk. Opprinnelig besto fengslet av en sentralhall med tre cellefløyer (en fjerde ble oppført senere). Ni luftegårder i vifteform «stråler» ut fra hver fløy. Anlegget er omgitt av en høy ringmur. Fra Grønlandsleiret fører en allé opp til inngangspartiet. Botsfengslet ble nedlagt som landsfengsel i 1970 og er i dag en del av Oslo fengsel. Bygningene ble restaurert i 2001 og er fredet. (Foto: Riksantikvaren).

Isolert i Botsfengslet

Straffeanstaltkommisjonen av 1837, utpekt av Stortinget, foreslo i 1842 en gjennomgripende omlegging av norsk soningspraksis. Under behandling av fangene skulle det legges mer vekt på bot og bedring enn på ren straff. Forslaget var inspirert av "Philadelphia-systemet", som var basert på at de innsatte ble holdt i fullstendig isolasjon. Det skulle forhindre alt skadelig samvær med andre forbrytere. Kommisjonen anbefalte å bygge syv regionale botsfengsler i Norge, men pengemangel gjorde at det bare ble reist ett, "Bodsfengselet ved Christiania".

Samme år som kommisjonen avga sin innstilling, bevilget Stortinget midler til kjøp av en tomt på Åkerbergløkken i daværende Aker kommune, og byggearbeidene kom i gang i 1844. Botsfengslet ble tegnet og oppført av arkitekt Heinrich Schirmer og sto ferdig i 1851. Det opprinnelige fengselsanlegget besto av tre cellefløyer som gikk ut fra en sentralhall. En fjerde fløy som rommet fengselskirken ble bygd i 1887. Fengslet hadde plass til 223 fanger i eneceller og skulle ta inn mannlige forbrytere som var idømt straffarbeid i fra fire måneder til fire år. Fengslet var en arbeidsanstalt, men uten felles verksteder.

Enecelle i Botsfengslet, utstyrt med høvelbenk og verktøyskap. Under skapet ses de ferdige produktene: vaskebrett, kjelke og leketrillebår. Cellevinduet er plassert høyt på veggen for å hindre utsyn. (Foto: A. B. Wilse 1904/Oslo Museum).

Botsfengslet var utformet etter det såkalte ”panoptiske” prinsipp med en sentralhall uten etasjeskiller. Det gav vokterne muligheter for innsyn til cellefløyene. Døren i cellene hadde matluke og kikkhull for observasjon. Cellen var møblert med stol, bord, hengekøye, fastmurt vaskebekken og latrine. Nødvendig utstyr for arbeidet ble brakt til cellen etter det daglige behov. Grunnregelen om total isolasjon ble konsekvent gjennomført ved at fangen arbeidet, spiste og sov i egen celle. Han skulle aktiviseres 12 timer daglig om sommeren og 11 om vinteren med arbeid og eventuelt noe undervisning eller lesing. Det var reservert to timer til måltidene og en halv til én time for ”Bevægelse i fri Luft” i separat luftegård.

Selvig ankom til Botsfengslet 20. april 1868 og ble mottatt i visitasjonsrommet. Han ble badet, klippet, barbert og iført fangedrakt av tilsvarende art som i tukthuset. Deretter ble han ført til direktøres kontor. Direktøren spurte ham ut om barndom, familie, levnetsløp og fremtidsplaner. Disse opplysningene, sammen med senere vurderinger av Selvigs oppførsel og arbeidsevne, ble protokollført i hans ”Character-Bog”. Det samme gjaldt utdrag av brev som han mottok fra sin familie.

Direktør Richard Petersen var en streng og prinsippfast herre som vektla individuell fangebehandling. Han mente at alle fanger hadde krav på omsorg, interesse og rettferdighet. Derfor samtalte han jevnlig med fangene ved cellevisitter. Selvig hadde besøk av ham åtte ganger under oppholdet. Etter den første visitten noterer direktøren i protokollen at han var blitt advart av en tidligere tukthusfange om at den forsakte og innadvendte Selvig ikke ville finne seg til rette i ensomheten. Petersen fortsetter:

> Denne Opfatning var fuldkommen rigtig. Selvig viste sig strax kleinmodig og maatte allerede den 25 April (…) støttes med ½ Tomme Tobak daglig. Han befandt sig ilde her i enhver Henseende og han vilde snart være bleven en Doctor- og Directeurplage, hvis man saa meget havde lyttet til Udtrykkene for hans Lidelser. Til hans Ære maa dog anføres, at han aldrig klynkede høirøstet. Dertil var han for indesluttet og hans Jeg var Sagtmod. (…) Men han har lidt uhyre meget ved den lange Straffetid og forsaavidt maatte han vække Medlidenhed.

Selvigs respons på den mistrøstige tilværelsen i isolat var antagelig ganske typisk. Fra første stund rådet det uenighet om Botsfengslets behandlingsmetoder. Kritikere av systemet stilte spørsmål om isolasjon, overvåking, streng disiplin, hardt arbeid og faste rutiner var egnet til å oppdra og forbedre lovbrytere. I en rapport fra 1859 skriver den avgåtte fengselsdirektøren Paul Magnus Norum om fangenes ulike reaksjoner, som kunne variere fra likegyldighet eller aggresjon til sløvhet, dype depresjoner og selvmordsforsøk.

Ved soningen i Botsfengslet arbeidet Mads Selvig som bokbinder, altså med samme fag som på tukthuset. Han ble løslatt 20. oktober 1868, på dagen et halvt år etter at han var satt inn. Ved løslatelsen fant man at han hadde gått ned tre kg i vekt under oppholdet. Selvig hadde ingen kontanter og måtte derfor kles opp på fengslets bekostning. Antrekket omfattet halvfrakk av klede, vadmelsbukser, bukseseler, vest, skjorte, strømper og støvler. Direktøren noterer i januar 1869 at Selvig hadde fått arbeid hos kjøpmenn i Kristiania og tjente 16 Spd. i måneden. Protokollinnførslen slutter slik: «Han lever ikke sammen med Konen».

Et havarert ekteskap

Av direktør Petersens notater i fangeprotokollen fremgår at Nanna Selvig ønsket skilsmisse. Etter avtale med Selvigs søster, som ofte besøkte ham i fengslet, ble dette holdt skjult for ektemannen. Direktøren bestemte at fru Selvig hverken fikk lov til å skrive til ham eller tale med ham om saken så lenge han satt i fengslet. Selvig fikk aldri besøk av sin kone, og det kom bare ett "yderst koldt Brev". Det inneholdt intet om skilsmisse, "men hendes Mening kunde man lese mellem Linierne".

Vi har sett at Mads Selvigs økonomiske utroskap og senere konkurs ble en tragedie for Anne Marie Stoltenberg. Men hun hevdet at svigersønnen ikke hadde handlet bevisst svikaktig og nektet bestemt å anmelde ham for bedrageri. Det kom ingen bebreidende ord fra henne i de vanskelige årene som fulgte. At hennes datter reagerte helt annerledes, er ikke så underlig. Etter bare 1½ års ekteskap – og med ansvaret for et spedbarn – opplevde hun på nært hold ektemannens innbitte kamp mot konkurs-

Forside til skrivehefte utarbeidet av Nanna Stoltenberg Selvig. Dette heftet er nr. 2 i en serie på fem som kom i flere opplag. Heftene ble utgitt av P. T. Mallings forlag i Kristiania.

spøkelset. Selv om opplevelsen den gang hadde en lykkelig ende, må Nanna Selvig ha fått varige inntrykk.

Da Mads Selvig nok en gang måtte melde oppbud i oktober 1863, havnet hustruen i en håpløs økonomisk situasjon. Hun ble ganske alene med fire mindreårige barn født i årene 1852–59. Skifteretten bestemte 4. november at familien skulle motta 40 Spd. månedlig av boet. For perioden fra 11. mars til 25. april 1864 ble månedsbeløpet nesten halvert, deretter falt vederlaget helt bort. Driften av Knapstad gård ble trolig redningen. Ved folketellingen i 1865 er den knapt 22 år gamle sønnen Anders Selvig registrert som "Husfader" med yrke "Jordbruger".

Nanna Selvig var nær knyttet til sin mor. Ektemannens svik overfor moren var trolig den viktigste årsak til at hun ikke orket å gjenoppta samlivet etter at han slapp ut av fengslet. Så vidt vites ble det ingen legalisert skilsmisse, men intet tyder på at ekteparet senere bodde under samme tak. I 1869 byttet de to oppholdssted ved at Mads Selvig returnerte til Hølen, mens ektefellen flyttet til Kristiania.

I Kristiania startet Nanna Stoltenberg Selvig – som hun nå kalte seg – en skriveskole som fikk et særdeles godt renommé. Hun underviste dessuten ved en rekke privatskoler, og hennes skrivesystem fikk positiv omtale i Norsk Skoletidende. "Fru S. Selvigs Metode fører hurtigt og sikkert til en smuk og god Haandskrift", heter det i en anbefaling fra innehaveren av Frøken Bauers Pigeskole. Metoden ble patentert, og fru Selvig utarbeidet en serie på fem skrivehefter som ble trykt i flere opplag. Hun publiserte dessuten læreboken "Skrivning og Skriveundervisning". Fru Selvig ble værende i Kristiania i over 25 år og bodde i denne tiden på fire ulike steder. De siste 12 årene var hun bosatt i Teatergaten 19 – i perioder sammen med sine to yngste barn. Så vel Sara Selvig (født 1856) som Brede Plade Stoltenberg-Selvig (født 1858) var utdannet og praktiserte som tannlege.

Tilbake i Hølen gjenopptok Mads Selvig sin tidligere virksomhet og begynte med en «liden Butikhandel». Høsten 1871 aksepterte Selvig et tilbud fra trelasteksportør Otto Jahn Farup om å bestyre forretningen hans. Farup var fra Tronstad i Hurum og bodde i Kristiania. På Farups vegne skulle Selvig kjøpe trelast, fortrinnsvis fra bøndene i landdistriktet omkring Hølen. Avtalen trådte i kraft ved at Selvig 14. november 1871 bekreftet skriftlig å ha mottatt 200 Spd. til innkjøp av tre partier trelast som skulle skipes til utlandet over Son. Etter dette fortsatte han med innkjøp og utførsel av trelast for midler som Farup løpende stilte til hans rådighet, men uten at det ble inngått noen skriftlig kontrakt. Farup forventet 25% fortjeneste av investeringen, mens Selvig beregnet seg et honorar på 10–12% av innkjøpssummen.

Frem til våren 1875 foregikk oppgjøret mellom partnerne på den måten at Selvig for hvert trelastparti som ble eksportert sendte Farup to fakturaer. I den ene var oppført partiets innkjøpspris tillagt Selvigs godtgjørelse, og som ble belastet Farups kon-

to i regnskapet. Den andre viste salgssummen som han ble godskrevet. Senere sendte Selvig bare sistnevnte type faktura, og det virker som om partene tapte oversikten over sine økonomiske relasjoner.

Sommeren 1878 ante Farup uråd og skrev 21. juni til Selvig at han savnet oppgjør for fire nærmere angitte trelastpartier som var skipet i årene 1875 til 1878. Selvig svarte 31. juli med å sende Farup en komplett oppgave over all utførsel siden april 1875 og innrømmet å ha beholdt salgsutbyttet ved de fire skipningene. Selvig hevdet at hans hensikt var å ordne opp i forholdet, men unnskyldte seg med at det var først i brevet av 21. juni at Farup hadde forlangt et fullstendig oppgjør. Senere følte nok Selvig at han var på tynn is. I et nytt brev 21. november ber han Farup om tilgivelse og uttrykker ”Frygt for at komme under Forhør og deslige”. Hans engstelse var ikke ubegrunnet!

Bedrageridom og nytt tukthusopphold

Den 4. september 1878 måtte Mads Selvig for tredje gang skrive til skifteretten og be om at hans bo ble tatt under konkursbehandling. Det som videre skjedde var en reprise på rutiner som han kjente altfor godt fra før. To dager etter oppbudet ble lokalene avlåst og forseglet. Innen en uke var varebeholdning og løsøre registrert og taksert med Selvigs bistand. Det var en ribbet mann som ba pent om å få beholde noen enkle møbler: ”Opbyderen begjærede sig tilstaaet 1 Sofabenk med Sengeklæder, 1 Skrivebord og 2 Stoler”. Auksjonen som ble holdt i begynnelsen av oktober innbrakte drøyt 2.500 kroner.

Boets kreditorer møttes til skiftesamling 17. september, og i tiden frem til 12. februar følgende år ble det avviklet ytterligere tre samlinger. Det endelige oppgjør av konkursboet skjedde først 19. september 1879, ett år etter første skiftesamling. Boets underbalanse var på kr. 41.817, som tilsvarer 2,5 millioner i dagens kroneverdi. Otto Farups krav i boet utgjorde godt over halvparten, nemlig kr. 23.931. Ved skifteutlodningen mottok han kr. 1.349, bare 5,6% av det han hadde til gode.

Otto Farup var på forhånd blitt underrettet om boets bedrøvelige tilstand. Alt 20. mai skrev han til sorenskriveren og krevde at det skulle tas opp forhør av Selvig, og at han måtte tiltales for «bedragersk Adferd» i forbindelse med trelasthandelen. Rettslig forhør fant sted 5. juni i lensmannsgården i Hølen, ledet av sorenskriver Hans Peter Lund. Farup møtte ikke frem som avtalt, men meldte telegrafisk sykdomsforfall under rettsmøtet. Ved Farups fravær falt mye av hensikten med forhøret bort. Selvig slapp lett fra det og erklærte seg ikke skyldig i lovbrudd under konkursen. Sorenskriveren konkluderte med at det ved skiftebehandlingen ikke var påvist underslag fra Selvigs side. Amtmannen i Akershus var ikke enig og bestemte 24. juli at det skulle tas ut tiltale.

Trondhjems Strafanstalt (tidligere Trondhjems Tukthus) i Kongens gate 85, antagelig fotografert i 1890-årene. Bildet viser fasaden mot Kongens gate med fengselsutsalget til høyre for hovedporten. (Foto: Norsk rettsmuseum).

Siden gikk det bokstavelig talt både vinter og vår. Aktor i saken hadde gjennomført "vidtløftige Undersøgelser" av Selvigs regnskapsbøker og var avhengig av å konferere med Otto Farup. Det bød på problemer, idet Farup stadig oftere og til dels over lengre tid var syk, oppholdt seg ved kurbad eller var i utlandet. Først 2. oktober 1880 kunne underretten settes i Drøbak med sorenskriver Lund som administrator. Mads Selvig ble tiltalt for å ha underslått salgsbeløpet av de fire trelastpartiene som er omtalt tidligere. Samtlige partier var postert på riktig plass i regnskapet, men altså uten at Farup hadde mottatt oppgjør. Retten konstaterte at Selvig erkjente at han skyldte Farup omkring kr. 9.000 for salgssummen, men mente likevel at han ikke kunne felles for svikaktig bruk av pengene. Selvig ble dermed frifunnet og slapp også å betale saksomkostninger.

Påtalemyndigheten anket dommen, og saken ble behandlet i Kristiania stiftsoverrett 4. april 1881. Overretten mente at Selvig var fullstendig på det rene med at han ved å holde tilbake salgssummen for de fire trelastpartiene påførte Farup et tilsvarende tap. Etter rettens oppfatning måtte derfor Selvig felles for bedrageri. Som for-

mildende omstendighet anførte retten at Selvig hadde vide fullmakter uten at Farup noen gang krevde regelmessige oppgjør og opptelling av trelastlagre eller undersøkte hvordan forretningen ble drevet. Mads Selvig ble dømt til ett års straffarbeid og ilagt saksomkostninger. Selvig anket, og han ble innkalt til nye forhør høsten 1881 uten at disse endret sakens realiteter. Høyesterett stadfestet dommen 18. februar 1882.

Etter tidligere soningspraksis ville Mads Selvig ha blitt innsatt i Kristiania Tukthus, men tukthuset var i 1881 omgjort til landets eneste straffarbeidsanstalt for kvinner. Soning i Botsfengslet var uaktuelt, da denne anstalten bare tok imot førstegangsforbrytere. Løsningen ble å transportere Selvig den lange veien til Trondhjems Tukthus. Høyst sannsynlig ble han sendt med jernbane, idet Rørosbanen var fullført fem år tidligere.

Ved et opphold på Larviks Bad en tid i forveien hadde Mads Selvig vist symptomer på hjertekrampe (*angina pectoris*). Da han ankom til Trondhjems Tukthus 8. mars 1882, var han i dårlig forfatning. Han ble omgående lagt inn på tukthusets sykestue med brystsmerter og fordøyelsesbesvær. Tukthuslegen konstaterte at Selvig hadde såkalt "klappefeil", dvs. en bilyd fra hjertet, som ikke var til stede ved den tidligere legeundersøkelsen på kurbadet. En infeksjon i hjerteklappene var muligens årsaken til vekttapet hans på hele 10 kg i løpet av tre måneder. Selvig lå på sykestuen under hele soningen. Han kom seg atskillig etter hvert, og ved løslatelsen hadde han nesten samme vekt som før.

Etter et halvt års soning søkte Selvig om benådning, idet han henviste til sin alvorlige hjertesykdom. Til tross for sterk støtte fra tukthuslegen var justisdepartementet ubønnhørlig. I henhold til departementets innstilling ble ansøkningen avslått i statsråd 6. oktober. Selvig måtte sone straffen fullt ut og ble løslatt 8. mars 1883. Han tilbrakte de siste leveårene hos sønnen Anders og hans familie i Hølen. Selvig var nettopp fylt 67 år da han døde 28. august 1887. Kirkeboken oppgir dødsårsaken til "Saar i Maven og Bronchit".

Etter å ha drevet skole i Kristiania i et kvart sekel, vendte Nanna Stoltenberg Selvig tilbake til Hølen i 1895. Også hun flyttet inn hos familien i Selviggården. Av folketellingen i 1900 fremgår at hun – i likhet med sin mor – ble understøttet av de Stoltenbergske legater. Fru Selvig døde 8. juni 1905 nær 80 år gammel.

Utrykte kilder i Riksarkivet, Statsarkivet i Oslo, Statsarkivet i Trondheim og Vestby kommunearkiv:

Aker og Follo fogderi. Journal. Rekke B: Straffesaker. Nr. 3 (1856–68), jnr. 163/1862.

Arkivverket. Digitalarkivet. Folketellinger og kirkebøker.

Botsfenglset. Karakter-/Fangebok. Nr. 11 (1867–68), fol. 147–48.

Branntakster Akershus. Rekke I. Nr. 1 (1846–90), fol. 38–39, 62–64, 78–80, 127–28, 163–64.

Follo sorenskriveri. Auksjonsprotokoller. Nr. 24 (1852–65), fol. 198–99, 301–02. Nr. 27 (1861–79), fol. 65–67, 71–72, 87–89, 400–18. Nr. 29 (1852–63), fol. 264–80.

Follo sorenskriveri. Domsprotokoller. Nr. 4 (1858–72), fol. 107–10. Nr. 5 (1872–83), fol. 219–23).

Follo sorenskriveri. Forhørsprotokoll. Nr. 11 (1875–87), fol. 194–95.

Follo sorenskriveri. Kopibøk. Nr. 9 (1855–68), 23. juli 1859, 8. desember 1862.

Follo sorenskriveri. Pantebøker. Nr. 5a (1796–1801), fol. 19. Nr. 13 (1849–54), fol. 23.

Follo sorenskriveri. Skifteprotokoll. Nr. 17 (1836–43), fol. 562–64.

Follo sorenskriveri. Skifteforhandlingsprotokoller. Nr. 1a (1843–53), fol. 61–62, 77–78. Nr. 2 (1859–69), fol. 136, 140–43, 156–57, 162, 235–37. Nr. 3 (1869–87), fol. 251–52, 258–59, 262–63, 267–68.

Follo sorenskriveri. Skifteregistreringsprotokoller. Rekke II, Vestby. Nr. 2 (1844–61), fol. 13–21. Nr. 3 (1858–68), fol. 73–84. Nr. 4 (1868–90), fol. 116–22.

Follo sorenskriveri. Skifteutlodningsprotokoller. Nr. 2 (1860–72), fol. 139–44. Nr. 3 (1871–85), fol. 244–48.

Forhandlingsprotokoll for Hølen formannskap og representantskap (1848–72).

Høyesterett. Konsepter til erklæringer. Pakke nr. 57 (1863), sak 116.

Justisdepartementet. Fengselsstyret D. Konduiteliste for Trondheim tukthus. Nr. 214 (1881–82).

Justisdepartementet. Fengselsstyret D. Kristiania tukthus. Årslister. Nr. 149–153 (1864–68).

Kristiania stiftsoverrett. Rekke V. Nr. 16 (1863), fol. 141–48. Nr. 32 (1879–81), fol. 836–57).

Kristiania tukthus. Fangeprotokoll. Rekke II. Nr. 9 (1857–64), fol. 176–77.

Kristiania tukthus. Læreren. Dagbok for mannsfanger. Nr. 3 (1864–81), fol. 190.

Lassens samlinger (slekts- og personalhistorie). Bind 39: Selvig. Bind 41 og 54: Stoltenberg.

Lignings- og forhandlingsprotokoll for borgerne i Hølen og Son (1824–36).

Statistisk sentralbyrå. Konsumprisindeksen fra 1865.

Statsarkivet i Oslo. Fengsler i Norge før 1940. En oversikt. Katalog B VI 1 (1987), 74 s.

Statsrådssekretariatet. Kongelige resolusjoner. Nr. 102 (1864 I), sak 30. Nr. 107 (1866 I), sak 438. Nr. 111 (1868 I), sak 339. Nr. 141 (1882 II), sak 1886).

Statsrådssekretariatet. Statsrådsavd. i Stockholm. Regjeringsinnstillinger. Nr. 435 (1863), jnr. 1380. Nr. 462 (1866), jnr. 243. Nr. 486 (1868), jnr. 310. Nr. 696 (1882), jnr. 1061.

Trondheim tukthus. Legejournal (1880–82), fol. 232.

Trondheim tukthus. Legejournal for udgaaende Mandsfanger (1883), fol. 84.

Trykte kilder:

Collegial-Tidende for Danmark og Norge. Årg. 15 (1812), s. 400.

Ellingsen, Vegard. Kristiania tukthus gjennom 200 år. *St. Hallvard*. Årg. 64 (1986), hf. 1, s. 20–27.

Hoel, Aud Sissel. *Maktens bilder*. Utstillingskatalog. Norsk rettsmuseum. Trondheim 2007, s. 30–35.

Jakobsen, Kristian. *Hølen-minner 1952*. Utgitt av Hølen og Såner Vel 1997, s. 28–30.

Larsen, Øivind. Botsfengselet – arkitektur for å forbedre. *Fortidsvern*. Årg. 32 (2007), hf. 3, s. 10–12.

Lov angaaende Forbrydelser. Datert 20. august 1842. *Love, Anordninger, Kundgjørelser, aabne Breve, Resolutioner m.M*. Bind 10 (1841–43), s. 354–430.

Martinsen, Osvald. *Vestby bygdebok. Gård og grend gjennom tidene. Bind 2. Garder og Såner sokn*. Utgitt av Vestby kommune 1976, s. 749–50.

Mykland, Liv. *Håndbok for brukere av statsarkivene*. Oslo: Universitetsforlaget 2005, s. 420–22.

Norsk Retstidende. Ny Rekke. Årg. 29 (1864), s. 66–82. Årg. 47 (1882), s. 144.

Nyhus, Ragnhild. Kriminalitet og straffesyn på 1800-tallet. Slaveri, tukthus og botsfengsel. *St. Hallvard*. Årg. 64 (1986), hf. 1, s. 30–38.

Nyquist, O. P. Et og andet om Soon og Hølen i ældre Tider. II. Hølen. *Moss Avis*. Årg. 43. Nr. 128 (11. november 1918), s. 1–2. Nr. 131 (18. november 1918), s. 1–2.

Oslo adressebok. Årg. 1871, 1873, 1874, 1877, 1879–96.

Petersen, Richard. *Fængselsliv*. Christiania: Jacob Dybwads Forlag 1894, s. 84–85, 90–91.

Slyngstad, Marit. Fra Christiania Tugthus' protokoller: De uverdige trengende. *St. Hallvard*. Årg. 68 (1990), hf. 3, s. 22–27.

Kampen for å få kirke på Langhus

Av Jens Døvik og Alf B. Godager

Den beskrivelse som her følger, bygger for en stor del på Langhus kirkeforenings protokoller. Disse er ofte er svært nøkterne. Det er naturlig å anta at mye skjedde uten at det ble nedtegnet. Dette er da opplysninger som forfatterne ikke har fått tak i.

De første opptegnelsene om kirkelig virksomhet på Langhus er fra 1920–30-årene. Da var Langhus en av to tynt befolkede skolekretser i Skis skogbygd. Sporadisk ble det holdt gudstjenester på Langhus skole og møter i private hjem. Det ble arrangert søndagsskole og ildsjeler drev speiderarbeid, i 1932 startet Berta E. Rud en sjømannsmisjonsforening som fortsatt lever. Sekretæren i denne var gårdbruker Hilda Langhus på Langhus gård, gården som i sin tid hadde gitt skolen og stasjonen navn fordi de begge ble lagt på eiendommen.

Virksomheten ble straks mer konkret da gårdbruker Langhus i 1953 gav en tomt til menighetshus i nåværende Dalskroken, en sidevei til Langhusvegen, ikke langt fra

Langhus gård ga navn til skolekrets, stasjon, menighet, prestegjeld, kommunedel og mye mer og navnet avløste etter hvert skogbygda som betegnelse på den sørligste del av Ski skogbygd. Foto: Bjørg Magnhild Kjus.

velhuset. Giveren og Ski menighetsråd utpekte sammen et styre med syv medlemmer og to varamenn. Dette styret arbeidet som en selvstendig virksomhet som ikke sendte rapport om virksomheten til noen, men holdt menighetsrådet orientert.

Thorbjørn Kollerøs ble valgt til formann, og navnet på bygget skulle være Langhus menighetshus. På det første møtet, 30. mars 1953, ble målebrevet vist frem og tomten ble besiktiget.

De første statuetter ble diskutert. Det første offer til nytt menighetshus ble bestemt til gudstjenesten langfredag. Den ble holdt på "Vellet". Samme året ble det planlagt et stevne 13. september, men dette ble senere avlyst. Senere på høsten ble det holdt et møte på Vellet. Her var det ca 50 mennesker til stede.

Gårdbruker Hilda Langhus ga i 1954 en tomt til menighetshus på Langhus. Dette ble begynnelsen på strevet for å få reist kirke på Langhus. Bildet ble tatt på hennes 85-årsdag. Foto: Privat.

Langhus menighetshus' styre vedtok at det skulle inviteres til medlemskap i en forening, kr 1,00 per medlemskap. Dette ble aldri iverksatt. Våren 1954 ble det bestemt at det heller skulle samles inn penger ved at alle hjem på Langhus fikk en bøsse. Langhus ble inndelt i roder, og hvert styremedlem fikk ansvar for sin rode. Lensmannen gav sitt samtykke, og kirkeringene var i gang.

Høsten 1954 tok styret initiativ til dugnad på tomten. Kraftig regn på den aktuelle septemberdagen gjorde at dugnaden ble utsatt.

Det neste vi finner i protokollene fra denne tiden er et møte på Vellet i januar 1955. Her var prost B. L. D. Brekke taler, ca 50 mennesker møtte frem. For første gang ble bøssene, som var utplassert i hjemmene, tømt og telt opp sammen med kollekten. I alt kom det inn ca 1700 kroner. (Omregnet til 2006-kroner blir det 19.455.)

2. januar 1956 la arkitekt Hermann Riseng fram de første tegningene av et menighetshus. Nytt møte ble arrangert i april samme år. Her var også arkitekten med og diskusjonene ble avsluttet, arkitekten fikk i oppdrag å rentegne huset. I denne diskusjonen foreslo Langhus arbeiderlag og Langhus vel at man skulle bygge et felles samfunnshus. Dette avslo senere foreningen.

Misjonshus

I juni 1956 ble det kjent at Langhus misjonsforening (Norsk Luthersk Misjonssamband) hadde kjøpt tomt på Langhus og tok sikte på å oppføre et bedehus/misjonshus i det som nå heter Gamle Vevelstad vei. Styret i Langhus menighetshus beklaget at det skulle bygges to bedehus på Langhus. Etter nøye overlegninger valgte styret allikevel å gå videre sine planer.

Sommeren 1958 ble det drøftet en annen tomt til menighetshus. Langhus Menighetshus har nå byttet navn til Langhus Kirkeforening og ønsket seg en ny tomt. Nå kom imidlertid diskusjonen fra 1956 opp igjen, nå var det ordfører Erling Rønneberg (a) som ønsket at det skulle bygges felles samfunnshus. Noe kommunal støtte for husplanene ble det ikke, heller ikke økonomisk. Styret i kirkeforeningen var ikke enig i ordførerens syn og søkte hjelp hos biskop Johannes Smemo. Han gav sin støtte til styret, som igjen drøftet saken og konkluderte med "at det i lengden ville være best å bygge to selvstendige bygg".

Småkirke?

I september 1958 finner vi for første gang kommentarer om at styret vil gå inn for å bygge et kapell/småkirke som også kan brukes som menighetshus. Det ble også pekt på at kommunen burde sikre plass for kirkegård. Til en slik kirke ville det være ønskelig med en bedre egnet tomt. Formannen fikk oppdrag å forhandle med Hilda Langhus om en annen tomt, helst en bak hønsehuset på Langhus gård.

Langhus kirke ble oppført etter tegningene til Fossum kirke på Vestli i Oslo. Kirkene ble tegnet og oppført av Selvaagbygg. Kontrakten ble skrevet på en serviett på en kaffestove i Oslo. Foto: Bjørg Magnhild Kjus.

Frem til neste møte var det stor aktivitet. Det ble først holdt et møte hos kjøpmann Rustad hvor plasseringen var tema. Tre ble valgt til å drøfte saken med frk. Langhus. Her ble det konstatert at tomten bak hønsehuset ville eieren ikke gi fra seg, men hun tilbød en tomt nedenfor Langhus skole. Dette var en tomt som idrettsutvalget i Ski kommune også ønsket til ny idrettsplass, den var allerede tegnet inn på kommunens karter for dette formål.

Ut fra denne situasjonen ble det holdt et møte hos presten Ihlen Nistad. Her deltok bl.a. Hilda Langhus, ordfører Eling Rønneberg, styret i Langhus kirkeforening med flere. Det kom ikke til noe resultat, men frk. Langhus holdt fast ved at hun ønsket tomten skulle brukes til kirkebygg og ikke til idrettsplass. Det kom ikke til noen avklaring om tomt eller forholdet til kommune.

Det ble senere holdt et åpent møte på Vellet med stor deltagelse. Her ble det tegnet en rekke nye medlemmer i Langhus Kirkeforening. Med hensyn til tomten ble konklusjonen at de ville se tiden an. Der var flere aktuelle tomter. Noe senere ble tomten i Dalskroken skjøtet tilbake til Langhus gård og gavebrev for ny tomt, nedenfor skolen, ble overrakt Langhus kirkeforening.

Våren 1959 ble det fastsatt en møteplan for kirkeforeningen med ett møte på våren, to på høsten. Talere skulle inviteres. I tillegg gikk man inn for å sette i gang flere kirkeringer.

I oktober var det møte med over 80 deltakere på Misjonssambandets nye bedehus, som ofte ble kalt misjonshus. Inntil da det største "kirkelige" møte på Langhus. Samme høst hadde kirkeforeningens styre et møte hvor det planla innsamling av flere penger.

Kommunal bevilgning

Høsten 1961 ble det besluttet å sende en søknad til Ski formannskap om å nedsette en plankomité på fem medlemmer. Det ble også kjent at Ski kommune hadde bevilget kr. 1000 til ny kirke på Langhus, den første bevillingen til dette formål. Det var også kommet en stor gave på kr. 10.000 fra gårdbruker Otlie og Hans Ruud på Rud gård. Pengene var øremerket lysestaker i sølv og annet utstyr på den nye kirkens alter.

I januar 1962 holdes foreningens første julefest med over 100 deltakere. En pakkeauksjon sikret mer penger. Pakkeauksjonen var senere en fast del av juletrefestene.

Våren 1962 ble det samlet inn ca kr 5000 gjennom flere aksjoner, som også omfattet andre deler av kommunen. En av ildsjelene for ny kirke på Langhus, kapellan Ihlen Nistad, ble denne sommeren sokneprest på Biri. Han fikk en stor takk fra Langhus kirkeforening. Ihlen Nistad har i ettertid fått æren for idéen om å bygge småkirke i stedet for menighetshus, men dette finner en ikke noe om i protokollene. I dem fremkommer det bare at byttet til kirke delvis skyldes Misjonssambandets oppføring av eget bedehus.

Av årsmeldingen for 1962 fremgår det at det til nå er samlet inn ca kr. 50.000. Fra 1963 startet Kirkeforeningen med et årlig kakelotteri. Kirkeforeningen viste stor kreativitet for å samle inn penger, en kronerulling med "fem kroner" ble gjennomført. Østlandets Blad stilte spalteplass og 225 ble utfordret, og betalte sin andel, til sammen 1112,50 kroner.

I desember 1964 var det tenning av julegran ved stasjonen og etterfølgende julekonsert på skolen. En ny tradisjon var skapt. Over noe tid ble dette også en viktig kanal for innsamling av penger til ny kirke

I januar 1965 ble det kjent at ett av formannskapets medlemmer gav sin årlige godtgjørelse til ny kirke på Langhus.

Langhus Kirkeforening hadde definert sin primære oppgave til å skaffe midler til kirke på Langhus, men foreningen vil også tilstrebe en form for menighetsliv med kulturelle programmer på kristen bakgrunn.

102.000,-

Februar 1966 var det igjen årsmøte og de første 100.000 kroner var samlet inn, nærmere bestemt 102.000. På denne tiden ble det kjent at folk på Ski også ivret for en ny småkirke/arbeidskirke der, som supplement til middelalderkirken. I mars 1966 henvendte derfor Langhus Kirkeforening seg til Ski menighetsråd og fremholdt at det burde bygges ny kirke på Langhus før Ski. I april samme år svarte Ski menighetsråd at det var enig i dette og at rådet tok sikte på at det skulle være en kirke på Langhus i løpet av fem år.

Menighetsrådet ba samtidig Langhus kirkeforening om å utarbeide en plan for arbeidet med å reise en kirke på Langhus. Svaret ble sendt fra Langhus kirkeforening allerede i mai samme år. Samme år ble det også holdt et større lotteri med trykte loddsedler, sponset av en forretning i Ski, lotteriet innbrakte kr. 5225.

Fra 1966 arrangerte Kirkeforeningen turer til mange kirker i på Østlandet for å få idéer til ny Langhus kirke. Turene var som regel en lang ettermiddag med omvisning og etterfølgende kaffeprat. Ofte besøkte deltagerne to-tre kirker på samme tur. Disse turene gikk som regel med private biler, opp til 14–15 biler kunne delta.

1967 fortsatte foreningens virksomhet med tradisjonelt program, innsamling av penger og faste møter. Historien forteller også at kirkeringene har hadde et gledelig oppsving. Enkelte hadde opp mot 50 hustander som faste givere.

Våren 1967 ble det etter ønske fra Ski menighetsråd etablert et arbeidsutvalg for arbeid med ny kirke på Langhus. Det vurderes å la enkelte gudstjenester på Langhus være for familien.

Kakelotteriet hadde dette året hele 75 kaker, gitt av ”beredvillige husmødre” som det ble skrevet. Kr. 1230 kom inn. Denne våren gikk turen til Oslo eldste kirke, Gamle Aker, og den nyeste, Lambertseter kirke.

Høsten 1967 invitert Langhus kirkeforening til en diskusjon om å starte ungdomsarbeid på Langhus. Et foreldremøte ble holdt, og deltagerne var enige om å starte når det ble funnet kvalifiserte ledere. Det ble ikke noe av et arbeid for unge denne gangen.

Ski menighets markering av 450 års jubileum for reformasjonen ble lagt til Langhus skole i november. Ca 100 mennesker deltok.

207 husstander

I februar 1968 ble det holdt et møte med lederne av alle kirkeringene. De fleste var nå ringer for innsamling av penger. Ringlederne oppsøkt medlemmene og hentet penger på avtalte beløp og frister. Det var fra seks til ca 80 medlemmer i en ring. På dette tidspunkt var 207 husstander med. Tilnærmet annenhver familie på Langhus.

I tillegg til de "faste aktivitetene" ble det denne våren feiret at Langhus kirkeforening var 15 år. Ved overgangen til nytt år var det nå ca kr. 450.000 på "bok" til ny kirke.

Kommunen overtar

Men nå "blandet" kommunen seg inn i kirkestrevet. I 1968 ble det fremlagt en ny generalplan som fastslo at den fremtidige utbyggingen i Ski skulle finne sted på Langhus. Man skulle få en såkalt fullverdig utbygging med boliger, arbeidsplasser, aldersboliger, to nye barneskoler, ungdomsskole, barnehager, ungdomslokaler, kino, samfunnshus, bibliotek, kjøpesenter, idrettsbaner og -hall, tre dagligvareforretninger, helsesenter med lokaler for tannleger og leger – og kirke. Da utbyggingen startet, bodde det under 1800 i skolekretsen. På Langhus bor det i dag over 11000, like mange som i Ski stasjonsby.

Barnehagedrift var lenge en sentral aktivitet for menighetsrådet på Langhus, men barnehagen ble nedlagt i 2004 da Ski kommune nærmet seg full barnehagedekning. Faren for å gå med underskudd, ble for stor for menighetsrådet. Foto: Bjørg Magnhild Kjus.

Høsten 1969 ble det vedtatt ny vedtekter for kirkeforeningen.

I november 1970 sendte Langhus kirkeforening en anmodning til Ski menighetsråd om å få an kommunal plankomité. Ski menighetsråd tok dette opp med Ski kommune, og allerede i desember samme år var en slik komité i gang med Langhusmannen Arne Kr. Røysem som leder.

Våren 1971 var lokalisering av tomt til ny kirke et viktig tema. Kommunens reguleringssjef, Erik Aas, orienterte Langhus kirkeforenings styre. På dette tidspunkt var mest aktuelt sted en odde i Fosstjernet der Langhus bo- og servicesenter nå ligger. Sommerens tur gikk til Gamlebyen og Manglerud kirker. Kirkeforeningen påtok seg stadig flere "kirkelige" oppgaver.

På årsmøtet i 1972 orienterte lederen av kommunens plankomité om arbeidet. Aktuell tomt var nå like ved nytt senter og ungdomsskolen, som nå var under planlegning. Håpet om ny kirke blir nå så sterkt at det også diskuteres å feire St. Hansfest på den nye kirketomten, men det ble utsatt til neste år da tomtespørsmålet fortsatt ikke var avklart.

I mai var det bispevisitas i Kråkstad sogn, og en av menighetsfestene var lagt til Langhus skole med Langhus kirkeforening som vertskap. Her ble det orientert om arbeidet med ny kirke. Biskop Per Lønning påpekte at en kirke er "Et hus som hører Herren til" – et sted der menigheten møter Gud. Han ba om at behovet for kirkegård ble vurdert. I den forbindelse ble også planene om Langhus som sentrum for kommunens utbygging kommentert av møtedeltagerne. Det var nok ikke alle av Langhus' innbyggere som var like begeistret for tanken på at de i årene fremover ville få selskap av flere tusen innflyttere.

For første gang ble det denne høsten holdt et ekstra kakelotteri – på Ski torg – og for første gang sto fest for konfirmanter og foreldre på kirkeforeningens program.

Våren 1973 var det 20 år siden arbeidet med nytt menighetshus/ny kirke startet. I den forbindelse ble det holdt en "jubileumsfest" 9. april. Her sto historie og hilsener på programmet.

Spenning

På dette tidspunkt var det en del spenning fordi det kommunale utbyggingsutvalget for Langhus hadde levert en innstilling om å bygge en prefabrikkert kirke i flere etapper. Men den nedsatte plankomitéen hadde helt andre planer. Romprogrammet var nesten klart, bare lokaliseringen manglet.

Langhus kirkeforening arbeidet videre med sine etter hvert faste aktiviteter. Det ble om våren som vanlig holdt kakelotteri og konfirmantfest. Den siste i samarbeid med Misjonshuset i Gamle Vevelstad vei. Turen til en enda en ny kirke gikk denne våren til den nye arbeidskirken i Rælingen.

På kirkeveg. Bildet ble tatt i 1975. Foto: Arne Fjeldstad/ØB

Virksomheten i 1974 startet med et nytt initiativ: Samtalemøter om et fastlagt tema fra Bibelen. De faste møtene og kakelotteri ble holdt som tidligere. På årsmøtet orienterte plankomitéens formann om fremdriften i arbeidet. Det var fortsatt en mulighet for en prefabrikkert kirke, som kunne utvides, men kommunen hadde nå gitt Selvaagbygg i oppdrag å planlegge kirke. Utgangspunktet var planene for ny kirke på Vestly i Oslo som Selvaag hadde tegnet for Oslo kommune og Stiftelsen Kirken bygger. På styremøtet i mai ble det orientert om Selvaags forslag pluss gitt løfte om rask behandling i de kommunale organer.

Langhus kirkeforening fortsatte å "drive" menigheten, mens plankomitéen og Ski menighetsråd hadde ansvarte for bygging av kirken. For siste gang var det gudstjeneste på Langhus skole julaften.

Hektisk år

1975 da Langhus kirke var under bygging, ble svært hektisk for kirkeforeningen. Årets første styremøte ble holdt sammen med plankomitéen og Ski menighetsråd. Grunnstensnedleggelsen sto i fokus. Alle som bodde på Langhus, ble invitert til begivenheten. Den ga foreningen mulighet til å be om en ekstra gave. Den høytidelige handlingen ble en stor dag for kirkeforeningen.

Ut over våren ble mye av arbeidet i kirkeforeningens styre konsentrert om plan for arbeidet når kirken sto ferdig. Møter og andre aktiviteter ble opprettholdt. Foreningen og lederne for kirkeringene drøftet hva de innsamlede pengene skulle brukes til. Det ble enighet om at alle innsamlede midler skulle slås sammen og disponeres av Langhus kirkeforening styre. Pengene skulle brukes til utstyr til alteret som messehagel og antependium, møbler til underetasjen, servise etc.

Behov for lokaler var stort på Langhus, og de første spørsmål om utleie til skolelokaler og annen virksomhet kom nå.

27. august arrangerte Kirkeforeningen den første dugnad i kirkebygget. Serviset skulle på plass, men først ruslet alle rundt og beundret den fine nye kirken som "nå var vår." Måtte den bli et samlingspunkt for oss som bor på Langhus, så vi med glede kan si "Her er Guds hus og himmelens port!"

30. august, dagen før innvielsen, møttes ca 20 mennesker klokken 18.00 for for første gang å høre kirkelokkene ringe på Langhus. Det hele startet med en kort andakt og deretter fulgte veksling mellom kiming og klokkespill, en hel time. I referatene finner vi at dette var en ubeskrivelig opplevelse, og at mange tanker gikk tilbake til dem som hadde påbegynt arbeidet for nesten 25 år siden.

Innvielsen

På vigslingsdagen var været ifølge Østlandets Blads referat grått og trist, men dagen ble likevel en festdag. Før gudstjenesten ble det spilt på det nye klokkespillet. 700 mennesker fylte kirken som er bygget for 605. Biskop Lønning karakteriserte Langhus kirke som praktisk og rimelig, men også vakker. Til innledning talte prost Tron Tronsen og sa at Gud vil ha et brohode på Langhus. Ordfører Thorleif Løken (h) håpet i sin hilsen at kirken måtte virke som et åndelig kraftsentrum på Langhus. Videre var det korte hilsningstaler av formannen i plankomitéen, Arne Kr. Røysem, og formannen i Ski menighetsråd og Langhus Kirkeforening, Ragnar Back.

Etter vigslingsgudstjenesten toget menigheten opp bakken til ungdomsskolen der det ble servert kirkekaffe med innlagt gaveoverrekkelse.

Ellers: Kirkeforeningens midler ble benyttet til å innrede menighetslokaler i kirkens underetasje. Tomten som gårdbruker Hilda Langhus ga, er skjøtet tilbake til arvingene og senere solgt til kommunen. Den blir nå benyttet til parkeringsplass for skolen. Langhus mangler fortsatt kirkegård.

Artikkelen bygger på forfatternes bok "11000 år: Langhus, Bygda og Kirken" som fås kjøpt på Langhus prestekontor. Pris: Kr. 200,-

– og hvordan gikk det med Andreas Gundersen?

Historien om en gårdsgutt på Bjørnebekk i Ås

Av Sten Høyendahl

I Follominne for 2003 forteller Sven Lindblad om cand. jur. Carl Christian Salomonsen, den senere ordføreren i Ås, som i 1849 hadde inngått ekteskap med enken Johanne Helgesdatter på Bjørnebekk. At folk gifter seg til velstand har skjedd siden tidenes morgen, men menneskene er nå en gang lettere ondskapsfulle, og en lite bemidlet brudgom på 24 og hans velstående brud på 50 år ga selvsagt også den gang næring til dulgte smil i parets nærhet og åpen gapskratt på betryggende avstand.

Lindblad beretter at Salomonsen, som opprinnelig var fra Christiania, åpenbart hadde sine problemer med driften av gården. I 1853 hadde han anmeldt den syttenårige gårdsgutten Andreas Gundersen for å ha forlatt tjenesten.

Å gå fra tjenesten

Ifølge kong Christian den femtes Norske Lov av 1687 skulle den som forlot tjenesten bøte med halve årslønnen, «halvdeelen til Husbonden og halvdeelen til Husbondens Herskab».[1] En forordning fra 1754 fastslo at alle arbeidsføre personer i bondestanden skulle ta tjeneste dersom de ikke selv brukte en gård eller husmannsplass. Tjenesteløse folk skulle anses som løsgjengere.[2] Fram til 1818 var det heller ikke tillatt å ta tjeneste i et annet sogn, med mindre det kunne attesteres at det ikke fantes arbeid i hjemsognet.

Cand. jur. Carl Christian Salomonsen på Bjørnebekk.

[1] *Kong Christian den femtes Norske Lov, 3. bok, 21. kapittel, 11. artikkel.*

[2] *Forordning av 9. august 1754, § 1.*

Dette er trolig det eneste fotografiet av Andreas Gundersen som er bevart, tatt i 1880-årene på Botsfengslet. Avfotografering: Tom Larsen.

Landbruket ga betydelige skatteinntekter til staten, som selvsagt hadde all interesse av å legge forholdene til rette for bøndene. Ved å pålegge eiendomsløse å ta tjeneste skulle bøndenes tilgang til billig arbeidskraft sikres, noe som selvsagt også tjente statens interesser.

I bygdehistorien for Ås forteller Trygve Vik om de vilkårlige forholdene som tjenere ofte ble budt. Han nevner spesielt tjenestegutten Jens på nordre Kjølstad, som i 1846 var blitt slått til blods av husbonden Edvard Gade fordi han hadde forlatt tjenesten. Jens måtte betale hele årslønnen i bot, og ble dessuten dømt til å stå to timer i gapestokken ved Ås kirke.[3] I gapestokken kom han nok ikke, ettersom dette punktet trolig ble inntatt i dommen av gammel sedvane. Siste gang gapestokken ble benyttet her i landet skal ha vært i 1840 i Moss, og sorenskriveren som avsa denne dommen høstet sterk motbør. Henrik Wergeland harsellerte over dommen med et eventyr om byens røde gapestokk, som i sin ensomhet sørgmodig skal ha sukket: ”Skulde jeg være saa alene i Norges Rige? den Eneste tilbage af *min* Slægt?”

I mai 1848 kom «Lov angaaende Straf for Tjenestetyende, der ikke tiltræde eller ulovligen fravige deres Tjeneste». Den som hadde gått fra tjenesten skulle nå bøtelegges til fordel for sognets fattigkasse, eller i de mest alvorlige tilfellene lide fengselsstraff etter den ferske kriminalloven av 1842, men da hadde synderen gjerne i tillegg forsynt seg med noe av husbondens gods.

Gårdsguttens forklaring

Ekstrarett ble satt på Bjørnebekk 24. august 1853, men Andreas unnlot å møte opp, og ingen visste hvor han var. Salomonsen forklarte at guttens tjenestetid først utløp ved mikkelsmess, 29. september, og at tjenestelønnen utgjorde fire spesiedaler i året og klær. Husmenn og arbeidsfolk på Bjørnebekk kunne fortelle at Andreas hadde vært svært misfornøyd med tjenesten. Han skulle ha sagt at han kunne ha tjent langt

[3] *Vik 1978:398.*

mer som dagarbeider, og at tjenestelønnen også var høyere andre steder.

Andreas dukket imidlertid snart opp igjen, og en uke etter det første rettsmøtet ble det holdt forhør over ham på sorenskriverens kontor. Andreas forsvarte seg med at han flere ganger hadde fått "ufortjent Revselse" av Salomonsen, og fortalte at han en sen kveld rett etter nyttår skulle sette en karjol under tak. Vognskuret hadde imidlertid vært så fullt av redskap at han ikke hadde fått satt karjolen helt inn, og det hadde vært for mørkt til at han kunne rydde plass. Morgenen etter hadde Salomonsen slått ham i ansiktet med ordene: "Jeg troer jeg kommer til at slaae dig ihiel".

Ved en senere anledning, i plogonna samme år, var en hest kommet til skade. Salomonsen hadde gitt Andreas skylden for dette, og i sinne sendt ham hjem for å utføre annet arbeid. Da Andreas kom tilbake til gården, ble han imidlertid beordret av Salomonsens kone til å hogge ved, og fikk derfor ikke gjort noe annet. Salomonsen hadde blitt rasende og spurt ham hvem som var husbond, og Andreas hadde sagt «at det vel kunde være det samme hvem der var Huusbond enten Salomonsen eller hans Hustrue». Bevisst eller ubevisst, svaret traff nok et særdeles ømt punkt hos Salomonsen. I alle fall hadde han slått til Andreas så blodet rant, og gitt uttrykk for at han skulle vise ham hvem som var husbond på Bjørnebekk. Morgenen etter, i drengestua, ville Andreas gå sin vei for godt. Salomonsen hadde da sagt at han trodde gutten var blitt gal, og slått til ham på nytt.

Andreas var også misnøyd med kostholdet på Bjørnebekk, og hevdet at dette var så dårlig at det ga ham rett til å forlate tjenesten. I tillegg var han også ved nyttårstider blitt beordret til å skyte en hest, og dessuten måtte han ofte hogge ved på helligdager. Sven Lindblad forteller at en annen tjenestegutt på Bjørnebekk flere år senere klaget over det samme. Hviledagen skulle holdes hellig, og gårdsguttene tok det nok ille opp når de ble pålagt arbeid i det de anså som sin fritid.

Andreas' far Gunder Thorsen vitnet også i retten, og opptrådte langt mer ydmykt enn sin sønn. Han hadde først nylig fått vite at Andreas hadde tatt seg arbeid hos Casper Linnestad i Vestby, og hadde da straks begitt seg dit for å hente ham. Han hadde også sterkt anmodet sønnen om å møte fram til forhøret. Det lå nok innbakt i ham at det var en ytterst alvorlig sak å gå fra tjenesten.

Den man elsker, tukter man

Husbond maa refse sine Børn og Tyende med Kæp, eller Vond, og ej med Vaaben; Men giør hand dem Saar, med Aad, eller Æg, eller slaar dem Lemmer sønder, eller skader dem paa deris Helbred, da straffis hand saa som hand en fremmet hafde giort Skade.[4]

[4] *Kong Christian den femtes Norske Lov, 6. bok, 5. kapittel, 5. artikkel.*

Kong Christian den femtes Norske Lovbog var kommet allerede i 1687, men en stor del av lovbestemmelsene ble stående i mange år etter at dansketiden var forbi. Lovens bokstav om hustukt stilte husbonden nokså fritt til å refse både barn og tjenestefolk med hård hånd. Den som motsatte seg hustukt, ble slått strengt ned på. I mai 1852 skjerpet høyesterett dommen over en gårdsgutt som etter en ørefik hadde tatt husbonden i brystet og stilt ham opp mot veggen, noe som medførte ti dagers fengsel på vann og brød "for voldsom Modstand mod Anvenden af Hustugt, samt for ubeføiet Klage over sin Husbond".[5] Først i 1891 ble det innført en ny lov som var mer i pakt med tidens menneskesyn.

Andreas' bakgrunn

Anderas Gundersen var født 3. mars 1836 i Eidsberg, og foreldrene var Gunder Thorsen og Helene Clemetsdatter som eide den lille gården Kløv. Gunder Thorsen fikk snart økonomiske problemer, og måtte selge ut deler av gården. I 1843, da Andreas var syv år gammel, døde moren. Gunder satt igjen med fem uforsørgede sønner, den yngste bare fire år gammel, men giftet seg ikke på nytt som ventelig ville være. Trolig hadde han allerede på dette tidspunktet begynt å miste fotfestet i tilværelsen. I september 1845 ble han bøtelagt for ulovlig brennevinssalg, en geskjeft som stort sett ble drevet av mer eller mindre ubemidlede personer. Verre var at han hadde overlatt mye av salget til den femtenårige sønnen Johan, og også eldstesønnen Hans Christian var nylig blitt bøtelagt for samme forhold. Bøtene var høye, og de fleste foretrakk å sone på vann og brød i fengselet på Moss. Gunder hadde nok fortsatt noe av sin stolthet i behold, og valgte å betale boten på ti spesiedaler både for seg og Hans Christian.

Andreas må ha vært ganske fremmelig for alderen. I august 1851 ble det innledet sak mot en kvinne som bodde på en plass under Kløv, og som nå for sjette gang var tiltalt for ulovlig brennevinssalg. Den femtenårige Andreas vitnet i retten om at han flere ganger hadde kjøpt brennevin av henne «efter 6 skilling Pæglen». En femtenåring var den gang langt mindre fysisk utviklet enn dagens ungdom.

Det var vanskelige tider i landbruket, og thranitterbevegelsen hadde mange steder i landet fått stor utbredelse med sin sterke kritikk av myndighetene. I 1851 måtte Gunder Thorsen selge resten av gården, og flyttet til Ås der han livnærte seg som dagarbeider. Hvor han bodde og arbeidet vet vi ikke, men også Andreas og broren Hans Christian fulgte med til Ås, der Andreas tok tjeneste på Bjørnebekk og Hans Christian på Rustad.

[5] *Norsk Retstidende 1852, s. 474-477.*

Sven Lindblad påpeker at en ny tid var i gjæring, og at tjenestefolkene ikke hadde den samme respekten for husbondsfolket som tidligere. Og Andreas var gårdmannssønn, og ikke vant til å ta av seg lua for noen selv om det var gått ut med familien. Av rettsprotokollene fra Eidsberg ser vi at han kom fra en familie hvor mennene ikke hadde for vane å vende det annet kinn til. Han var utvilsomt vanskelig å ha med å gjøre, og provoserte ganske sikkert den lettennelige Salomonsen kraftig.

Husbondens forklaring

Ny ekstrarett ble satt 12. september 1853 på Bjørnebekk. Denne gangen hadde rettsmøtet status som politisak, og Andreas hadde rollen som tiltalt. Det var nå Salomonsens tur til å ta ordet, og han innrømmet riktignok å ha slått gutten ved to anledninger, men dette hadde vært en velfortjent refselse. At han hadde gitt Andreas en ørefik fordi karjolen ikke var blitt satt inn var «en aldeles løgnagtig Forklaring», ettersom den egentlige årsaken var at gutten ikke hadde etterkommet hans ordre om å gå til jomfru Zwilgmeyer med et brev. Han hadde heller ikke truet med å slå gutten i hjel, men det kunne nok tenkes at han hadde lovt ham bank dersom han ikke forbedret seg.

Salomonsen bedyret at han ikke hadde slått Andreas fordi hans kone hadde satt ham til annet arbeid, men fordi han hadde opptrådt uhøflig, og avstraffelsen hadde tross alt vært begrenset til et par ørefiker med flat hånd. Gutten hadde likevel fortsatt å bruke munn mot ham. Da han neste morgen kom ned i drengestua, hadde Andreas i en ubehagelig tone spurt om han ville slutte med å slå ham, da han ellers ville gå fra tjenesten. Salomonsen kunne imidlertid ikke huske at han hadde slått gutten ved denne anledningen. Dagen i forveien hadde Andreas ved uvøren kjøring ødelagt hesten, som hadde trådt seg i benet, men det var en annen person som var blitt bedt om å avlive den. Dersom han hadde måttet hogge ved på søndager, var det fordi han ikke hadde gjort arbeidet sitt på lørdager. Kostholdet på gården hadde vært det samme de siste tyve årene, og ingen hadde klaget på dette tidligere.

Andreas sto nå fram i retten ”fri for Baand og Tvang” og nektet for det meste av det Salomonsen hadde sagt, men han måtte innrømme at det ikke var ham som var blitt beordret til å skyte den skadede hesten. Han tilføyde ellers at Salomonsen ofte hadde gitt ham slag med svøpesnerten når han kom med hestene. Husbonden hadde åpenbart ment at disse ikke var stelt på tilbørlig måte.

Vitnene forteller

Salomonsen førte nå flere husmenn og arbeidsfolk som sine vitner. Halvor Thormodsen kunne om ikke annet friske litt på husbondens hukommelse ved å bekrefte at Andreas faktisk *hadde* fått seg en ørefik den morgenen i drengestua.

Christian Nielsen på Danskerudhytta hadde vært til stede da Salomonsen skulle ha truet med å slå Andreas i hjel, men hadde ikke oppfattet dette fullt så drastisk. Han mente å huske at ordene hadde falt noenlunde slik: ”Jeg mener, jeg kommer til at slaae dig ihjel jeg Gut, som aldrig lyder hvad jeg beder dig om”.

Flere av vitnene framhevet at de til tider hadde oppfattet Andreas’ oppførsel som uhøflig. Nå var det kanskje ikke uproblematisk å stå i vitneboksen mens husbonden satt på tilhørerbenken. Hans Fredriksen uttalte at Andreas var uhøflig, men kunne ikke riktig forklare hva uhøfligheten besto i, ”da den blot lagdes for Dagen ved Tiltaltes Maade at svare og tee sig paa”. Samme mann kunne bekrefte at Andreas ved en anledning hadde blødd etter at Salomonsen hadde slått ham, men om det kom fra nese eller tannkjøtt, visste han ikke.

To vitner kunne fortelle at Andreas tross alt hadde uttalt at han kunne tenke seg å fortsette i tjenesten på Bjørnebekk. Han hadde sagt ”at Candidaten vel var braa (”hidsig”)”, men at det ikke var noe å bry seg om da det pleide å gå fort over.

De fleste vitnene sa at kostholdet på Bjørnebekk var godt, selv om det skinner tydelig gjennom at ikke alle var overbegeistret. Det var likevel ingen som kunne huske at Andreas hadde klaget spesielt over kosten. Lagrettemennene opplyste nå at det her i egnen var vanlig at tjenestefolk ”til Eftans mel” fikk kake med påsmurt smør eller pålagt ost, eller mysesmør, en grøt laget av kjernemelk og mel, samt melk og vann som drikke. Slik kost ble ansett som fullverdig når den var ordentlig tilberedt.

Det kom nå fram at Andreas to år tidligere hadde festet seg til Christen Olsen på vestre Berg i Eidsberg, og at han hadde forlatt denne tjenesten før året var omme. Andreas bekreftet dette, men sa også at han hadde forlatt Berg i full forståelse med husbonden. Kort tid før han kom til Bjørnebekk hadde han festet seg for et halvt år hos Halvor Olsen Galby i Vestby, men bare på betingelse av at han kunne få gå dersom han ble lovt bedre lønn andre steder. Salomonsen hadde da også i overensstemmelse med dette gjort opp det økonomiske med Halvor Galby. Saken ble deretter utsatt.

Dommen faller

Nok et rettsmøte fant sted 1. oktober på Bjørnebekk. Aktor hadde nå gjort endel undersøkelser, og la fram skriftlig erklæring fra Christen Berg i Eidsberg om at Andreas uten hans vitende og vilje hadde forlatt tjenesten. Halvor Galby møtte som vitne, og bekreftet at han høsten 1851 hadde inngått avtale på de betingelser som Andreas tidligere hadde fortalt om. Andreas hadde tatt imot festepengene på 24 skilling som forskudd på tjenestelønnen, men dem hadde han fått igjen. Han hadde likevel reagert på at gutten reiste til Bjørnebekk uten å gi ham beskjed om dette.

Aktor hevdet nå at Andreas i realiteten hadde tilstått de forhold han var tiltalt for,

og at han ikke hadde hatt lovlig grunn til å forlate Bjørnebekk. Det ble derfor lagt ned påstand om at han skulle bøtelegges med hele 15 spesiedaler, og betale sakens omkostninger. Dom i saken falt to dager senere, og var i samsvar med aktors påstand: 15 spesiedaler i bot til Ås fattigkasse samt 8 daler i salær til aktor. I domspremissene ble det lagt vekt på at Andreas ikke hadde klart å bevise sine påstander om utilstrekkelig kosthold og tvungent arbeid på helligdager. De ørefikene som han hadde fått av Salomonsen var da heller ikke gyldig grunn til å forlate tjenesten.

Andreas reagerte nok sterkt på at han ble dømt i en sak der han mente å ha retten på sin side. Kanskje ble det nettopp i denne stund tent et varig hat i ham mot øvrighet og standspersoner.

En rettferdig dom?

Vi har hørt at bortrømte tjenestefolk før 1848 risikerte å miste sin halve årslønn. Andreas fikk objektivt sett en langt hardere dom, ettersom de 23 spesiedalerne han skulle betale tilsvarte flere årslønner på hans nivå. Loven av 1848 ga ingen anvisninger på bøtenes størrelse. Hvordan kunne retten i det hele tatt forestille seg at en syttenåring kunne klare å betale et så stort beløp?

Nå var det ikke så mange av disse sakene som ble behandlet av rettsvesenet. Vi har sett at Christen Berg i Eidsberg ikke hadde anmeldt Andreas da han forlot tjenesten, og mange bønder kan ha kviet seg for å gå rettens vei, kanskje også fordi de etter 1848 selv ikke kunne oppnå noen økonomiske fordeler ved dette.

Det kan se ut som om retten i Follo hadde lagt seg på et høyere bøtenivå enn ellers i landet. Få år senere, i 1859, ble en 22-årig møllerdreng som hadde forlatt tjenesten dømt til å betale fem spesiedaler til fattigkassen til Sem i Vestfold,[6] og året etter måtte en musketér for samme forhold bøte med ti spesiedaler til fattigkassen i Land i Oppland.[7] Begge ble i tillegg dømt til fengselsstraff for å ha begått straffbare forhold i tjenesten, men at de hadde gått fra tjenesten ble pådømt uavhengig av dette. De to fikk altså lavere bøter enn Andreas til tross for at de var langt eldre med høyere lønn og hadde begått kriminelle forhold i tjenesten.

Selv om det ikke framkommer av rettsreferatene, synes det åpenbart at det her skulle statueres et eksempel. Andreas var utenbygdsfra, uten noe støtteapparat i Ås eller i hjembygda. Han framsto som tverr og uhøflig uten respekt for autoritetene, og hadde også tidligere forlatt tjenesten, riktignok uten å bli anmeldt. Han passet derfor utmerket i rollen som et avskrekkingseksempel for andre som lekte med tanken på å forlate tjenesten i utide.

[6] *Norsk Retstidende 1860, s. 103.*
[7] *Norsk Retstidende 1861, s. 242-243.*

Juridisk sett var det ingen tvil om at Andreas måtte dømmes. Lovens bokstav var i selve utgangspunktet en klar støtte til husbondsfolket og deres interesser, men ved å idømme bøter av urimelig størrelse hadde retten i Follo opptrådt som et redskap for de sterke i samfunnet. Noen tiår senere ville dette blitt karakterisert som ren klassejus.

Tidene hadde endret seg. Det var blitt overskudd på arbeidskraft, og mange bønder festet ikke lenger tjenestefolk for mer enn et halvt år om gangen, ettersom disse vinterstid i stor grad ble gående uten å ha særlig mye å gjøre. Da kunne det tross alt være mer lønnsomt å satse på dagarbeidere i onnene, selv om disse visste å ta seg godt betalt. Dessuten hadde det reist seg liberale røster som hevdet at bøndene utnyttet tjenestetvangen til å skaffe seg billig arbeidskraft. Reglene om tjenestetvang hadde under alle omstendigheter utspilt sin rolle, og ble opphevet i 1854.[8]

På Frederikshald

Andreas ble ikke lenge i Ås. I januar 1855 finner vi ham i tjeneste hos grosserer Meyer i Christiania, og i 1858 vervet han seg for fem år ved Frederikstenske gevorbne musketérkorps i Halden, eller Frederikshald som det den gang het. I desember 1859 ble han tatt for simpelt tyveri, og av krigsretten dømt til en mindre fengselsstraff på vann og brød. Som musketér ble han hele tolv ganger straffet "extrajudisielt", utenom rettsapparatet, for overfall, slagsmål, drukkenskap, ulydighet mot foresatte og andre tjenesteforseelser.

Etter å ha dimittert i 1863 slo Andreas seg ned på Frederikshald. I august 1865 sto han igjen for retten, denne gang for vold mot en vekter i full uniform. Han hadde en kveld kommet i krangel med en annen mann, og vekteren som kom til stede hadde på en høflig måte forsøkt å helle olje på opprørt hav, noe som dessverre ikke falt godt ut for ham. Andreas hadde "bedet ham kysse sig i Rumpen", grepet ham i halstørkleet og gitt ham flere slag i ansiktet. To vektere hadde måttet til for å overmanne Andreas og sette ham i arresten. I samme rettsmøte ble han sammen med Maria Lisa Larsdatter tiltalt for en utvilsomt mer sympatisk foreteelse, i hvert fall sett med dagens øyne: de to hadde levd "som om de vare Ægtefolk". Høyesterett forlenget straffen for Andreas fra ti til femten dager på vann og brød, mens hans papirløse utkårede måtte ut med åtte spesiedaler til statskassen.

Andreas' far Gunder Thorsen var på denne tiden en gammel mann, og hadde i flere år bodd i legd hos sønnen Hans Christian som var husmann på Skaugrom under søndre Grydeland i Kråkstad. I 1866 fikk Hans Christian kjøpt Kopperud i Frogn og flyttet dit, og Gunder fulgte med. Her døde han som fattiglem i august 1868, 76 år

[8] *Pryser 1999:48-49.*

gammel. I kirkeboken står det at han døde på Kopperud, men tilhørte Kråkstad, noe som kan tyde på at sistnevnte sogn fortsatt betalte understøttelsen for ham.

Den fallerte Gunder Thorsens sønner hadde ikke hatt det beste utgangspunktet her i livet, men de tre eldste sønnene var driftige folk som i relativt ung alder klarte å slå til seg hvert sitt gårdsbruk. Yngstesønnen Theodor flyttet i 1872 til Drøbak der han giftet seg med en svensk pike, men dro snart til Kristiania der han livnærte seg som tomtearbeider. Av Gunders fem sønner var det bare Andreas som falt gjennom, men han skulle til gjengjeld falle dypt.

Bak festningens murer

I september 1868 kom Andreas opp i en stygg sak på Frederikshald. Han hadde, åpenbart i beruset tilstand, tatt opp en skarpkantet stein på bortimot to kilo og kastet den gjennom et vindu der en kvinne med fem små barn hadde oppholdt seg. Heldigvis hadde vindussprossene tatt av for det meste, slik at steinen havnet i en urtepotte. Straffen ble likevel bare satt til tyve dager på vann og brød. Saken ble fremmet for høyesterett og er gjengitt over to sider i Norsk Retstidende for 1869, ettersom det oppsto juridisk uenighet om hvorvidt det som hadde skjedd kunne regnes som gateuorden.[9]

To måneder senere fikk Andreas en ny dom, denne gangen på ti dagers vann og brød, og nok en gang gjaldt det samlivet med Maria Lisa, som altså hadde fortsatt uten prestens velsignelse. Men mere var i vente: i november 1869 hadde han sammen med to andre karer stjålet en kiste med klær og annet utstyr på dampskipsbrygga. Retten var forarget over de tiltaltes "Frækhed", og ettersom Andreas tidligere var dømt for tyveri, fikk han ett års straffarbeid.

Andreas' rulleblad ble stadig mer plettet, og nå begynte rettsvesenet for alvor å miste tålmodigheten med ham. Sammen med en annen person med tvilsom fortid ble han tatt for innbrudd i H. G. Loranges kontor på Frederikshald, der de hadde slått ut en vindusrute og tatt med seg et skrin med tre dalersedler og flere dokumenter. Innbruddstyveri var klassifisert som grovt tyveri, og i januar 1871 ble Andreas dømt til 4? års fengsel. Ettersom det var tredje gangs tyveri måtte det statueres et eksempel, og høyesterett forlenget straffen til hele 6,5 år bak murene. Fratrekk i soningstiden for god oppførsel ble neppe gitt i særlig utstrekning den gang.

I folketellingen for 1875 finner vi Andreas som innsatt i straffeanstalten på Akershus festning i Kristiania, der 16 livsfanger og 242 årsfanger oppholdt seg. Fangenes fødested er oppgitt, og vi ser at han sonte sammen med enkelte brokede blad fra follobygdene, syv personer i alt. Blant disse var anstaltens eldste fange, den

[9] *Norsk Retstidende 1869, s. 154-156.*

77-årige ugifte kramhandleren Johannes Thomassen som var født i Vestby, og som også ti år tidligere hadde sittet på festningen som årsfange. Også den 66-årige gifte snekkerarbeideren Christian Holmsen fra Nordby var med på å dra gjennomsnittsalderen opp blant de innsatte.

Kom Andreas tilbake til Ås?

Andreas slapp trolig ut i 1877, vendte tilbake til Frederikshald og tok seg arbeid som steinhogger. Han var imidlertid kommet inn i en ond sirkel, selv om det skulle ta noen år før det gikk galt igjen. En ettermiddag i januar 1883 gjemte han seg før stengetid i gården til Eugenie Waldenstrøms butikk ved fiskebrygga, og fikk i løpet av kvelden åpnet døren med en falsk nøkkel. Der stjal han matvarer til 32 kroner og noen småpenger, men ble kort etter angitt av sin egen vertinne. Heller ikke denne gang ble det vist nåde fra rettens side: seks års fengselsstraff.

Av Polititidende ser vi at han ble løslatt 5. mars 1889, og det ble oppgitt at han skulle bosette seg i Ås. Andreas var nå 53 år gammel, og hadde tilbragt store deler av sitt voksne liv innenfor murene. Vi vet ikke om han virkelig kom tilbake til Ås. Han står ikke i sogneprestens lister over innflyttede i bygda, men hos presten var det de færreste som registrerte seg. Noen varm velkomst kunne han neppe vente seg noe sted. Folk som hadde begått tyveri var fra gammelt av ansett som æreløse mennesker, og disse holdningene var ennå ikke utdødd mot slutten av 1800-tallet.

Her stopper sporene etter Andreas Gundersen. Han ser ikke ut til å ha oppholdt seg i noen av follobygdene i 1900, heller ikke på Frederikshald, og jeg har ikke funnet ham i kirkebøkenes dødslister. Vi vet derfor ikke om han etter løslatelsen i 1889 lyktes i å vende tilbake til et normalt liv utenfor fengselsmurene. Siste kapittel i den lite oppbyggelige historien om Andreas er fortsatt ikke skrevet.

Utrykte kilder i Riksarkivet og Statsarkivet i Oslo
Follo sorenskriveri, forhørs- ekstraretts- og domprotokoller.
Frederikshald byfogd, domprotokoller.
Heggen og Frøland sorenskriveri, forhørsprotokoller.
Rakkestad sorenskriveri, forhørsprotokoller.
Kristiania by, folketellinger for 1865 og 1875.

Trykte kilder
Kong Christian den femtes Norske Lov. 15de April 1687 med Kongeloven 1665. Oslo: Universitetsforlaget, 1982.
Norsk Retstidende. Et Ugeskrift for praktisk Lovkyndighed. 1852, 1860, 1861, 1866, 1869, 1871. Christiania.
Polititidende. 1889. Udg. af Kristiania Politikammer. Kristiania.

Litteratur
Frøyset, Helge. *Bygdebok for Eidsberg. Gårdshistorie*. Bind 1. Utgitt av Eidsberg og Mysen Historielag. Mysen 1959.
Lindblad, Sven. I Salomonsens dager. En Ås-ordfører og kretsen rundt ham. *Follominne*, årbok 2003, s. 120-141. Utgitt av Follo Historielag. Drøbak 2003.
Myckland, Haakon Falck. *Bygdebok for Frogn. Gårdshistorien*. Utgitt av bygdehistoriekomitéen. Frogn 1967.
Pryser, Tore. *Norsk historie 1814-1860*. Frå standssamfunn mot klassesamfunn. Det Norske Samlaget. Oslo 1999.
Vik, Trygve. *Ås bygdebok. Bygdehistorie I. Inntil 1850*. Utgitt av Ås kommune. 1978.
Wergeland, Henrik. Et Eventyr om Gabestokkene i Mosseby og Borresogn, som begynder langthenne i Tiden. *Udvalgte Skrifter af Henrik Wergeland*, s. 364-369. Udgivne af H. Lassen. Anden forøgede Udgave. Forlagt af H. E. C. Gad. Kjøbenhavn 1871. Fortellingen ble opprinnelig utgitt i 1840.

Follo historielag rundet 60 år

Follo historie- og museumslag ble stiftet 12. desember 1948. Stiftelsesmøtet ble holdt i den gamle festsalen ved Norges landbrukshøgskole. I den samme salen – nå ved Universitetet for miljø og biovitenskap – markerte Follo historielag 60 årsdagen med et festmøte. Her er hva de to tilstedeværende tidligere ledere sa 12/12 2008.

Først **Erik Aas jr**: – Selv var jeg ikke til stede ved denne begivenheten, men salen kjente jeg saktens, for 20. august samme år – altså 1948 – var jeg blitt immatrikulert her som NLH-student.

Et gedigent uttrykk er den, denne salen, for et kulturelt tidsbilde ved forrige århundreskifte. Og glade er vi i dag for at den fremdeles er i behold – om enn med en del tilpasninger til våre egen tids brukskrav. For slik er det jo: Tidene skifter, og dermed også det vi selv skaper og oppfatter som vår identitet. Tenk for eksempel på Samfunnsbygningen og Aud Max i forhold til denne salen – eller på dagens musikk og diktning i forhold til Grieg og Bjørnson. I dette ligger grunnlaget for det vi kaller historien – det vil si kunnskapen om det som en gang var – og om hvordan og hvorfor dette har endret seg fra tid til tid.

Dermed er vi framme ved det som var oppgaven for dem som var samlet her den gangen for 60 år siden: Å stifte en institusjon til å arbeide med Follo-bygdenes historie. Den fikk navnet Follo Historie- og Museumslag, og i lovene som ble vedtatt, ble arbeidsoppgavene laget skulle ha, beskrevet slik:

1. Å samle og ta vare på alt som gir kunnskap om liv og skikker i Follo gjennom tidene, ved dokument-, navne- og slektsgransking, oppmåling og fredning av karakteristiske gamle bygninger og minnesmerker.
2. Start og drift av museum.
3. Spredning av opplysning om slike emner.

Lagets første styreformann, Erling Strand, utdypet dette slik i sin omtale av stiftelsen: – ”Ikke for å dyrke det døde, men for å bidra til forståelse av egen tid og vørnad for dens goder”. Og han avslutter slik: ”Måtte det lykkes for dette laget å få lyst opp i mørket om Follos fortid, og få gitt et bilde av fedrenes arbeid og kår, til mere selvtillit og større kjærlighet til hjemstavnen. Det vil sikkert lykkes med tålmodighet og løfting i flokk.”

Nesten 30 år etter stiftelsen var det jeg selv opplevde å bli valgt til styreformann i laget. Det skjedde på årsmøtet 10. juni 1978, og sannelig var det mye som hadde skjedd underveis.

Ti år tidligere – 7. juni 1968 – var Follo Museum blitt formelt opprettet. Det var i Asbjørn Bakkens formannstid (1967–72), og forut for dette lå en formidabel innsats, - først med å sikre den vakre museumstomta på Seiersten, og så med å bygge den ut. Det første skjedde i Erling Strands formannstid (1948–58), og det andre mens Ingebret Drag ledet laget (1958–67). Med snekkermester Sverre Sørensen som bygningsfaglig ankermann, og i samarbeid med bl.a. Riksantikvaren, kom da Børsumsbygningen, Skoklefall-låven og de fleste av de andre kjære husene i «Museumstunet» på plass.

Det neste store steget i denne utviklingen kom i 1976, i Hans Christen Mamens formannstid (1972–78), 21. august dette året ble den branntrygge bygningen åpnet. Den var tegnet av arkitekt Trond Høye i samarbeid med en plan- og byggekomite ledet av professor Olav Hjulstad. Dermed lå forholdene til rette for en vesentlig utvidelse av lagets virksomhet, med utstillinger, sammenkomster og museumsfaglig administrasjon. Viktig var det også at det nå ble plass til å lagre og undersøke den store mengden av gamle gjenstander som strømmet inn til laget. En kjærkommen konsekvens var det også at Follo Museum nå kom inn under finansieringsordningen for halvoffentlige museer – noe som ga mulighet for offentlige tilskudd til ulike deler av virksomheten.

I høy grad var det frivillighet og en stor ulønnet innsats fra medlemmenes side som hadde skapt det museet som laget eide og drev den gangen for 30 år siden. Og dette gjaldt ikke mindre arbeidet med rengjøring av lokalene, løpende stell og vedlikehold av gjenstander og inventar osv. Her er det all grunn til å hedre innsatsen til Follo Museums Venner, i mange år ledet av Tulla Sverdrup.

Den som jeg etterfulgte i formannsvervet den gang i 1978, var Hans Cheristen Mamen. Og det var han som avsluttet den utviklingen av Follo Museum som jeg har forsøkt å skildre. Men Mamen sto også for mye mer. Blant annet startet han de årlige olsokstevnene som siden har vært gjennomført i samarbeid mellom museet, Follo prostiråd og bondekvinnelagene i distriktet. Og framfor alt: Mamen var også redaktør av Follominne. I følge lovene som jeg referte foran, var denne årboka hovedoppgave nummer 2 i lagets virksomhet. Den kom ut første gang i 1951 med tittelen Årbok for Follo Historie- og Museumslag, og med Hans Krag som redaktør. Fram til 1963 var det fire bind til, redigert av Asbjørn Bakken. I 1967 fikk boka det kjære navnet Follominne, og senere var den kommet ut hvert år – først med Bakken og så med Mamen som redaktør.

Det jeg har forsøkt å skildre, viser klart at laget vårt gjennom denne dynamiske utviklingen i sine første tretti år hadde fått et solid fundament for arbeidet sitt. Grunnmuren var på plass, og nå gjaldt det å videreutvikle byggverket, og få til en gjennomtenkt og godt organisert virksomhet.

Selv oppfattet jeg situasjonen i 1978, da jeg tiltrådte som formann, som et tidskifte, og for styret avtegnet disse tre oppgavene seg som den sentrale i lagets arbeid:

1. Fortsatt utgivelse og styrking av Follominne.
2. Arbeid med å registrere, systematisere og sikre museumssamlingen.
3. Utadvendt virksomhet gjennom aktiv bruk av den brannsikre bygningen og museumstunet (alene eller i samarbeid med andre).

Som tidligere nevnt, var Follo Museum i 1978 kommet inn under finansieringsordingen for halvoffentlige museer, og allerede året etter førte dette til ansettele av museets første faglige leder. Det var etnologen Hege Bodahl som helt til i dag har hatt sitt virke her. Så, neste år er hun 30-årsjubilant! Senere fulgte flere ansettelser, der jeg nøyer meg med å nevne disse: Marit Jahr Evensen, Aase Weydahl-Ottesen, Knut Audum og Stein Barli.

Denne staben av dyktige fagfolk førte til at lagets virksomhet kom under en målbevisst faglig administrasjon som på en verdifull måte supplerte all den frivillige innsatsen. Og den økte betydelig i omfang, spesielt i de utadvendte, publikumsorienterte aktivitetene. Den brannsikre bygningen ble et levende senter for utstillinger, sammenkomster og utferder – med emner fra Follo.bygdenes hisstorie. Det kom også i gang kurser og foredragsserier, der egne eller innleide fagfolk orienterte om utvalgte emner. Et eksempel kan være kurs-serien om byggeskikken i Follo-bygdene, som ble gjennomført i 1981 og 1982. En videreføring av den var det vel at de par følgende årene ble gjennomført en undersøkelse og kartlegging av fargene på eldre hus i distriktet. Den var det ingen ringere enn arkitekturprofessor Arne E. Holm som sto for, med meg som medhjelper. Et annet utslag av denne interessen for kulturlandskap og bebyggelse var at laget ofte ga uttalelser – ikke minst til kommunene – om aktuelle bygge- og planleggingssaker. Konsekvensene av en mulig lokalisering av ny hovedflyplass *i* eller *i nærheten av* Follo var ett av mange engasjerende temaer!

Parallelt med denne virksomheten gikk også utgivelsen av Follominne og den videre utbyggingen av museet. Follominne ble jeg selv redaktør av i 1984, og fikk fortsette helt til 1994 – fire år etter at jeg hadde gått av som styreleder. Som en dyktig medarbeider hadde jeg her i mange år Marit Jahr Evensen.

I 1979 startet rivingen av Holstad gamle skole, og fire år senere ble den gjenreist på museet med to av sine elever fra omkring 1900 til stede! Maken til frivillig innsats som den knyttet til nedtakingen av Holstad-skolen, skal det letes lenge etter. Atskillig mer profesjonell var nedtakingen og gjenreisingen av Korsegårdsbygningen som nærmet seg ved utgangen av åttiårene. Den ble ledet av fagmannen Knut Audum.

Året 1958 var et merkeår for Follo Historie- og Museumslag. Laget hadde da ek-

sistert i 40 år, og museet i 20. Dette ble markert bl.a. med utgivelsen av boka «Ti taler på Follo Museum» og med to festlige tilstelninger. Først med et jubileumsmøte 4. september, der påtroppende styreleder (neste år), Jorunn Kolbjørnsrud, ga et tilbakeblikk på lagets og museets arbeid. Mitt eget tema – som avtroppende styreleder neste år – var "Noen framtidsperspektiver på arbeidet i Follo Historie- og Museumslag og Follo Museum". Den andre tilstelningen er saktens like aktuell den dag i dag, og jeg tillater meg å bruke det som avrunding av dette forsøket på å beskrive hovedtrekk i lagets utvikling fra starten og fram til begynnelsen av 90-årene, da jeg trakk meg ut av den. La meg avslutte slik:

– Først med takk til Wilhelm Grøstad og hans miljø på Nesodden for initiativet de tok, som førte til at laget vårt ble stiftet den gangen for 60 år siden.
– Så med en hyllest til de mange som gjennom en veldig frivillig eller yrkesfaglig innsats har klart å utvikle en meningsfylt virksomhet i laget, først og fremst gjennom utbygging og drift av museet, og ved utgivelse av Follominne.
– Så med en inderlig takk fra meg selv for den store opplevelsen det var for meg å få delta i lagets arbeid i de miljø- og bærekraftbevisste åttiårene. Det innebar et givende samarbeid med mange, noe jeg fremdeles minnes med stor glede.
– Og til slutt med et inderlig håp for dere, mine etterfølgere: Måtte dere lykkes i det videre arbeidet med å føre arven fra Follos rike og interessante fortid inn i vår egen samtid, og videre til framtida.

Jorunn Kolbjørnsrud overtok som formann etter Erik Aas i 1989:

– Jeg forsikrer at det var "som å hoppe etter Wirkola". Men heldigvis, Erik Aas – som hadde ledet laget i 11 år – hadde lagt et godt grunnlag for det videre arbeidet, så jeg startet ikke på bar bakke.

I 1987 var det utarbeidet en Utviklings- og investeringsplan for Follo Museum frem til år 2000. Denne planen ble grunnlaget for det videre arbeidet. Ifølge denne planen skulle anlegget på Seiersten utvikles videre til et sentrum og tyngdepunkt for virksomheten, supplert med enkelt-elementer rundt i bygdene i form av enkelthus eller anlegg etter økomuseumssystemet.

Oppgavene var mange og store. Her skal jeg nevne noen: Holtet-smia og Korsegårdsbygningen skulle reises. Arbeidet med Korsegården var stort og vanskelig, så det tok svært lang tid før den kunne åpnes for publikum og tas i bruk på forskjellig måte. Åpningen fant sted 8. mai 1995. Det var også nødvendig å få fastere rutiner på vedlikeholdet av bygningene. Brannsikring var også et påtrengende behov.

Andre prosjekter som det dessverre ikke var mulig å få fullført i min tid som formann, var Blikkenslagerverkstedet, Bryggerhuset fra Skjellerud og husmannsplassen

Sagstua. Denne husmannsplassen ble gitt til Museet av Norske Skog/Tofte. Gaven innbefattet også kr 50 000.- til arbeidet med flytting. Sagstua er flyttet og gjenoppført på Museet, men desverre ennu ikke åpnet for publikum. Bryggerhuset og blikkenslagerverkstedet er imidlertid fullført.

Når det gjelder enkelt-elementer innenfor økomuseumssystemet kan jeg nevne Tåkeklokken på Torkildstranda. Den ble overført fra Kystverket, ble restaurert og innlemmet i Museets eiendommer.

Et annet tilfelle er det såkalte Jostus-huset. Jostushuset var et fiskerhjem i Son. Det ble kjøpt og flyttet til museet på Seiersten i 1963. Som et ledd i opparbeidelsen av Son kystkultursener ble det flyttet tilbake til Son i 1992.

Et annet viktig ledd i museets oppbygging av en kysthistorisk samling, var innkjøp av et antikvarisk sjøkart tegnet i 1723 over Oslofjorden. Follokysten hadde allerede på det tidspunktet en helt spesiell status. Det var Erik Aas som hadde oppdaget kartet da det var til salgs.

Follo Historie- og Museumslag fortsatte i samme spor som tidligere med aktiviteter av forskjellig slag. En rekke utstillinger ble arrangert, Jeg vil nevne et par av dem: Utstillingen "Under fremmed åk" ble satt opp i forbindelse med 50-årsminnet fra okkupasjonen. En annen var "Fra stue til miljø". Begge disse var meget godt besøkt.

Faste arrangementer var Barnas dag om sommeren og Familiedagen før jul. Feiring av Olsok var også en tradisjon med foredrag, sang, servering av rømmegrøt, kaffe og kaker. Kvelden ble avsluttet med en gudstjeneste. Laget samarbeidet med Follo prosti og bygdekvinnelagene i Follo. I årene 1990–1995 avsluttet vi dagen med en økumenisk gudstjeneste i samarbeid med Den katolske kirken. Dette synes jeg passet godt siden Olav den hellige jo er en katolsk helgen.

Den økonomiske støtten fra staten, fylkeskommunen og kommunene har vært hovedfundamentet for lagets virksomhet. Tilskuddsordningen for halvoffentlige museer var helt utslagsgivende for museet. Kommunene bidro med investeringstilskudd som opprinnelg var på kr. 1,- pr innbygger. Dette tilskuddet ble øket til kr. 3,- i forbindelse med oppføringen av Korsegården.

På litt lengre sikt ønsket laget å fullføre arbeidet med en organisering som gir best mulig samarbeid både med lokallagene og med Landslaget for lokalhistorie. Allerede før årsmøtet i 1989 fremmet Ski Historielag et forslag om deling av Follo Historie- og Museumslag i to, nemlig et regionalt historielag som paraply over de lokale lagene, og et museumslag. For gjennomgang av vedtektene som ikke lenger var i overensstemmelse med dagens situasjon, oppnevnte styret en vedtektskomite for gjennomgang av vedtektene eventuelt en omorganisering. Komiteen hadde Aasmund Berg som formann. Øvrige medlemmer var Bjørn Bjørnsen, Odd Gullerud, Jorunn Kolbjørnsrud, Aase Weydahl Ottesen og Willy Østberg.

Komiteen kom frem til at en deling av virksomheten ville være hensiktsmessig. Komiteens innstilling var at museumsdriften skilles ut som egen stiftelse, og at historielagsvirksomheten organiseres som et samarbeidsorgan for de lokale historielagene.

Forslagene ble grundig behandlet. De berørte parter ble invitert til en konferanse for drøfting av de fremsatte forslagene. Konferansen ble holdt 24. oktober 1994. Mange var til stede og ga verdifulle innspill som komiteen kunne bruke i det videre arbeidet. Komiteinnstillingen ble så behandlet av styret som sluttet seg til den foreslåtte organiseringen.

Hensikten med omorganiseringen var:

– Organisere kulturbevaringsarbeidet rasjonelt i regionen til beste for kulturminnevernet i Follo.
– Gi mer direkte innflytelse til Follokommunene.
– Fremme og styrke samarbeidet mellom historielagene i regionen.
– Bringe samsvar mellom organisasjonsmodell og vedtekter.

Det tok en del tid å få fullstendig avklaring på forholdet til regionens lokale historielag. I denne forbindelsen ble også representanter for alle historielagene innkalt til en konferanse for å drøfte problemene. På konferansen fremkom bare positive signaler til nyordningen.

Etter gjeldende regler måtte vedtekstendringer vedtas på to på hinannen følgende årsmøter. Omorganiseringen ble derfor først endelig vedtatt på ordinært årsmøte 26. juni 1996. På dette møtet ble det valgt et interimsstyre som skulle fungere frem til årsmøtet i mars 1997.

Nå har nyordningen fungert i flere år i et samfunn som stadig er i endring også når det gjelder organiseringen av kulturminnevernet. Det er interessant å følge utviklingen videre i det arbeidet som ble startet 12. desember 1948.

Gratulerer med dagen!

Kulturminneåret 2009
i Follo-skauene

Av Elin Aas og Egil Wenger

Turorienteringsoppleggene i Follo har gjennom mange år hatt poster knyttet opp til kulturminner. I Kulturminneåret 2009 har Oppegård Historielag, Ski Historielag og Follo Historielag samarbeidet med Skautraver`n slik at det ved 10 av postene er satt opp en orienteringstavle med en kort orientering om kulturminnet ved posten. Ski Historielag ved Elin Aas har tekstet seks poster og Oppegård Historielag ved Egil Wenger har tekstet fire av postene. Det hele har skjedd i samarbeid med Kåre Holt Hansen som har plassert dem på turorienteringskartene i Oppegård og Ski.

Slik ble de ti postene tekstet

Jernaldersamfunnet i Sandbuktskogen

Tidlig på 1990-tallet påviste Ole Rojahn og Øyvind Myhrvold terrasser og tufter i skogsområdet mellom Bestemorstranda og Ingierstrand, som ble datert til tiden ca. 800 år f.Kr. til ca. 400 år e.Kr. Ca. 300 tufter ble etter hvert registrert, stort sett mindre enn 10 m^2 på hver. Den du står på nå, er den største, ca. 10 x 30 m. Du kan se oppbygde kanter, og oppbygd gåvei inn på terrassen fra sør. Fosfat- og pollenprøver tatt i området viser mennesklig aktivitet i hundreårene før og etter år 0, ca. på 15-1600-tallet, og i nyere tid, jf ferieaktiviteten på 1900-tallet. Funnene er bare i begrenset grad gjennomgått arkeologisk. Det er fortsatt usikkerhet om hva dette jernaldersamfunnet egentlig har vært, men spekulasjoner går på at det kan ha vært bosetninger som har stått i forbindelse med dansk og romersk interesse for aktiviteter i Viken (Oslo-fjorden). Området ligger beskyttet til og gir god oversikt mot eventuelle angrep fra sjøen. Det er også funnet ca. 40 tilsvarende terrasser og tufter ved Bekkensten, men de er tidfestet til Fokevandringstiden 4-600 år eKr, for øvrig tilsvarende tidfastsettingen av bygdeborganlegget på Gjersjøbruåsen lenger øst.

Milorgs bauta på Verpåsen

Milorgs innsats i områdene rundt Sørmarka spilte en viktig rolle ved slutten av siste krig. Her på Verpåsen ble det mobilisert to tropper fra Oppegård 7. mai 1945, hver på 52 mann. Milorg regnet med at det ville komme til kamp. De hadde ikke fått noen signaler om at tyskerne og nazistene ville kapitulere uten motstand. Mange av

Milorgs soldater hadde vært med i kampene i april 1940 og de gjorde seg klare for de avsluttende kampene, rolige og disiplinerte.

Heldigvis ble det ikke nødvendig med væpnet oppgjør – fienden kapitulerte. Og disiplinen holt, ingen plyndring eller hevnaksjoner fant sted.

Stien over Verpåsen er en del av den gamle oldtidsveien, og like ved stien finnes to "varper" (d.v.s. en lav haug med stein) etter mord som har funnet sted. Det ene er til minne om to brødre som kranglet om et jaktutbytte. Det andre skal fortelle at her ble en kjøpmann fraranet varer og slått ihjel. Varpene har gitt navn til åsen.

Stunnerfunnet

For 11000 år siden var dette stedet en øy og havet sto ca. 162 meter høyere enn idag. Isen fra siste istid hadde trykket landet ned og det tok noen år før landet hevet seg til nåværende nivå. Vi ser en fjellknatt på hver side av et slakt jorde – dette var stranden/havnen hvor steinalderens fangstfolk gikk i land og hvor det er funnet rester etter deres boplass:

På gården Stunner bodde Johannes Mikkelsen. I 1929 gikk han i potetåkeren og plukket stein, og innimellom fant han noen merkelige skarpkantede stykker. Flint! Han forsto at dette var spor etter steinalderfolk og tok kontakt med Oldsaksamlingen i Oslo. Der var arkeolog Anders Nummedal som bare 6 år tidligere hadde oppdaget den eldste steinalderkulturen i Norge: Fosnaboplassene på Møre-kysten.

Han kunne fastslå at funnene til Mikkelsen var like gamle, altså en "Fosnaboplass", den første i sitt slag på Østlandet. Høyden over havet var med på å bekrefte at han hadde rett. Altså var ikke Nøstvedtkulturen (oppkalt etter gården Nøstvedt i Ås) den eldste bosetningen i Norge. Denne var flere tusen år eldre. Historien måtte skrives om!

Boplassen på Stunnerøya var ingen helårsboplass, da hadde det vært langt flere funn. Og den var nok ikke i bruk særlig lenge, for landet steg og gjorde at "havnen" fjernet seg fra sjøen og ble uegnet.

Både Johannes Mikkelsen – og senere sønnene Hans og Sverre – har samlet mye flint på eiendommen sin. Over 700 gjenstander er gjennom årene levert til Oldsaksamlingen.

Torbjørnsrud

Rud-navnet tilsier at Torbjørnsrud ble ryddet ca. vikingetid, altså for ca. 1000 år siden.

Utgangspunkt for navnet må derfor ha vært "Torbjørns rydning". Ca. en kilometer lenger nord finner vi også "Bjørns rydning" (Bjørnsrud). Torbjørnsrud ble etablert som plass under gården Uppigard, som igjen var utskilt fra urgården Fåle, trolig ytterligere noen hundre år før. Helt fra Torbjørnsrud ble ryddet, har den nok

hatt funksjon som veiholdergård på Oldtidsveien som passerte gjennom gårdstunet. Dengang lå gårds-bygningene noen titalls meter lenger vest (på flaten bak skiltet for Oldtidsveien nede ved låven). Etter innføring av kristendommen var denne Oldtidsveien en viktig ferdselsåre. Det vi i dag kaller Svartskog (tidl. Uppigard og Gerdarudin) var den gang et livskraftig samfunn, med egen kirke. Svartedauen midt på 1300-tallet tilintetgjorde nærmeste dette samfunnet. Torbjørnsrud kom inn under Ljansbruket ca. 1840, ved at Oppegård-gårdene ble kjøpt av fam. Ingier. Plassen har vært både husmannsplass og bolig for skogsarbeidere opp gjennom årene. Etter siste verdenskrig ble plassen fraflyttet. På 1970-tallet ble Torbjørnsrud kjøpt av Brudevold – som en del av Vestre og Østre Oppegård – med tanke på en senere utbygging til boligområde. I dag er det OBOS som eier plassen.

Milorghytta ved Gjeddetjern

Like ved denne Skautraverposten ser du en steinansamling. Det er restene etter en hytte som ble brukt av Milorg under krigen. Hytta ble bygd før krigen, men vi vet ikke av hvem.

Et Milorg-lag fra D13 (tilhørende Oslo) som opererte i Siggerud-, Sværsvann-, og Stensrud-områdene, brukte hytta ved flere anledninger, bl.a. til våpentrening (sammensetning og atskillelse av Stengun i mørke). Her ble også to Myrvollgutter rekruttert til D13 tidlig høsten 1944. De fikk beskjed – uavhengig av hverandre – om å møte på hytta en bestemt dato klokka to om natten, for å møte en kontaktperson fra D13.

Ivar Baalsrud (bror til Jan – jf Ni Liv) brukte også hytta ved flere anledninger. To franske krigsfanger, som hadde rømt fra en fangeleir, ble holdt gjemt her i perioder vinteren og våren 1945.

Ikke rør steinsettingene eller det utstyret som ligger igjen i og ved ruinen.

Husmannsplassen Dogga

Plassen lå på fjellnabben som stikker ut i åkeren rett på andre siden av veien. Plassen regnes for å ha blitt satt opp tidlig på 1700-tallet. Navnet Dogga stammer fra dalsenkningen nedenfor. Veien forbi er Den Fredrikshaldske Kongevei, men den gikk tidligere over dalsenkningen rett sørover. Karl XII brukte denne veien da han forsøkte å angripe Akershus festning fra sør i 1716.

Veien ble lagt om i 1960, da for å åpne for mer effektivt landbruk. Det var fastboende folk på Dogga til etter siste krig. Bolighuset sto til 1960, da det ikke lenger tjente noe formål her, og ble flyttet til plassen Høyungen på Vinterbro, rett nord for Tusenfryd, hvor det fortsatt står**.**

Dammyrhytta

I gamle skrifter er Dammyra nevnt som husmannsplass under Gjedsjø gård. Det fortelles at det gamle ekteparet som bodde der ble sjuke og døde. Deretter ble husene brent ned for å drepe evt. smittte som kunne være igjen etter de gamle.

I 1917 ble området og skogen kjøpt opp av Jørgen Ruud på Ruud gård, Hans Ruud på Bøhler nordre og Chr. Lindal, eier av et bakeri i Oslo. Sameiet benevnes Gjedsjø skog, og den nåværende Dammyrhytta ble bygd til opphold ved tømmerhogst og drift av skogen.

Rasmus Nes ("Nesen") var tømmerhogger for sameiet helt til 1970-tallet. Rasmus bodde på ett rom i Dammyrhytta hele året – uten elektrisitet. Han hadde postkasse ved Bjørnebråten gård og en motorsykkel gjemt nede ved Gjedsjøvannet. Med den kjørte han hver lørdag til Ski for å handle.

Rasmus gjorde hver dag målinger av temperatur, nedbør m.m. nede i Dammyrbekken, og Kristian Bjørnebråten var målevikar i feriene. I 1970 fikk Rasmus diplom fra Norges Vassdrags- og Elektrisitetsvesen for lang og tro tjeneste som observatør ved bekkens forsøksfelt. (Fundamentet til instrumentene hans kan fortsatt sees ved bekken.)

NB. Dammyrhytta er privat og i bruk. Vennligst ikke benytt hyttetunet.

Demningen ved Dammyrbekken

Elver og bekker ble tidlig utnyttet til drift av vannsager – omkring 1520 ble de første tatt i bruk her i landet. For å hjelpe på vannføringen ble det ofte bygd dammer.

I Dammyrbekken kan vi fortsatt finne demningen som ble satt opp her på slutten av 1800-tallet. Murene står der intakt, men luka i bunnen som stengte vannet er borte. Dermed får vi ikke den store dammen som lå her tidligere. Vannmassene fra dammen driftet Gjedsjøsaga, som vi fortsatt kan finne sporene etter ved bekken.

Gjedsjøsaga kom i drift etter kongelig bevilling i 1791 eller 1793. I 1908 ble vannsaga revet. Faye på Gjedsjø gård sto som eier av saga, og ei ny sag ble deretter satt opp nede ved Gjedsjøvannet.

Vilkårene for å drive ei bygdesag var: 1. Bare skjære tømmer fra odelsskog. 2. Alle bord skjæres med vannkant og 3. Intet av det skårne måtte selges.

Strevoppbråten

Bråtebruk var nokså vanlig på 1700-tallet, men denne måten å rydde mark på opphørte for over hundre år siden: Man brant et stykke skog og sådde rug i asken. Etter et par rugavlinger grodde bråtelandet til med gras og kunne brukes til beite. Mange steder ble jorda dyrket opp og husmenn og andre slo seg ned der.

Her i skogene øst for den oppdyrkede jorda i Ski ligger en del slike små bruk, bl.a.

Demningen ved Dammyrbekken

denne. De fleste ble utskilt i 1820–30-årene.

Opp gjennom tidene har det bodd mange mennesker på Strevoppbråten. Den siste av dem var en svenske ved navn Gottfrid Eriksson (1891–1981). Han kom hit fra plassen Smerta omkring 1930, og kona si, Anna (d. 1953), fant han i nabolaget – på Myrvold. Husleien var 12 kroner måneden, og den ble aldri forhøyet. Låven var falt ned og jordlappen rundt husene var på 10–12 mål, nok til et hesteför.

Eriksson var gråsteinsmurer og kunne også lage fine trearbeider, men først og fremst var han skogsmann og jeger. Belest var han også.

De siste årene han levde, bodde han på aldershjemmet i Ski.

Minneplate ved Breimåsan

Minneplaten er satt opp for å markere hendelsene i denne delen av Gaupesteinmarka på slutten av 2. verdenskrig. I 1944 ble det opprettet et såkalt Q-lag her etter distriktsordre fra Milorg. Laget ble spesialtrenet for å kunne ta særlig vanskelige oppdrag under denne fase av krigen.

Lenger inn i skogen (mot Gaupestein) ble den såkalte Q-hytta bygd (idag speiderhytte). Her bodde 12 mann gjennom hele vinteren 1944–45. Øvelse og trening

Postflagg og orienteringstavle ved Minneplaten ved Breimåsan.

var obligatorisk, men siden en del av FLYDROPPENE fra og med 1944 fant sted i Gaupesteinmarka og Q-laget var plassert der, stilte de opp ved disse droppene.

Det var blitt opprettet en nattlig luftbro fra England til Norge. Den hadde til formål å skaffe 30–40 000 Milorgkarer tilstrekkelig med våpen og utstyr og gi dem nødvendig instruksjon i å bruke våpnene.

Det ble foretatt sju vellykkede dropp i Gaupesteinmarka. Den første dropplassen som ble valgt var her ved Breimåsan, men man fant ut at denne lå for nær bebyggelsen og var for liten og dårlig egnet. Derfor ble Orremåsan ved Høgesset valgt. Den var ideell også utfra at Svartbekken har sitt utspring der. Denne danner et nesten utilgjengelig gjel litt lenger nede. Dette ble en utmerket lagringsplass for våpen, ammunisjon og sprengstoff etter at slippet var tatt imot. Det ble tatt imot 6 slipp her i løpet av ettervinteren -45. Området hadde da fått våpen og utstyr til 1000 mann, hjulpet to Linge-karer videre – og dessuten levert sabotasjeutstyr til «Oslo-gjengen» (Sønsteby, Max Manus m.fl.).

Postene var lagt inn på disse turorienteringskartene (i rekkefølge): Hvitebjørn, Bukkesti Nord, Skeidarkollen, Hvitebjørn, Slettåsen, Nøstvedtmarka og de 4 siste på Gaupesteinmarka vest.

Follo Museum

Der fortid møter framtid - og tanke blir til ettertanke

Årsrapport 2008

ARBEIDSRAPPORT FOR VIRKEÅRET 2008
inneholder opplysninger om følgende deler av virksomheten:

1. Friluftsmuseet på Seiersten
2. Son Kystkultursenter
3. Uranienborg-Roald Amundsens Hjem
4 Follo Museum-TiN (Tegneseriemuseet i Norge)
5. Magasiner
6. Haakon Ødegårdens stiftelse

Administrative opplysninger

Det ytre miljø

Follo Museums virksomhet belaster i liten grad det ytre miljø.

Indre miljø

Det har ikke vært arbeidsuhell i rapporteringsåret.

Sykefraværet er stabilt ifht tidligere år, det ligger noe høyere enn landsgjennomsnittet.

Det har vært to nytilsetninger i forbindelse med konsolidering med Tegneseriemuseet i Norge.

Likestilling

Den faste bemanningen har en kvinneandelen 65%, styrets kvinneandelen er: 58%.

Regnskapsførsel og revisjon

Regnskap og lønnskjøring er ført internt for hele rapporteringsåret, regnskap for Follo Historielag, Follominne og Stiftelsen Haakon Ødegaarden føres også. Revisjon er foretatt av Follo Distriktsrevisjon.

Videre drift

Styret legger til grunn videre drift.

Styret i Stiftelsen Follo Museum 2008

Navn:	*Representerer:*	
Styreleder:	Hans Olav Moen	
Nestleder:	Tore Granerud	Nesodden Historielag
Medlem:	Siri Iversen	Oppegård Historielag
Varamedlem:	Hilde Nissen	Ås Historielag
Medlem:	Nikolai Bjørneby	Ås Kommun
Varamedlem:	May Granum	Frogn Kommune
Medlem:	Erik Øverland	Nesodden Kommune
Varamedlem:	Lisbeth Wisth	Oppegård Kommune
Medlem:	Jorunn Holter	Akershus Fylkeskommune
Varamedlem:	Ann Gunn Steen Røse	Akershus Fylkeskommune
Medlem:	Hege Bodahl	Ansatte
Varamedlem:	Finn Hansen	Ansatte

Stiftelsen Follo Museums representantskap 2008

Tore Vik		Follo historielag
Per Willoch		
Egil Wenger		
Henrik Klohs		
Ingerid Eriksen		
Anne Birgit Bævre		
Medlem:	Tore Vestby/vara. Anikken Holtnæs	Frogn kommune
Medlem:	Kjell Thoresen/vara. Kari Agnor	Nesodden kommune
Medlem:	Willy Østberg	Oppegård kommune
Medlem:	Amund Kjernli/vara. Helge Underland	Ski kommune
Medlem:	Judith-Karin Adolfsen/ vara. Kari-Anne Slettjord	Vestby kommune
Medlem:	Johan Alnes/vara. Ellen Syrstad	Ås kommune
Medlem:	Reidun Lappen	Akershus fylkeskommune
Medlem:	Åse Røisland	
Vara:	Kirsti Birkeland	

Møter: 7 styremøter er avholdt, 66 saker er behandlet. Representantskapet har holdt ett møte.

Bemanning 2008

Administrasjon – ledelse m.m.

Stein Barli:	Museumsbestyrer (100%)
Hege F. Jensen	Kontorleder (100%)

Kystkultur

Styrer har fungert for kystkulturkonservator

Bygningsteknikk

Finn Hansen	avdelingsleder (100%)
Bjarne Eriksen	oppsynsmann (100%)

Utadrettet/registrering/formidling

Hege Bodahl	fagkonsulent (100%)
Randi Eriksen	omviser (100%)
Ibi Engsbye	konsulent (80%–50%)
Britta Bergersen	fotograf (60%)

Ekstrahjelp

Nikolai Bjørneby	altmuligmann
Ulrik Hansen	ekstrahjelp
Marius Hansen	ekstrahjelp
Thore Bakk	fotograf

Samlet arbeidsmengde arbeid = 9 årsverk.

Frivillig innsats
Follo Museums Venner, annet frivillig arbeid ca. 0,6 årsverk. Total arbeidsmengde 9,6 årsverk.

Samfunnsnyttig tjeneste
Museet har samarbeid med Akershus friomsorgskontor og NAV arbeid. I 2008 har en person fra NAV hatt arbeidplass (100%) på museet og to i samfunnstjeneste.

Vedlikehold, magasin, gjenstander, annet

Generelt
Det har i liten grad vært midlertil rådighet for et mer gjennomgripende, og på sikt nødvendig vedlikehold, av antikvarisk bygningsmasse.
Follo Museum har fortsatt gjennomført en tilnærmet fullstendig inntaksstopp som følge av register- og lagerrevisjoner.
Follo Museum har en desentralisert virksomhet, både formidlingsareneaer og lager/ magasiner.

Arbeidet for å bedre lagringsforhold for og tilgjengelighet til museets gjenstander har fortsatt. Midlertidig lagerplass er blitt innleid. Magasinforhold for en del gjenstander har måttet nedjusteres..

Samarbeid
Follo Museum samarbeider med Oslo Museum om felles lagerareal, med Norsk Landbruksmuseum om felles forvaltning av museenes landbrukssamlinger og felles magasinløsninger.
Forvaltning av Follo Museums trebåtsamling er et fellesanliggende med Norsk Sjøfartsmuseum. For tekstilsamlingen forutsettes innflytting i Akershus fylkes fellesmagasin i fjellhall på Kjeller.

Bygninger

Son Kystkultursenter
I Smia er det gjort endringer og oppussing for bedre utnyttelse av tilgjengelige arealer. Jostushuset vil være et rent musealt hus med miljø omkring tidligere beboer Julie Jostus.
Takets østre del er reparert. Son water kystlag har en vadbåt ligger på slippen, ref. tidl.båtbyggeri på eiendommen.

Uranienborg – Roald Amundsens Hjem
Snøbrøyting og krattrydding.

Skoklefall-låven
Søndre låvebru skiftet.

Ødegården
Bryggerhus og drengstue er tømt for skrot etter tidligere leieboere. Frogn Husflidslag har overtatt rommene til lager for sine eiendeler

Museumsgjenstander og fotografier
Kun få unntak fra prinsippet om inntakstopp er gjort; det gjelder fotoapparat med tilhørende utstyr etter fotograf Børresen i Drøbak og fotografier fra journalist i lokalavisen og noen bygningsdeler. En meget kjærkommen gave (til bruk på museet, ikke til samlingen) har dessuten vært bokreoler på hjul fra Frogn Bibliotek, etter oppussingen der.

Tegneseriemuseet
Innlemmet i Follo Museum 1.7.2008, representerte tilvekst på 100 000 objektsnumre; registreringsprosjekt pågår vil bli tilgjengelig på nett i mai 2009 (rapporteres i 2009).

Registrering
Antallet fullverdig registrerte gjenstander, dvs registrert på papir m/foto er 10 830 av et anslått totalvolum på ca 26.000; fullverdig registrert i Primus med bilder og opplysninger er 3153.
Gjennomgang av museets samling av klær og tekstiler pågår for overflytting av samlingen til Akershus fylkes fellesmagasin på Kjeller.

Annet

Rutinemessige service av brannslukningsapparater. Årskontroller av alle varslingsanlegg. Nødvendig vedlikehold av museumsområdene utført.

Publikumsarbeidet

Follo Museum er *"et sted der fortid møter framtid og tanke blir til ettertanke"*. Museet skal formidle alle aspekter av vår kulturarv, både den materielle og immaterielle.

Generelt
Follo Museum har flere formidlingsarenaer. Alle museets arenaer er åpne og lett tilgjengelige, de er uinngjerdede, brukes i stor grad også til rekreasjon, lek og variert mer eller mindre organisert.
Det arbeides med tiltak for å synliggjøre museet arangementer og øke arrangementshyppigheten.
I formidling og tilrettelegging satses det gjennom Den Kulturelle skolesekken mot målgruppen skole og barnehage. Digital formidling er under utvikling.
Friluftsmuseet på Seiersten er åpent hele året for avtalt bruk, normal hovedsesongen er perioden mai til september. Formildingen ved Uranienborg – Roald Amundsens Hjem foregår på tradisjonelt vis, med omviser. Son Kystkultursenter er godt besøkt. En stor del av sommerens arbeid er å betjene museumsbutikken og drive informasjon.
Besøkstallene tegneseriemuseet i annet halvår er svært lave. Dette henger sammen med stor usikkerhet rundt museets fortsatte eksistens og beliggenhet.

Besøkstall
Samlet registrert besøk Follo Museums anlegg: 19900. Det skjer mye uformell formidling når museets ansatte prater med alle som bruker museumsområdene til ulike formål.
5000 betalte for inngang.
1450 barn og unge har deltatt i pedagogiske opplegg, 1050 av disse gjennom den kulturelle skolesekken.
Idretts- og trimarrangement: Follotrimmen, sykkelritt (Scott cup, Norgescup) og DFI arr. 1300.

Formidling til barn og unge
Arbeidet for en rikere og sterkere undervisningstilbud til skoleverket og til barnehagene er videreført og tilpasses gruppenes ønsker og behov: Barnehagene og skolene tilbys opplegg rundt matvarer som korn og potet. Sammen med fortelling, sang, og takkebakst i bryggerhuset, har dette gitt helhetsperspektiv og opplevelser av mestring.

Den Kulturelle skolesekken

Friluftsmuseet på Seiersten:

– Labo/Son arkeologipropsjekt: Opplegget var planlagt i 2007 og iverksatt i 2008. Alle 6 klasser i Vestby og Frogn deltok. Skolene ble tilbudt en dag på Follo Museum. Arkeologi og lokalhistorie var tema. To fra museet og to fylkesarkologer veiledet; elevene utførte ekte arkeologisk arbeid i de ikke undersøkte jordmassene fra de arkeologiske utgravningene på Labo i Son. Akershus fylke innstilte dette undervisningsopplegget som kandidat til prisen "Den kulturelle gullsekken".

Son Kystkultursenter:

– Dukketeater og opplegg knyttet til kystkultur og lokalhistorie.
Framført av skuespiller Hanne Dahle for alle Vestbys 2.-klassinger.

FM-TiN

forberedte å bli lagt inn i Den kulturelle skolesekken for alle elever i Gran og Lunner våren 2009. I alt forventes 10 grupper, ca. 400 besøkende.

Mangfoldsåret, arrangement og utstilling
Samarbeidet med Ås kommunale norskopplæring ble videreført i 2008. Tema var våre norske juletradisjoner. Gjennom omvisning og julerelaterte aktiviteter ble norske ord og begreper innøvd og erfart. Opplegget gav opplevelse både av fellesskap og fellesforståelse, og opplevelse av egenverdi, gjennom felles de ferdigheter.

På bakgrunn av intervjuer med elevene fra Ås kommunale ble det laget utstilling om møte med norsk jul.

Også gjennom et av de faste arrangementsdagene våre, Kaffens Dag, der vi arbeider med kaffe og krisekaffe som nytelsesmiddel og kultur, har museet oppnådd en god dialog med enkeltpersoner og grupper av våre nye landsmenn. Kaffe er et tema som er midt i senteret for deres kultur, såvel som i vår.

Arrangementer

Øking i arrangementshyppigheten er et virkemiddel før å øke besøkstall og for å fange dagens publikum. Arrangementer konsentrert om et tema, bl.a. flerkulturellhet, mat osv. er positive virkemidler for å fange publikums oppmerksomhet.

Museum, Seiersten:
Faste arrangementsdager: Sesongåpning, Barnas Dag, Bakerovnens dag og Kaffens dag, Olsok, Kulturminnedag, Førjulsdag, og Gå Julebukk 4. juledag.
Lyrikkaften og Festkveld med Follo Gammeldansensemble gjennomføres med Børsumbygningen som arena, kulisse og stemningsskaper.

Spesielt nevnes:
– 3. februar. Fastelavnsøndag. Barna bandt fastelavnsris, kåseri om fastelavn, fastelavnsboller i bryggerhuset.

– 27. april. Verdens bokdag markert som Kokebokens dag: foredrag om kokebokforfatteren Henriette Schønberg Erken v/førstekonservator Inger Johanne Lyngø, Norsk landbruksmuseum, utstilling av kokebøker. Sang og musikkinnslag. Samarbeid med Norsk Landbruksmuseum.

– 6. og 7. juni: Jubileumsarrangement.
Follo Museum feieret ”100-årsbursdag”. Follo Historie- og Museumsalg ble stiftet for 60 år siden, og den 7. juni for 40 år siden åpnet Follo Museum for publikum. Jubileet ble markert med et et innholdsrikt tredelt program:

– 6. juni: Konserten ”Takk for sist – Glade gjensyn” – en jubileumsgave til Follo Museum fra kunstnere som i årenes løp har opptrådt på museet; noen var deltakere på fredagskonserter forran Børsumbygningen i 1970 åra. Konferansier Øystein Øystå ønsket takk for sist både til publikum og medvirkende: Willy Andresen, Trond Botnen, Kathleen Brevik, Tor Åge Bringsværd, Christian Eggen, Tone Holte, Pål Mørk, Pål Rullestad, Eva B. Samuelsen, Noralv Teigen og Tori Teigen.

– 7. juni: Jubileumsdagen ble innledet med et offisielt program for inviterte gjester Appell ved Tor Åge Bringsværd, kulturinnslag fra aktører som Follo Museum har samarbeidet med. Senere samme dag var det gratis Barnas Dag med tradisjonelle aktiviteter for hele familien. Også værgudene bidro til praktfulle dager under trekronene på museumstunet.

– 29. juli: Olsok. Årets Olsokfordrag: "Diktaren Tor Jonsson som 68-ar" v/Andreas Hompland. Tori Teigen og Pål Rullestad holdt konsert knyttet opp mot foredraget; kjærlighet og død var tema.

– 17. august: Kaffens dag. Miniutstillinger, smaksprøver m.m. Kaffesanger v/Frogn Mannskor. Tøffetoget kjørte publikum fra Drøbak.

– 7.desember: Åpning av utstillingen Min første jul i Norge. Åpning med arabisk salmesang (v/Rola Bkheet, akkompagnert av Liv Bringsværd) og fellessang. Adventsøndagene var det i tillegg eventyrstund, kafe og åpen museumsbutikk.

FM - Son Kystkultursenter:
29. juli: Olsokarrangement: allsangprogram, danseoppvisning, rømmegrøt og kaffe
13. desember: Julemarked i sjøkanten. Salg av kunsthåndverk og julekake.
Flere dager med brødbakst i Bakerovnen.

Arrangementer på FM-TiN
TiN hadde stand på Raptusfestivalen i Grieghallen, Bergen. Bestyrer **FM-TiN** åpnet hele festivalen, deltok i paneldebatt og ledet eget arrangement.

Uranienborg
Ibi Engsbye og Johnny Bastiansen holdt foredrag i Kolben om Roald Amundsen og Uranienborg.
Publikasjon om Uranienborg ferdigstilt; med støtte fra Oppegård lokalhistoriske fond. Planlagt publisering på internett 2009.

Årungen, vassdraget og industrihistorien
diskusjonsmøte der tema var hvordan påvirke kommunenes arbeid med kulturminneplaner. Med deltakelse av representanter for Frogns folkevalgte. Arr. Frogn Historielag og Follo Museum.

Utstillinger

FM-Seiersten
Det har vært laget miniutstillinger i museumshusene ved flere arrangementsdager; de eksisterende miljøutstillinger er blitt noe utdypet og fornyet.

”Min første jul i Norge”, laget på bakgrunn av intervjuer med elevene fra Ås kommunale voksenopplæring. Plakater med fotos og tekst, og monterutstilling med gjenstander viste hva Jul betød i deres hjemland og førsteinntrykket av møtet med norsk jul. Garnert med utstilling av juleplastposer.

Son Kystkultursenter
Utstillingen om ”Sjøklær” var et samarbeid med Helly-Hansen
”Funn i jordmassene fra Labo”: Utstilling av arkeologiske gjenstander som sjetteklasse-elever fra ulike Folloskoler gravde fram fra jordmassene som nå ligger på Follo Museum.

FM-TiN
Nye utstillinger om ”Droopy som filmregissør” og ”Olivia & Skippern.

Annet

Representasjon

Fast deltakelse i følgende råd og utvalg/ressurs- eller utredningsgrupper:

1.	Akershus Kulturvernråd	1 styremedlem
2.	Follo-rådet - ressursgruppe for regional næringsplan	1 deltaker
3.	Visit Follo - ressursgruppe for handlingsplan	1 fast deltaker
4.	Oslofjorden trebåtsamling - utstillingsprosjekt og nybygg i Vollen i Asker	2 faste deltakere
5.	Utvalg for sammenslåing av Norsk Landbruksmuseum og Follo Museum	2 faste deltakere
6.	Fiskerimuseenes nettverksråd	1 vara til styret
7.	ABMUs lederopplæringsprogram	1 fast deltaker
8.	Kulturringen i Akerhus	1 vara til styret
9.	Norges Museumsforbunds nettverk for museumsledelse	1 fast deltaker
10.	HSHs nettverk for museumsadministrasjon	1 fast deltaker

Deltakelse i nettverksvirksomhet, kurs og seminarer.

1. Akershus Reiselivsrådes/Visit Follos forskjellige møter og seminarer.
2. Fotobevaringsmøter hos Preus Fotomuseum og ved nasjonalbiblioteket
3. Forum for Kultur og næringsliv
4. HSH
5. Norges Museumsforbund
6. ABMU
7. Riksantikvaren
8. Miljøverndepartementet
9. KLP
10. Museumsnettverk for kulturlandskap
11. Nasjonalt nettverk for kystkultur og fiskerihistorie/Fiskerimuseene nettverksråd
12. Byggnettverk
13. Magasinnettverk

“Riktig Restaurering” (arbeidstittel)

Prosjektets formål er å sikre etterutdanning og videreføring av lokalt tilpasset, tradisjonell håndverkskompetanse, og være et pilotprosjekt som kan videreføres til andre regioner i Norge. Prosjketets “eiere” er Frogn kommune, Akershus fylkeskommune, Verneforeningen Gamle Drøbak, KTB-nettverket og Norsk Håndverksutvikling. Prosjektet ledes av Norsk Håndverksutvikling.
Prosjektet gjennomføres i samarbeid med tilsvarende prosjekt i byen Kuldiga i Latvia slik at det kan hentes ut positiv synergi mellom disse to prosjektene.
Det har i 2008 vært 3 samlinger, 2 i Drøbak, 1 i Kuldiga i Latvia.

Konsoliderings-spørsmål

Det er utviklet en strategisk tenkning ved Follo Museum som inneholder to innsatsområder og tre faglige akser som virksomheten konsentres rundt. De to innsatsområdene går henholdsvis på det organisatoriske og på det økonomiske.
De tre faglige akser dreier seg om å konsentrere virksomheten om formidling og forskning innen agrarhistorie, kystkultur og samtids/demokratiutvikling.
På det organisatoriske plan velger Follo Museum en konsolidering som fører fram til et større vitensenter og museumslandskap sammen med to tidligere museer (Follo Museum og Norsk Landbruksmusseum) og et universitet (UMB).

Akerhusprosessen og Follo-prosessen.

Diverse møter har vært gjennomført med Akershus museum, KKD, ABMU mm..
Styret har vedtatt å gi Follo-prosessen prioritet framfor Akershusprosessen.
Fram mot endelig beslutningstidspunkt har det vært deltatt åpent i Akershusprosessen.

Sammenslåing med Norsk Landbruksmuseum

Arbeidet med shar vært tre-delt. UMB har laget utkast til et vitensenter basert på de biologiske forskningsfeltene/fagene og kulturhistorien knyttet til dette. Museumskonstellasjonen vil være driftsselskapet for vitensenteret.
Det foregår positiv utvikling i samarbeidet mellom UMB og FM om næringsutvikling. Muligheten til i fellesskap å etablere en tjeneste for konservering/frysetørring av bl. a. trevirke som har oppholdt seg i vann. Her tenkes på skipsvrak og annet. En betenkning er utarbeidet.

Konsolidering TiN-Follo Museum
Avtale om sammenslåing inngått 1.7.2008. Deponeringsavaler, samarbeidsavtaler med tre foreninger, husleieavtale og forsikringspapirer undertegnet.
Tegneseriemuseet har foreløpig sine lokaler på Brandbu. Den 7.10. overtok Follo Museum 49% av aksjene i Museumsbygget Hadelandsgården a/s med vedtektsfestet formål: "Drift av eiendommen Hadelandsgården som museumsbygg for Follo Museum-Tegneseriemuseet i Norge". 30 års leieavtale.

Konsolidering Fredrik Stabel og Avistegnernes Hus – Follo Museum
Intensjonsavtale om konsolidering undertegnet 26. mars. Endelig avtale utferdiget pr. 31. desember. Avtalen gjøres gjeldende fra 1. januar 2009. Planer vedtatt for å utvikle et Nasjonalt senter for tegning og ytringsfrihet og med Drøbak som Friby for avistegnere.

Kystkultur

Oslofjorden Trebåtsamling
(OFTS), utstillingsbygg i Vollen og Follo Museum som ansvarsmuseum for Akershus. Arbeidet med å skape et finansielt fundament for etableringen av OFTS-utstillingsbygget pågått. Parallelt er idedokument for utstilling utarbeidet.
Det er sendt søknader til KKD om tiltaksmidler; 2,5 mill. kroner til vedlikeholdsoppgaver og 1 årsverk for båtbygger med varighet inntil tre år.

Dønvigs Redningskule.
Deponiavtale er gjort med Skåtøy Velforening og menighet som bevaringssted for kula; med klausul om at museet, dersom det blir viktig for museets virksomhet og formidling, har anledning til å rekvirere kula og bruke den annetsteds i perioder.

Coop i Son

Vestby kommune har hatt til vurdering en mulighetstudie som grunnlag for å avgjøre om de går inn i kultur/bibliotekshus i Co-op-bygget. Arbeidsutvalget har hatt flere møter, med arkitekthjelp Arcus v/Ketil Kiran.

Andre saker

Nye vedtekter for Håkon Ødegården Stiftelse
Formål å harmonere stiftelsens vedtekter med Follo Museums formål og vedtekter.

Reguleringsarbeid Ødegårdsskogen. Salg av fast eiendom.
Inntekten fra mulig tomtesalg vil muliggjøre stor utvikling ved Follo Museum.
Det er satt i gang arbeid med formål å regulere boligtomter i det området **av Ødegårdsskogen** som Frogn kommune i sin reguleringsplan har merket til boligutbygging som ivaretar kultur og naturmiljøer, har økologi og energisparing som retningslinjer for utviklinger og være et utstillingsvindu for UMBs miljøkunnskap.
Eiendommen **Jørstadbu** er besluttet solgt. Museumsbestyrer er oppfordret til å komme med bud lik takst på eiendommen.

Orgelet fra Oppegård kirke
er restaurert hos orgelbygger i Nederland/Tyskland og gjeninnsettes, mars 2009, i Oppegård kirke på Svartskog. Utgifter dekket av Oppegård kirke.

"Populærprisen",
en ny pris, kr. 25.000, tildeles beste barnetegneseriebok. Beløpet brukes til innkjøp av bøker som FM-TiN så fordeler til bibliotek og skoler. Bøkene merkes: "Støttet av Tegneseriemuseet i Norge". Kunngjøring og tildeling skjer på Raptusfestivalen. Stiftelsen Ordenes Makt sendte ut pressemelding samt brev til alle norske forlag om prisen.

Frivillig innsats

Follo Museum takker alle som har stilt opp frivillig som medhjelpere ved våre arrangementer. Spesiell takk til Follo Museums Venner for innsats, og til Ås bygdekvinnelag som hadde serveringen ved årets Olsok på FM. Videre takkes samarbeidspartnere i Son, først og fremst Vestby Historielag og Soon Water Kystlag, for innsats for Son Kystkultursenter; og Vestby bondekvinnelag som tilberedte og solgte kaffe og rømmegrøt under årets Olsokarrangement.

Follo Historielag
Årsberetning for 2008

Årsmøtet 2008 ble avholdt på Follo Museum tirsdag 1.april 2008. Det møtte 21 av 29 stemmeberettigede. I tillegg møtte redaktøren av Follominne og 2 observatører.

TILLITSVERV

Styrets sammensetning i 2008

Valgt på årsmøte 2008:

Fra Nesodden historielag	Leiv Bjerve	med vara Åste Eggen
Fra Oppegård historielag	Egil Wenger	med vara Siri M.Iversen
Fra Frogn historielag	Bjørg Andersen	med vara Trine Skjellerud

Valgt på årsmøte i 2007

Fra Ski historielag	Henrik Klohs	med vara Elin Aas
Fra Vestby historielag	Guri Vallevik Håbjørg	med vara Bjørn Linnestad
Fra Ås historielag	Olav Haugdahl	med vara Anne Birgit Bævre
Leder	Guri Vallevik Håbjørg	(gjenvalg for ett år)

Revisor 2008:

Roar Ånesland, Vestby

Valgkomité valgt av styret etter fullmakt fra årsmøtet:

Sverre Christiansen	Oppegård
Per Krogstie	Ski (leder)

Representantskapet til Stiftelsen Follo Museum:

Følgende personer fra Follo historielag er oppnevnt av styret som delegater til representantskapet med funksjonstid frem til 31.12. 2009:

Tore Vik	Frogn historielag	Vara Arne Jørstad
Per Willoch	Nesodden historielag (har trukket seg)	Vara Per Nordal (ønsket ikke å gå inn som representant)
Egil Wenger	Oppegård historielag	Vara Thea Wencke Sundt
Henrik Klohs	Ski historielag	Georg Stub
Ingerid Eriksen	Vestby historielag	Ingen vara
Anne Birgit Bævre	Ås historielag	Vara Sverre Olstad

Styret i Stiftelsen Follo Museum
Følgende representanter er oppnevnt med funksjonstid til 31.12.2009:

Tore Granerud (Nesodden)	vara Hilde Nissen (Ås)
Siri Iversen (Oppegård)	vara Solveig Krogsrud (Frogn)

Årsmøte i Landslaget for lokalhistorie
Det ble ikke avholdt årsmøte i landslaget for lokalhistorie i 2008. Holdes annethvert år.

2. KONSTITUERING AV STYRET

Leder:	Guri Vallevik Håbjørg valgt på årsmøtet
Nestleder:	Olav Haugdahl
Økonomiansvarlig:	Egil Wenger
Sekretær:	Henrik Klohs
Informasjon/IT:	Bjørg Andersen

3. MEDLEMMER PR. 30. JUNI	**2007**	**2008**
Frogn historielag:	179	183
Nesodden historielag	400	420
Oppegård historielag	300	291
Ski historielag	206	250
Vestby historielag	212	189
Ås historielag	171	166
Sum ordinære medlemmer	1468	1499
Direkte medlemmer pr. 31.12 2008	61	59
Livsvarige medlemmer pr. 31.12.2008	26	25
Samlet medlemstall	1555	1583

Dette gir en økning på 31 ordinære medlemmer dvs. 2 % fra 2007 til 2008.

4. ARBEIDET I STYRET
Styret har hatt 8 møter i 2008. Det har vært behandlet en rekke saker av disse er tre faste saker. Referat fra forrige styremøte, Innkomne saker/Orienteringer og Eventuelt.

Jubileumsåret 2008
Follo Historie- og Museumslag ble stiftet 12.12.1948 med et møte i festsalen på NLH og hadde følgelig sin 60 års jubileumsdag 12. desember 2008. Dette ble mar-

kert med et festmøte i den samme gamle, vakre festsalen i Urbygningen hvor bl.a. æresmedlemmer, representanter for Follo Museum og medlemmer i de respektive lokallagene var invitert. 35 personer var til stede.

Gårdbruker og medlem av lagets første råd, Karl Garder samtalte med kystkulturkonservator Christian Hintze Holm om sine oppvekstår i Nordre Frogn og om historielagets første år med formannen Erling Strand fra Nesodden.
Tre unge musikere fra Ski videregående skole gav en vakker konsert med fiolin og piano. Deretter holdt tidligere formann, redaktør av Follominne og æresmedlem Erik Aas jr. en tale om arbeidet i laget fra 1960-tallet. Deretter fortalte tidligere formann Jorunn Kolbjørnsrud, om tiden fra 1970-tallet frem til Follo Museum ble etablert som en stiftelse i 1996 og Follo historielag fant sin rolle som et samarbeidsorgan for de lokale historielagene.

5. FOLLOMINNE 2008

Redaktør: Øystein Retvedt, Ås
Redaksjonskomité: Redaktøren har valgt å bruke styret som redaksjonskomité

Samarbeidet med Goffin Reklame som står for layout og Valdres trykkeri gikk meget bra. Årboken forelå i god tid før pressekonferansen 6. november i Korsegårdsbygningen på Follo Museum. Der møtte Østlandets Blad og Åsnytt/ Vestbynytt samt en rekke av forfatterne. Årboken fikk fine omtaler i alle media.
Salget til medlemmene var 1070 eksemplarer. Vestby, Ski, Frogn og Ås historielag har fra 2007 kollektivt abonnement (familier betaler for 1 eks). Det gir i snitt i underkant av 80% av medlemmene kjøper Follominne. Ski og Vestby historielag foresto helt eller delvis utdeling av årboken til sine medlemmer mot en godtgjørelse på kr. 10,- pr. bok. Resterende ble utsendt med Smartpost - kr. 15,- pr. eks.
Som frieksemplarer til forfatterne, bytteforbindelser, eierkommunene, livsvarige medlemmer etc. gikk det 207 eksemplarer. Som de fire foregående år ble bokhandlene tilbudt å ta årboken i kommisjon. Det medførte en bestilling på vel 150 årbøker.

Medlemsprisen 2008 var vedtatt satt kr. 100,-. Utsalgspris i bokhandel kr. 140,-.

6. HANDLINGSPLAN 2008.
Handlingsplanen for 2008 inneholdt 7 hovedpunkter:

A. Utgivelse av Follominne
Se hovedpunkt 5.

B. Aktivitetsstøtte
Aktivitetsstøtten for 2008 ble i søknaden til kultur.akershus øremerket fotobevaring/digitalisering, merking av stier/veier og registrering av kulturminner. Det ble gitt støtte til lagene med kr. 12,- pr. medlem i henhold til medlemstall pr. 30.juni 2008.

C. Ivareta god kommunikasjon med lokallagene/Follo Museum
Vårens formannsmøte ble et møte med tema Kulturminneåret 2009. Sidsel Hindal, prosjektleder for kulturminneåret innledet til meningsutveksling.
Formannsmøtet 23. oktober 2008 ble holdt på Follo Museum med tema fotodigitalisering/katalogisering. Lagene er kommet ulikt langt med innsamling og registrering av gamle foto. Det ble drøftet mulighet for å arrangere kurs/dagseminar i tema gjennom fotoavdelingen ved Akershus fylkesmuseum – nå Akershusmuseet - på Strømmen.
Det ble samstemmig vedtatt å anmode Follo historielag om å markere 60 års jubileet med et festmøte på UMB 12. desember.

D. Utvikle nettverk for kulturminnevern i Follo
Dette arbeidet har ikke blitt prioritert i 2008.

E. Kontakt mot fortidsminneforeningen
Det er oppnevnt kontaktpersoner fra hvert av historielagene til et samarbeidsforum med Fortidsminneforeningen: Bjørg Andersen (Frogn), Leiv Bjerve (Nesodden), Egil Wenger (Oppegård), Bjørn Myrvoll (Ski), Ivar Gudmundsen (Vestby), Olav Haugdahl (Ås). Karl Gervin (Ski) er Fortidsminneforeningens kontaktperson. Samarbeidsforumet hadde ikke møte i 2008. Vestby historielag er vertskap for møtet i 2009.

Kulturminneprisen for 2008 ble ikke utdelt – dels pga. skifte av ansatte i Fortidsminneforeningen avd. Oslo og Akershus. Jurymøter ble avholdt. Leder av Follo historielag er medlem av juryen.

F. Hjemmeside

I 2008 ble lagets hjemmeside lansert: www.follohistorielag.org. Webansvarlig er Bjørg Andersen, Frogn, redaksjonsmedarbeider Siri M. Iversen, Oppegård. Det er blitt en flott og fyldig presentasjon med lenker til alle lokallagenes egne sider og presentasjon av lagene som ikke har egen side. Vi er tilknyttet serverplass i arctic.net med kr. 250,- pr.mnd. inkl. mva.

G. Kulturminneåret 2009

Follo historielag arrangerte med utgangspunkt i signaler fra formannsmøtet i februar to samarbeidsmøter, 18.august og 30.oktober i 2008 med en rekke lag og organisasjoner for å dra i gang et samarbeid om regionale tiltak i Kulturminneåret.

Guri Vallevik Håbjørg	Henrik Klohs//s.	Olav Haugdahl//s
Egil Wenger//s	Leiv Bjerve//s	Bjørg Andersen//s

Forfattere i Follominne 2009

Elin Aas er født i Kråkstad i 1938 og har bodd i Ski sentrum i snart 50 år. Er utdannet spesialpedagog og har jobbet i skoler i Ski. Har vært aktiv medlem i Ski Historielag i mange år og er nå nestleder.

Erik Aas jr, født 1927 i Tromsø. Sivilagronom ved NLH 1952 og arkitekt ved NTH 1957. Cand.philol. 1997 med kunsthistorie hovedfag. Var leder av kulturminneregistreringen under Miljøverndepartementet/Riksantikvaren 1973–1990. Formann i Follo historie og museumslag 1978–89.

Inger Andersen, født 1943, oppvokst på Gårdmannsbråten i Nordby, bor fortsatt i området. Skoleåret 1960/61 AFS-utvekslingselev i Illinois, USA. Ansatt i Braathens SAFE 1964–73. Bibliotekskolen 1973–1976. Bibliotekar ved Ås vgs 1977–1985, bibliotekar ved Nordby filial av Ås bibliotek 1985 – februar 2007, nå pensjonert. Satt en kort periode i Kulturutvalget i Ås kommune første halvdel av syttitallet.

Ingvar Dahl, født 1936 i Hølen og bosatt samme sted. Cand. real. fra Universitetet i Oslo 1964. Pensjonist, sist ansatt som forsker ved Norsk institutt for vannforskning. Er spesielt opptatt av stedshistorie og har skrevet artikler i Follominne om Hølens historie. Nestleder i Vestby Historielag.

Jens Døvik, født 1937. Tidligere generalsekretær i Norges Speiderforbund og mangeårig leder i Langhus menighetsråd og Ski kirkelige fellesråd.

Reidar Fladmark var født i Berlin i 1894 og døde i Vancouver i Canada i 1990. Han var kaptein i Westfal Larsens rederi i Bergen. Før krigen hadde rederiet tre lasteskip under bygging ved et verft i Italia. Ved krigsutbruddet fikk han klarert ut to av båtene til nøytral havn. Høsten 1941 kom han med i motstandsarbeid i Vestby. Etter krigen bosatte han og hans canadiske kone seg i Canada hvor de kjøpte og drev en fruktfarm. Han ble dekorert for sin innsats under krigen.

Alf B. Godager, født 1942. Tidligere journalist i bl.a. Østlandets blad og Aftenposten. Han har vært medlem i Langhus menighetsråd og er p.t. sekretær i Ski historielag.

Sten Høyendahl, født 1947 i Oslo. Seniorrådgiver i Riksrevisjonen med skatt som spesialområde. Artikler om lokalhistorie og genealogi i diverse tidsskrifter og årbøker, blant annet i *Follominne*.

Dagfinn W. Jakobsen, født 1962 i Bergen. Oppvokst på Vestlandet. Bor nå på Tofte i Hurum. Tok lærerutdanning i Sogndal 1983–86. Har jobbet 17 år i grunnskolen, to år i Høyanger og 15 år i Os kommune. Bachelorgrad i historie fra Høgskolen i Vestfold 2003–06. Sitter i styret for Akershus fylkesmuseum. Jobber som leder for Ski lokalhistoriske arkiv.

Harald Kjølberg født 1926. Bonde på Tønnum i Vestby fra 1964. Fikk Vestby kommunes kulturpris i 2008 for sitt mangeårige arbeid som tillitsvalgt i Garderbygdas frivillige foreninger, lokalhistoriker, kulturarbeider og kulturformidler. Han var meget aktiv i prosjekt Labbarundta (hjemmefronthytta) i tiden 1995–98.

Anne Berit Klungsøyr f. 1950 i Trondheim. Bosatt i Son siden begynnelsen av 1980-tallet. Utdannet cand.philol. ved Universitetet i Bergen i 1982 med hovedfag i nordisk. Har forøvrig engelsk, psykologi, barne- og ungdomslitteratur samt kunsthistorie i fagkretsen. Lang undervisningserfaring som lektor i videregående skole. Arbeider nå som frilansskribent med hovedvekt på litteratur- og kunsthistorie samt generell kulturhistorie.

Jorunn Kolbjørnsrud f. 1922 i Kongsvinger. Bosatt i Frogn. Var førstesekretær ved Botanisk institutt ved Norges Landbrukshøgskole. Formann i Follo historie- og museumslag 1989–1997. Ordfører i Frogn 1980–1987.

Sven Lindblad, født 1946 i Ås. Bosatt i Frogn. Pensjonert hovedbibliotekar. Tilknyttet Institutt for samfunnsforskning 1978–2008. Interessert i lokal- og kulturhistorie. Har utgitt flere publikasjoner og skrevet artikler i Tidsskrift for samfunnsforskning, Follominne og Pensjonist-nytt i Frogn. Redaktør av Follominne 2002–2005.

Frida Mørch, født 1937 i Trondheim, bosatt på Ski. Har blant annet arbeidet 19 år som sekretær på Institutt for plantekultur, den gang Norges landbrukshøgskole. Er allsidig interessert, både i lokalhistorie og naturhistorie.

Anders Often, født 1959, er bosatt på Ås og arbeider som forsker i NINA (Norsk institutt for naturforskning, Oslo). Oppvokst i Sandnessjøen og på Tynset, og har bodd på Ås siden 1994. Utdannet botaniker fra Universitetet i Oslo og har i ulike sammenhenger arbeidet mye med florakartlegging rundt på Østlandet.

Egil Wenger, født 1940 i Rena i Østerdalen. Oppvokst i Eidsvoll, og bosatt i Oppegård siden 1965. Pensjonert etter 45 år i Posten, bl.a. som postsjef ved Kolbotn postkontor 1984–94. Har hatt en rekke verv i lokalmiljøet. Er leder av Oppegård Historielag og styremedlem i Follo Historielag.

Aase Weydahl-Ottesen, født 1932 i Nordby i Ås. Bosatt samme sted. Politisk aktiv i Ås kommune gjennom mange år, blant annet som formann i kulturutvalget. Kultursekretær/kulturkonsulent i Ås kommune 1980–1987. Tilknyttet Follo Museum 1987–1993 som utadrettet og adm.konsulent. Redaktør av Follominne i 1996 og sammen med Guri Vallevik Håbjørg i 1995. Hovedinteresser: lokal- og kulturhistorie. Hadde ideen til og tegnet utkastet til Ås kommunes kommunevåpen. Har skrevet artikler i Follominne og Åsnytt.

ISBN 978-82-90377-33-0